โครงการบริการวิชาการองค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมล้านนาสู่ชุมชน
(กิจกรรมการเสวนาองค์ความรู้จากเอกสารโบราณ)

1.หลักการและเหตุผล

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มีภารกิจในการเผยแพร่ ทำนุบำรุง และอนุรักษ์สืบสานศิลปวัฒนธรรมประเพณีล้านนา การบริการวิชาการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมล้านนาและเอกสารโบราณสู่ชุมชนเพื่อให้มีการเผยแพร่องค์ความรู้ในวงกว้าง สำนักศิลปะและวัฒนธรรมจึงได้ดำเนินโครงการบริการวิชาการองค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมล้านนาสู่ชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้อาจารย์ บุคลากร นักศึกษา ผู้สนใจทั่วไปได้ศึกษาเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีโบราณของล้านนาอันทรงคุณค่าที่บรรพบุรุษได้สั่งสมองค์ความรู้ทั้งศาสตร์และศิลป์แขนงต่าง ๆ มานับหลายร้อยปี อีกทั้งสร้างเสริมทัศนคติที่ดีให้เยาวชนรุ่นใหม่ในการร่วมอนุรักษ์และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม เกิดความภาคภูมิใจในรากเหง้าของศิลปวัฒนธรรมล้านนา

จากหลักการเหตุผลดังกล่าว ศูนย์ใบลานศึกษาได้เล็งเห็นความสำคัญ จึงได้จัดกิจกรรมการเสวนาองค์ความรู้จากเอกสารโบราณ ภายใต้หัวข้อ “ผ้าพุทธ ผ้าผี ผ้าพิธีกรรม ในวัฒนธรรมอุษาคเนย์” เพื่อเล่าเรื่องราววัฒนธรรม ความเชื่อเกี่ยวกับผ้า ที่ปรากฏในวัฒนธรรมอุษาคเนย์ ผ้าเป็นของใช้ในชีวิตประจำวันที่ผูกพันกับวิถีชีวิตมนุษย์ ดังนั้นคุณค่าและความสำคัญของผ้าจึงเป็นสิ่งที่ควรศึกษาและอนุรักษ์สืบไป

2. วัตถุประสงค์

2.1 เพื่ออนุรักษ์ สืบสาน องค์ความรู้ภูมิปัญญาล้านนาแขนงต่าง ๆ

2.2 เพื่อปลูกฝังทัศนคติที่ดีด้านการอนุรักษ์ให้แก่ชุมชน และหันมานิยมสนใจในศิลปวัฒนธรรมล้านนา

2.3 เพื่อให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาล้านนา

3. กลุ่มเป้าหมาย

นักศึกษา คณาจารย์ บุคลากร ของมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ และประชาชนทั่วไป

4. วันและสถานที่ดำเนินงาน

วันพุธที่24 พฤษภาคม 2560 เวลา 13.00-16.00 น.

ลานโปรโมชั่น ชั้น 3 อุทยานการค้ากาดสวนแก้ว ถนนห้วยแก้ว ตำบลสุทเพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

5. หน่วยงานที่รับผิดชอบ

ศูนย์ใบลานศึกษา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

6. ผลการดำเนินงานที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 เกิดการอนุรักษ์ สืบสาน องค์ความรู้ภูมิปัญญาล้านนาแขนงต่าง ๆ

6.2 ได้ปลูกฝังทัศนคติที่ดีด้านการอนุรักษ์ให้แก่ชุมชน และหันมานิยมสนใจในศิลปวัฒนธรรมล้านนา

6.3 ชุมชน สังคมเกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาล้านนา

กำหนดการ

13.00 น. ลงทะเบียน

13.30-15.30 น. การเสวนาทางวิชาการองค์ความรู้จากคัมภีร์ใบลาน
เรื่อง **“ผ้าพุทธ ผ้าผี ผ้าพิธีกรรม ในวัฒนธรรมอุษาคเนย์”**
วิทยากร 1) ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิลักษณ์ ศรีป่าซาง
2) พ่อหนานศรีเลา เกษพรหม
3) คุณชวนพิศ นภตาศัย
ผู้ดำเนินรายการ นายอนุชิต ณ สิงห์ทร

15.30 น. การแสดงความคิดเห็นและร่วมอภิปราย เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้

16.30 น. ปิดการเสวนา

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
1. โครงการบริการวิชาการองค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมล้านนาสู่ชุมชน	ก
2. กำหนดการ	ข
3. ผ้าพุทธ ผ้าผี ผ้าพิธีกรรม ในวัฒนธรรมอุษาคเนย์	1
4. บริบทผ้าไทในสังคม	2
5. การค้าและผลิตภัณฑ์ผ้าในภาคเหนือของประเทศไทย จากมุมมองทางประวัติศาสตร์” (แคทเธอรีน เอ. โบวี)	4
6. ความหวัง ศรัทธาและเนื้อนาบุญ : ลวดลายตัวอักษร บนผืนผ้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” (ร็อบบิน แม็คซเวล)	24
7. อานิสงส์ผ้าพันคัมภีร์ (ปริวรรต)	32
8. อานิสงส์ผ้าอาบน้ำฝน (ปริวรรต)	35

“ผ้าพุทธ ผ้าผี ผ้าพิธีกรรม ในวัฒนธรรมอุษาคเนย์”

เมื่อกล่าวถึง “ผ้าในล้านนา” ผู้คนทั่วไปมักจะนึกถึงเฉพาะผ้าซิ่นหลากลวดลายและราคาแพงเป็นอันดับแรก เพราะถูกกระตุ้นและสร้างมูลค่าผ่านการนำเสนอในรูปแบบแฟชั่น ละครทีวี หรือนิทรรศการต่างๆ แต่ในวัฒนธรรมผ้าของชาวล้านนา หรือกลุ่มชาติพันธุ์ไทในดินแอนอุษาคเนย์ (เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) มีอีกหลายประเภท ได้แก่ผ้าที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ผ้าในมิติของไสยศาสตร์ ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งปรากฏในเอกสารโบราณและเรื่องเล่า ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวัสดุและเทคโนการผลิต การใช้งานในวิถีชีวิตประจำวัน การค้าขาย หรือแม้กระทั่งการนำไปเป็นเครื่องบรรณาการ โดยในปัจจุบัน ผ้าที่เป็นเครื่องแต่งกายมีความเคลื่อนไหวหรือตื่นตัวเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาการผลิตผ้า ความเปลี่ยนแปลงในการใช้งาน และค่านิยมในการสะสม ทำให้มูลค่าของผ้าโบราณดีดตัวสูงขึ้น ส่วนผ้าที่มีการสร้างถวายตามความเชื่อทางศาสนา เช่น ผ้าห่มพระพุทธรูป ผ้าเพดาน ผ้าไตร จีวร และผ้าห่อคัมภีร์ ก็ได้รับความสนใจจากนักวิชาการในแง่มุมต่างๆ ด้านผ้าที่เป็นเรื่องความเชื่อ ไสยศาสตร์ หรือพิธีกรรมนั้นก็ได้มีการพัฒนา ผลิตซ้ำ หรือเปลี่ยนแปลงไปตามกระแส เช่น ผ้ายันต์ (ของเก่า-ของใหม่) เครื่องแต่งการของร่างทรง ผ้าในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ และการใช้ผ้าแพรหลากสี ซึ่งวัฒนธรรมการใช้ผ้าเหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรมีการศึกษาทั้งด้านบทบาท หน้าที่ ความเชื่อ และพัฒนาการ เพื่อขยายองค์ความรู้และวิเคราะห์บริบทหรือสถานภาพการศึกษาในปัจจุบัน

ศูนย์ใบลานศึกษา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม จึงจัดการเสวนาวิชาการเพื่อนำเสนอองค์ความรู้จากใบลาน เรื่อง “ผ้าพุทธ ผ้าผี ผ้าพิธีกรรม ในวัฒนธรรมอุษาคเนย์” โดยเชิญวิทยากรผู้ทรงความรู้มานำเสนอข้อมูลและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกับผู้เข้าร่วมเสวนา

เอกสารประกอบการเสวนานี้ คณะผู้จัดทำได้นำบทความที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมผ้าในล้านนาและอุษาคเนย์ คือ *“บริบทของผ้าไทในสังคม”* ซึ่งเป็นข้อสรุปจากหนังสือ “ผ้าและสิ่งถักทอไท” (วิถี พานิชพันธ์. **ผ้าและสิ่งถักทอไท.** เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, 2547. น.105-111) *“การค้าและผลิตภัณฑ์ผ้าในภาคเหนือของประเทศไทย จากมุมมองทางประวัติศาสตร์”* ของแคทเธอรีน เอ. โบวี (ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (บรรณาธิการ). **ผ้าเอเชีย : มรดกร่วมทางวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2536. น.163-179) *“ความหวัง ศรัทธาและเนื้อนาบุญ : ลวดลายตัวอักษร บนผืนผ้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”* ของ ร็อบบิน แม็คซเวล (ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (บรรณาธิการ). **ผ้าเอเชีย : มรดกร่วมทางวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2536. น.205-213) และการปริวรรตคัมภีร์ใบลานจากอักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรไทย เรื่อง “อานิสงส์ทานผ้าอาบน้ำฝน” และปริวรรตคัมภีร์ใบลานอักษรธรรมลาวเป็นอักษรไทย เรื่อง “อานิสงส์ผ้าพันคัมภีร์” รวมนำนำบทความที่น่าสนใจเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ และการศึกษาวัฒนธรรมการใช้ผ้าในล้านนาและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มาเป็นเอกสารประกอบการเสวนา

บริบทของผ้าไทในสังคม[1]

จากอดีตที่ผ่านมาเกี่ยวกับหน้าที่และการใช้ผ้าของคนในสังคมและวัฒนธรรมไท-ลาว ชี้ให้เห็นถึงบทบาทสำคัญ ดังนี้

1. ผ้าเป็นตัวกำหนดกิจกรรม และสถานภาพของชุมชนในสังคม

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับผ้าโดยตรงคือผู้หญิง ดังนั้นการใช้ผ้าในกิจกรรมต่างๆจะมีขึ้นอย่างถูกต้องหรือไม่ จึงเป็นภาระที่ผู้หญิงต้องรับผิดชอบ เช่นเดียวกับด้านสถานภาพของชุมชน หากชุมชนใดผลิตผ้าที่มีคุณภาพสูง เป็นที่รู้จักและต้องการโดยทั่วไป ย่อมแสดงให้เห็นว่าชุมชนนั้นเป็นชุมชนใหญ่ มีศักยภาพสูง มีความพร้อมทางวัสดุและแรงงาน รสนิยมและค่านิยมทางศิลปะ ส่งผลต่อฐานะและหน้าตาของตนในสังคมโดยรวม

2. ผ้าเป็นตัวชี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และความผูกพักของเครือญาติ

สังเกตได้จากวิธีการทอและลวดลายบนผืนผ้า ซึ่งครอบครัวสายสกุลหนึ่งปกติการผลิตสิ่งทอมักสืบทอดรูปแบบเดิมตามแบบของบรรพบุรุษไว้ หากมีการแยกย้ายกระจัดกระจายออกจากชุมชนเป็นเวลานาน สิ่งที่เป็นเครื่องหมายว่าเคยเป็นเชื้อสายครอบครัวหรือสายสกุลเดียวกันก็คือลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้า ตลอดจนรูปแบบการใช้สอยและรสนิยมการเลือกกลุ่มสีย้อมของผ้า

3. ผ้าเป็นเครื่องหมายแสดงถึงระดับชนชั้นในสังคม

เนื่องจากสังคมไท-ลาวเป็นสังคมที่มีความเอื้ออาทรกันระหว่างผู้ใหญ่และผู้น้อยที่เป็นลูกหลาน ในบางประเพณีเช่นการดำหัววันสงกรานต์ ผู้น้อยจะนำผ้าที่ทอเตรียมไว้กราบไหว้ผู้ใหญ่ เพื่อแสดงความเคารพซึ่งยังคงปรากฏในปัจจุบันคนไทยนำผ้าไปผูกกับสิ่งที่เคารพนับถือหรือเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์เช่นต้นไม้ ศาลพระภูมิ หอผี หลักเมือง บางครั้งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องหรือโยงไปถึงพระพุทธศาสนา เช่นการถวายผ้าห่มธาตุ ผ้าห่มพระพุทธรูป และผ้ากบิน ในการแต่งงาน เมื่อลูกหลานถึงเวลาออกเรือน ผู้ใหญ่มักจะให้ผ้าเพื่อแสดงถึงความรัก ความเมตตา แม้กระทั่งการแจกจ่ายเสื้อผ้าใช้แล้วของคุณหญิงคุณนายแก่คนทุกข์ยาก หรือตามหมู่บ้านชาวเขาในฤดูหนาวก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชนชั้นของไทย

4. ผ้าเป็นสิ่งแสดงฐานะ

ผ้าแสดงถึงสถานภาพของครอบครัวในสังคมอีกทั้งยังแสดงถึงความมั่งมีของตระกูล สำหรับผู้ที่มีฐานะดีมีกจะสวมใส่ผ้าที่ทออย่างมีคุณภาพตัดเย็บอย่างประณีตสำหรับทั้งผู้ใหญ่และเด็ก หรือแม้กระทั่งบ่าวรับใช้จะต้องมีผ้าดีใช้เพื่อมิให้ผู้อื่นดูแคลน คนไทยส่วนมากจึงแต่งตัวดีอยู่เสมอ แม้ว่าบางครั้งอาจมีฐานะยากจนก็ตาม การใช้ผ้าในพิธีกรรมทางศาสนาเช่นการถวายผ้ากฐิน ผ้าป่า ถวายตุง ผ้าไหว้ และผ้าก๋วยสลาก บ่งบอกความพร้อมและการอยู่ดี

[1] วิถี พานิชพันธ์. **ผ้าและสิ่งถักทอไท.** เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, 2547. (หน้า 105-111)

กินดี ผ้าเหล่านี้แม้จะเป็นผ้าที่ผลิตขึ้นเฉพาะกิจและเป็นผ้าแห่งศรัทธาแต่โดยนัยก็มีความหมายซับซ้อนทางสังคม มีการอวดและแข่งอยู่ในที ดังนั้น การผลิตผ้าเหล่านี้จึงต้องใช้ฝีมือและความคิดสร้างสรรค์อย่างเต็มที่

5. ผ้าเป็นเครื่องหมายถึงความพร้อมของสตรี

ในอดีต ผู้หญิงทุกคนจะต้องทอผ้าเป็นตั้งแต่เด็ก เด็กหญิงทุกคนต้องทอผ้าเพื่อใช้เองและเพื่อครอบครัวในอนาคต เป็นการเตรียมพร้อมที่เมื่อถึงเวลาออกเรือน หญิงใดที่ละเลยหน้าที่นี้จะถูกสังคมโดยเฉพาะญาติฝ่ายชายประณามว่าขาดคุณสมบัติ ไม่มีความพร้อม และขาดความรับผิดชอบ เมื่อสังคมสร้างข้อกำหนดนี้ไว้แล้วผู้หญิงที่ต้องการอยู่อย่างเป็นสุขในสังคมจึงต้องหัดทอผ้าและเตรียมผ้าไว้สำหรับงานแต่งงานของตนเอง

ก่อนแต่งงาน เมื่อมีการพบรักกัน ผู้หญิงต้องแสดงความเสน่หาด้วยการมอบผ้าทอแทนใจบางชิ้นแก่ผู้ชายเพื่อหยั่งการตัดสินใจ เช่นถุงย่าม ผ้าเช็ด เป็นต้น ในผ้าผืนนั้นสิ่งที่ฝ่ายชายอานออกนอกจากจะแสดงถึงความพร้อมแล้ว ยังแสดงถึงความตั้งใจ ความคิดสร้างสรรค์ และความมานะขยันหมั่นเพียรของหญิงสาวด้วย

เมื่อแต่งงานนอกเหนือจากชุดแต่งงานของตนเองแล้ว ผู้หญิงยังต้องเตรียมผ้าเพื่อการออกเรือนอย่างเป็นทางการ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญสูงสุดของชีวิตผู้หญิง ความรู้ความสามารถที่มีมาทั้งหมดจะแสดงออกได้ในผ้าชุดนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ้าไหว้หรือผ้าต้อนรับญาติฝ่ายชายในชุดผ้าพิธีแต่งงานจำเป็นต้องเตรียมเครื่องนอนสำหรับเรือนหอด้วย เช่น ที่นอน หมอน มุ้ง ผ้าหลบ ผ้าเช็ดให้พร้อม

เมื่อตาย หลังจากแต่งงานแล้ว ผู้หญิงจะลดความสวยงามของผ้าทอลง เพราะต้องให้เวลากับครอบครัวและสอยลูกหลาน และเพื่อแสดงฐานะแก่สังคมว่ามีครอบครัวแล้ว ในระหว่างนี้ ผู้หญิงต้องเตรียมทอผ้าชุดหนึ่งสำรับใช้ในโอกาสสุดท้ายของชีวิตคือผ้าในงานศพ ทั้งที่ทอสำหรับบรรพบุรุษเป็นการแสดงความกตัญญู ทอสำหรับครอบครัวเพื่อแสดงความภักดี และทอสำหรับตนเองเพราะไม่มีคนทอให้ในบั้นปลายของชีวิตนอกจากนี้ ผ้าทอที่ถวายในพิธีกรรมทางศาสนาเป็นการสะสมอานิสงส์ผลบุญ เพื่อค้ำจุนชีวิตที่ดีกว่าในชาติหน้า

ผ้าไทยในปัจจุบัน

ทุกภูมิภาคของไทยและประเทศในเอเชียอาคเนย์ต่างยังสืบทอดวัฒนธรรมการใช้ผ้ามาจากบรรพบุรุษจนกระทั่งถึงช่วงหนึ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในภูมิภาคนี้ อันเนื่องมาจากแรงกดดันภายนอกหรือมีการเปิดรับวัฒนธรรมตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาอย่างท่วมท้น หลายชุมชนได้มองข้ามความดีงามของมรดกทางวัฒนธรรมของตนเองที่เคยมีมาก่อน กลับเห็นความเป็นตะวันตกว่าเจริญกว่า ระยะเวลาหนึ่งที่ยาวนานกว่าศตวรรษที่ชุมชนในวัฒนธรรมไท-ลาวหลงใหลไปกับเทคโนโลยีตะวันตกมีผลต่อรูปแบบการแต่งกาย บางแห่งที่เคยเน้นความเรียบง่าย ก็กลับไปนิยมพิธีรีตอง นิยมความหรูหราแบบต่างประเทศ บางครั้งความวิจิตรสวยงามบนผืนผ้าอันเป็นนภูมิปัญญาสร้างสมมาแต่อดีตก็ถูกกลบด้วยความเรียบง่ายรัดกุมหรือมักง่าย เรียกได้ว่าการแต่งกายและวัฒนธรรมการใช้สิ่งทอของชาวอาคเนย์เปลี่ยนแปลงไปมากจากหน้ามือเป็นหลังมือ และค่อนข้างขาดบุคลิกและเอกลักษณ์ของตนเอง

การค้าและผลิตภัณฑ์ผ้าในภาคเหนือของประเทศไทย จากมุมมองทางประวัติศาสตร์ [1]

แคทเธอรีน เอ. โบวี

ภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน

.....

ผู้แปล : สมพร วาร์นาโด

มีนักวิชาการน้อยคนที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับขบวนการการผลิตและการทอผ้าของชาวบ้าน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะต่างเห็นว่าการผลิตผ้าเป็นกิจกรรมในบ้านที่ไม่สร้างปัญหา ทั้งยังช่วยให้ชาวบ้านยังชีพอยู่ได้ หรืออาจเป็นเพราะว่ากิจกรรมทอผ้าเป็นเรื่องของผู้หญิง ต่อมาในศตวรรษที่ 19 ได้มีผู้เริ่มศึกษาเกี่ยวกับสังคมไทย จึงทำให้เรื่องการทอผ้าเพื่อการยังชีพในครอบครัวได้รับความสนใจมากขึ้น *เอ.ซีซิล คาร์เทอร์* บันทึกไว้ว่า *"ส่วนใหญ่ทุกบ้านจะมีหูกทอผ้าอยู่หนึ่งหลัง เพื่อใช้ทอผ้าฝ้ายและผ้าไหมใช้ในครอบครัว"* (1988 [1904] : 26) *คาร์ล บ็อค*กล่าวถึงลักษณะเสื้อผ้าของชาวนาว่า *"ส่วนใหญ่ทำจากผ้าที่ผลิตในบ้าน แทบทุกบ้านจะมีหูกทอผ้าแบบดั้งเดิมอยู่"* (Bock 1884 : 324) ภาพบ้านชนบทเหล่านี้มีผู้กล่าวถึงไว้มากมาย (Backus 1884 : 440 ; Colcuhoun 1885 : 128-9; Hallett 1890 : 87)[2] ดังนั้นจึงไม่มีอะไรน่าแปลกใจเมื่อ *ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล* กับ *แพทริเซีย ซีสแมน* กล่าวถึงในงานศึกษาเกี่ยวกับผ้าโบราณไว้ว่า *"สมัยก่อนผู้หญิงทอผ้าเป็นกันทุกคน"* (1987 : 12)

ความคิดเรื่องการผลิตผ้าเพื่อใช้สอยส่วนตัวเป็นความคิดที่สืบเนื่องมาจากข้อสรุปที่ว่าเศรษฐกิจของคนไทยโบราณเป็นเศรษฐกิจแบบ "เลี้ยงตัวเองได้" นั่นคือ ชาวบ้านปลูกข้าวกินเองและทอผ้าใช้เอง ข้าพเจ้าได้โต้แย้งความคิดแบบนี้มาโดยตลอดว่า การใช้คำว่า "เลี้ยงตัวเอง" โดยไม่พิจารณาให้รอบคอบ ทำให้เกิดความเข้าใจผิดหลายอย่างเกี่ยวกับลักษณะเศรษฐกิจการเมืองของชาวบ้านไทย ตลอดรวมถึงความเข้าใจผิดเกี่ยวกับขบวนการทางสังคมที่เกี่ยวกับการผลิตผ้า (Bowie 1988, 1992 b) ความเข้าใจในเรื่องผ้าของคนไทยเป็นสิ่งสำคัญต่อความเข้าใจเรื่องสังคมไทยด้วย ทั้งนี้เพราะผ้าจัดเป็นหนึ่งในปัจจัยสามอย่างที่สำคัญคือ "อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย"

ความสนใจในเรื่องประวัติการผลิตผ้าเกี่ยวข้องกับความรู้ต่าง ๆหลายสาขา (Appadurai 1986; Sscheider 1987; Weiner และ Schneider 1989) ส่วนที่เกี่ยวกับผ้าในแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ศึกษาได้จากงานปรางค์วัฒนากุล และซีสแมน (1987), ซีสแมน (1988), เฟอรเซอร์-ลู (1988), เลฟเฟิทส์ (1988, 1990) และ บราวน์ (1980) ซึ่งเป็นนักวิจัยรุ่นแรก ที่ศึกษาความสำคัญของผ้าพื้นเมืองอย่างจริงจัง แต่การฝังใจอยู่กับความคิดเรื่อง "เศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง" ทำให้บทบาททางการค้าผ้าลดลง การขาดความเข้าใจเกี่ยวกับขบวนการการผลิตผ้าและบทบาททางการค้าผ้า ทำให้บทบาททางสังคมของผ้าที่มีต่อเศรษฐกิจของชาวบ้านไทยลดความสำคัญลงไป

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (บรรณาธิการ). **ผ้าเอเชีย : มรดกร่วมทางวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2536. น.163-179)

รายงานนี้มุ่งศึกษาเฉพาะในภาคเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะแถบเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรไทย-เหนือในอดีต บริเวณที่ราบเชียงใหม่เป็นบริเวณที่กว้างใหญ่และสำคัญที่สุดของภาคเหนือ อาณาจักรภาคเหนือเหล่านี้อยู่ในบริเวณภาคเหนือของไทยปัจจุบัน ซึ่งมิชชั่นารีและชาวต่างชาติในศตวรรษที่ 19 เรียกว่า "ลาวตะวันตก" อาณาจักรเหล่านี้ตั้งอยู่ในแถบภูเขาของหุบเขาเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เชียงราย ซึ่งปัจจุบันเป็นจังหวัดต่างๆ ของภาคเหนือ ราชวงศ์ต่างๆ ที่ครอบครองอาณาจักรเหล่านี้ต่างก็มีการสมรสเชื่อมเป็นทองแผ่นเดียวกัน และแม้ว่าอาณาจักรเหล่านี้จะไม่ขึ้นแก่กันแต่ก็เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเพื่อนบ้านคือพม่าเป็นเวลาหลายร้อยปี และต่อมาจึงรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย ปัจจุบันเชียงใหม่จัดเป็นเมืองใหญ่เป็นที่สองของประเทศไทย

รายงานฉบับนี้เป็นความพยายามที่จะสืบสาวเรื่องราวเกี่ยวกับธรรมเนียมการทอผ้าในศตวรรษที่ 19 โดยอาศัยการศึกษาจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ทั้งที่มีเป็นลายลักษณ์อักษรและที่สืบทราบจากคำบอกเล่าของผู้รู้ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ค้นคว้าอ้างอิง ได้แก่ หนังสือพิมพ์ในศตวรรษที่ 19 บันทึกของกงสุลอังกฤษ บันทึกของมิชชั่นนารีชาวอเมริกันและนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมเยียนแถบนี้ นอกจากนี้ยังมีการสัมภาษณ์เป็นงานภาคสนาม ในช่วง ค.ศ. 1984-1986 โดยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านจำนวนกว่าห้าร้อยคน ที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไป ใน 400 หมู่บ้าน เพื่อให้เขาเล่าย้อนถึงเรื่องราวในวัยหนุ่มสาว เรื่องราวสมัยพ่อแม่ปู่ย่าตายายของพวกเขา (Bowie 1988) และในช่วงฤดูร้อน ค.ศ. 1989 ข้าพเจ้าก็ได้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไปอีก 90 คน ส่วนใหญ่เป็นคนที่พักอาศัยอยู่ในอำเภอต่างๆ 6 อำเภอในเชียงใหม่ ลำพูน (หางดง สันป่าตอง สารภี สันกำแพง ฮอด และป่าซาง) โดยมุ่งรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการทอผ้าโดยเฉพาะ

จากข้อมูลที่รวบรวมได้ ข้าพเจ้าใคร่จะโต้แย้งว่าการค้าเป็นองค์ประกอบหลักในการผลิตผ้า และเนื่องจากฝ้ายและไหมเป็นเส้นใยหลักในการทอผ้าทางภาคเหนือจึงจะขอกล่าวถึงเส้นใยสองชนิดดังกล่าวเป็นสำคัญ โดยจะเริ่มจากลักษณะเสื้อผ้าที่สวมใส่ในภาคเหนือสมัยศตวรรษที่ 19 การผลิตฝ้าย ต่อด้วยการเน้นเรื่องการค้าในท้องถิ่นในขั้นตอนต่างๆ ของการผลิต จากนั้นจะพูดถึงการผลิตไหม โดยเน้นขั้นตอนทางการค้า ที่สำคัญทั้งในระดับภูมิภาคและในระดับการนำเข้าจากนานาชาติ จากนั้นจึงพูดถึงหลักฐานต่างๆ เกี่ยวกับบทบาทของการนำเข้าและส่งออกผลิตภัณฑ์ผ้าต่างๆ ในอาณาจักรเชียงใหม่ กล่าวโดยสรุปคือ ข้าพเจ้าจะชี้ให้เห็นว่าการพยายาม เข้าใจสังคมไทยภาคเหนือโดยอาศัยภาพทางด้านการค้าแทนภาพการดำเนินกิจการแบบเลี้ยงตัวเองจะทำให้เข้าใจสภาพความเป็นไปในประวัติศาสตร์ภาคเหนือได้ดีขึ้น

การใช้ผ้าในภาคเหนือในศตวรรษที่ 19

ลักษณะเสื้อผ้า :ฝ้ายสำหรับชาวบ้านและไหมสำหรับเจ้านาย

จากบันทึกประวัติศาสตร์พบว่า เสื้อผ้าของชาวบ้านธรรมดานั้นเป็นแบบเรียบง่ายคือ ผู้ใส่ผ้าเตี่ยวส่วนผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่น ริชาร์ดสัน บรรยายลักษณะการแต่งกายของคนไทยภาคเหนือใน ค.ศ. 1830 ไว้ว่า.-

ผู้ชายใส่เสื้อหม้อห้อมและมีแถบผ้าฝ้ายสีน้ำเงินพันรอบท่อนกลางของลำตัว ผู้หญิงนุ่งผ้ามีลักษณะเหมือนกระโปรงชั้นในเพียงแต่ใช้วิธีเหน็บเชิงบนของผ้านุ่งเข้าด้วยกันแบบเดียวกับการนุ่งผ้าเตี่ยวของผู้ชายแบบพราหมณ์นุ่ง โดยไม่ต้องใช้เข็มกลัดหรือเชือกมัด ส่วนเสื้อทำจากผ้าเครปหรือผ้าต่วน ตัวเสื้อมักจะวางคลุมไว้บนไหล่แทนการสวมใส่โดยทั่วไป และเด็กสาวก็มักจะไม่มีการปกปิดหน้าอก (Richardson Mss: 40)

คำบรรยายในช่วงปี ค.ศ. 1866 ได้ให้รายละเอียดมากขึ้น

เสื้อผ้าของผู้หญิงลาวไม่เหมือนกับของผู้หญิงสยาม คือ มีลักษณะเป็นผ้านุ่งชั้นในที่ดูประหลาด ทำจากผ้าสี่ชิ้นเย็บติดกันโดยให้รอยตะเข็บวนรอบลำตัว ชิ้นบนเป็นสีขาวกว้างราว 6 นิ้ว ลงมาเป็นสีแดงกว้าง 12

นิ้ว ชิ้นต่อจากนั้นกว้าง 24 นิ้ว ทอเป็นแถบสีขาวสลับดำ หรือเป็นสีต่างๆ หลากสี แต่ละแถบกว้างประมาณหนึ่งนิ้ว ชิ้นล่างสุดเป็นสีแดงกว้าง 14 นิ้ว ส่วนปลายเย็บติดกัน เวลานุ่งจะตรึงอยู่กับที่แบบเดียวกับการนุ่งผ้านุ่งของชาวสยาม โดยใช้แถบผ้าสีขาวทำเป็นเข็มขัด ผูกเป็นเกลียวแล้วซุกเก็บซ่อนปลายเข้าที่ นอกจากนี้พวกผู้หญิงยังมีผ้าแถบสีขาว หรือเหลือง หรือชมพู ใช้มัดรอบอก (BR : 30 สิงหาคม 1866)

คำบรรยายแบบที่สองของหมู่ผู้มาเยือนเชียงใหม่ ในช่วงศตวรรษที่ 19 จะพบการแต่งกายต่างกันก็แต่จำนวนแถบผ้า (บ้างก็มี 3 แถบบ้างก็มี 4 แถบ) และสีที่บอกไว้ก็แตกต่างกัน แต่ลงความเห็นได้ว่าแถบด้านบนมักจะเป็นสีขาว ข้อมูลอันหนึ่งระบุว่าเป็นสีดำ หรือน้ำตาลเข้มหรือขาว (Bock 1986 [1884] : 326) และแถบล่างสุดมักเป็นสีแดง (BR : 30 สิงหาคม 1886; Cort 1886 : 348; Taylor Mss: 291; Bock 1986 [1884] : 321) Bock เองกล่าวว่าบางทีแถบล่างสุดก็เป็นสีน้ำตาลเข้ม (Bock 1986 [1884] : 326) ส่วนแถบตรงกลางซึ่งเป็นแถบกว้างที่สุดมีทั้งสีขาว ดำ เหลือง น้ำเงิน และแดง แหล่งข้อมูลอันหนึ่งกล่าวว่าสีเด่นที่เป็นสีหลักของภาคเหนือของประเทศไทยคือสีเหลือง (Taylor Mss : 291) ส่วนแหล่งข้อมูลอีก 2 แหล่งบอกว่าเป็นสีแดงกับสีเหลือง (Hildebrand 1875; Lowndes 1871 ดูเพิ่มเติมจาก Bowie 1992)

นอกจากนั้น ผู้หญิงไทยเหนือยังมีผ้าที่คล้ายกับผ้าพันคอ เรียกว่า *"ผ้าสไบ"* ซึ่งเป็นผ้าแถบเล็กๆ ใช้พันรอบอกหรือพาดไหล่ หรือผูกรอบศีรษะ (ปรางค์วัฒนากุล และซีสแมน 1987 : 12) การเปลือยอกเป็นเรื่องปกติของผู้หญิง เจ้าพนักงานชาวอังกฤษคนหนึ่งกล่าวไว้อย่างติดตลกเมื่อ ค.ศ. 1875 ว่าผ้าพันคอนี้ "ยามอยู่กลางแดดก็ใช้ปิดหัว บางคราวก็ใช้คลุมแขน หรือไหล่ หรือใช้พันคอ หรือปล่อยชายห้อยไว้ด้านหลัง เรียกว่าพาดไว้ตรงไหนก็ได้ ยกเว้นตรงส่วนที่ผู้หญิงในประเทศอื่นเข้าใช้กัน" (Hildebrand 1875 : 17) ผ้าชิ้นนี้กล่าวว่ามักเป็นสีชมพู (1866; Hildebrand 1875; Lowndes 1871) แต่ก็มีผู้กล่าวว่าเคยเห็นเป็นสีขาวหรือเหลืองด้วย (BR : 30 สิงหาคม 1866)

ลักษณะการแต่งกายของผู้ชายชาวเหนือกล่าวกันว่า ส่วนใหญ่คล้ายกับผู้ชายชาวสยาม (BR : 30 สิงหาคม 1866) คือบริเวณท่อนกลางลำตัวใส่ผ้าเตี่ยว ยาวประมาณ 2-2.5 หลา กว้าง 2-3 ฟุต (Bock 1986 [1884] : 323) ผ้านี้เริ่มนุ่งจากด้านหลังแล้ววนมาด้านหน้า ส่วนชายที่เหลือม้วนเป็นเกลียวลอดใต้ขา แล้วหยักรั้งขึ้นมาเหน็บไว้ที่เอวด้านหน้า ผู้ชายมักจะปล่อยอกเปลือยเช่นกัน และมีผ้าแถบยาวเรียกว่าผ้าขะม้า ซึ่งใช้ได้สารพัดประโยชน์ ตั้งแต่ใช้พันหัว เช็ดหน้า เป็นเข็มขัด และนุ่งเป็นผ้าเตี่ยว ผ้าเตี่ยวที่มีขนาดแคบ เวลานุ่งก็ปิดได้เฉพาะส่วนกลางตัว เผยให้เห็นรอยสักตามตัว ส่วนผ้าเตี่ยวที่มีขนาดกว้างใช้นุ่งตั้งแต่เอวยาวลงมาจดหัวเข่า ในสมัยต่อมาผู้ชายจึงเริ่มใส่เสื้อมากขึ้นเช่นเดียวกันกับผู้หญิง และต่อมาก็นุ่งกางเกงผ้าหม้อห้อมหรือที่เรียกว่าเตี่ยวสะดอ แบบที่ผู้ชายชาวบ้านในปัจจุบันนิยมนุ่ง

นอกจากคำเขียนบรรยายลักษณะการแต่งตัวของชาวบ้านดังกล่าวแล้ว คำบอกเล่ายังทำให้เราเข้าใจได้ดีขึ้นเกี่ยวกับเสื้อผ้าที่คนธรรมดาสวมใส่ ชาวบ้านเล่าว่าในสมัยก่อนไม่ค่อยจะมีเสื้อผ้าใส่มากนัก ส่วนที่มีอยู่ก็ใส่จนเก่าบางปะแล้วปะอีก จนบางครั้งผ้าของเดิมแทบจะไม่มีเหลือให้เห็นร่องรอย มีแต่ส่วนที่เอามาปะซ่อม (เจ้าแขก-chaw khaek)[3] เหลืออยู่แทนที่ เสื้อผ้าเป็นของแพงและหายากสำหรับชาวบ้านที่ยากจน ผู้หญิงคนหนึ่งเล่าว่าสมัยก่อนพวกเขายากจนมากจนไม่อาจมีผ้าชิ้นเต็มผืนกับใครเขา ได้ใส่แค่ชิ้นซึ่งยาวแค่เข่า[4] บางคนถึงกับต้องขอทานเสื้อผ้าจากคนอื่น มีการลักขโมยเสื้อผ้ากันเป็นประจำ บางครั้งถึงกับมีการขโมยผ้าที่ทอค้างอยู่ในหูกทอผ้า อีกรายเล่าว่ามีขโมยมาขโมยหีบผ้าของคุณตาของเขาไป ข้าทาสบริวารมักจะใส่เสื้อผ้าที่เจ้านายทิ้งแล้ว หรือที่เรียกว่า *"ขี้ทรากเจ้า"* บ่าวไพร่คนหนึ่งเล่าว่า "เมื่อเจ้านายได้เสื้อผ้าใหม่มา ก็จะโละของเก่าให้เรา" ซึ่งถือว่าเป็นของมีค่ามากเนื่องจากเป็นของราคาแพงในสมัยนั้น (Patel 1990 : 138)[5]

ชาวบ้านที่มีฐานะดีจะมีเสื้อผ้าใหม่ และมีเสื้อผ้าใส่มากกว่าชาวบ้านที่ยากจน คหบดีบางคนชอบเอาอย่างคนชั้นสูง พวกนี้บางคนก็เป็นคนที่มีเทือกเถาเหล่ากอพอสมควร ในเทศกาลสำคัญ คนเหล่านี้มักจะมีเสื้อผ้าใหม่ๆ

ดี ๆ กว่าชาวบ้านคนอื่น ๆ คนที่มีฐานะดีมาก ๆ ในหมู่บ้านจะมีผ้าเตี่ยว ผ้าซิ่น และผ้าสไบทอจากไหมคนละผืนสองผืน ผู้หญิงที่มีฐานะดีจะใส่ผ้าซิ่นที่มีเชิงวิจิตรงดงามแบบที่เรียกว่า "ตีนจก" ซึ่งทำด้วยฝ้ายหรือไหม คนชั้นสูงในหมู่บ้านอาจจะใส่ทองหรือเครื่องประดับอื่น ๆ

ในโอกาสปกติ คนชั้นสูงอาจจะใส่เสื้อผ้าที่ทอจากฝ้ายมากกว่าเสื้อผ้าประเภทไหม แม้กระนั้นเสื้อผ้าของคนพวกนี้ก็จะพิเศษกว่าเสื้อผ้าของชาวบ้านทั่วไป จากภาพวาดสมัยศตวรรษที่ 19 จะเห็นว่าผู้หญิงจากครอบครัวชั้นสูงนุ่งผ้าซิ่นซึ่งมีลายขวางเป็นแถบเช่นเดียวกับของชาวบ้านธรรมดา แต่ลวดลายเหล่านั้นมักจะมีเส้นทองตกแต่งแซมอยู่หรือไม่ก็แต่งเชิงด้วยตีนจก ผ้าซิ่นของคนธรรมดา มักจะเป็นแบบธรรมดา เชิงก็เป็นสีใดสีหนึ่งตามปกติ ส่วนผู้ชายตระกูลสูงจะใส่ผ้าเตี่ยวกับเสื้อ ขณะที่ผู้ชายชาวบ้านธรรมดาใส่แค่ผ้าเตี่ยวสั้น ๆ บุตร-ธิดา ผู้อยู่ในตระกูลสูงมักจะมีผู้ติดตามซึ่งแต่งกายด้วยเสื้อผ้าธรรมดา ๆ คอยถือร่มบังแดดให้ ยิ่งในโอกาสพิเศษด้วยแล้ว บรรดาชนชั้นเจ้าผู้ปกครองก็จะยิ่งสวมใส่เสื้อผ้าตกแต่งอย่างอลังการ มิชชั่นนารีชาวอเมริกันผู้หนึ่งบรรยายเครื่องแต่งกายของเจ้าผู้ครองนครลำปาง ที่เขาได้มีโอกาสเข้าเฝ้าแหนไว้ดังนี้.-

"(เจ้าเหนือหัว) เสด็จฯ เข้ามาประทับบนแท่น ท่านเป็นชายร่างเล็ก ในรองเท้าแตะทอง เสื้อทอเป็นสีแดงสลับทอง ใส่ผ้านุ่งทำด้วยผ้าแถบกว้างหนึ่งหลา ยาวเกือบสี่หลา สวมมงกุฎทองประดับด้วยเพชรนิลจินดาวาววับ" (Taylor Mss : 73)

ดอดด์กับมิชชั่นนารีอีกท่านหนึ่งบรรยายภูษาทรงของเจ้าผู้ครองนครเชียงตุงว่า "ทำจากผ้าทอง ส่วนชฎาหรือมงกุฎก็ทำด้วยทอง" (1923 : 201) ดอดด์ยังได้บรรยายเครื่องแต่งกายของเจ้าหญิงเชียงตุงไว้ด้วยว่า:-

ผ้าซิ่นซึ่งทอเป็นแถบหลากสี ตรงเชิงเป็นสีเขียวแก่ใช้เป็นเครื่องแต่งกายแบบปกติในคุ้ม แต่มีเชิงเพิ่มขึ้นอีกเชิงหนึ่งปักด้วยดิ้นทองเป็นลายดอกไม้ ดอกไม้แต่ละดอกมีเส้นผ่าศูนย์กลางราว 4-5 นิ้ว ราคาตกประมาณดอกละ 1 รูปี ตัวผ้าซิ่นเองก็ทอแซกด้วยดิ้นทอง เชิงเป็นกำมะหยี่สีเขียวปักด้วยเลื่อมเงินเป็นระยะ ๆ ซิ่นที่ซ้อนอยู่ชั้นในก็ประดับด้วยเลื่อมโผล่ออกมาราว 2-3 นิ้ว จนบางครั้งก็ยาวลากดิน รองเท้าแตะก็ประดับด้วยทอง สวมกำไลทองและมีเครื่องประดับทองอีกมากมายตกแต่งแซมอยู่บนผม จนทำให้อยากจะพาเจ้าหญิงออกไปกลางแดดจะได้เห็นประกายสะท้อนระยิบระยับ (1923 : 200)

ฉลองพระองค์ของเจ้านายชั้นสูง นอกจากจะทอด้วยไหมแกมเส้นเงินและทองอย่างสวยงามแล้ว ยังมีราคาแพงและใช้แรงงานจำนวนมาก ริชาร์ดสัน ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ชาวอังกฤษคนหนึ่งที่ได้มาเชียงใหม่เมื่อ ค.ศ. 1830 เขียนถึงเรื่องนี้ไว้ว่า:-

บรรดาขุนนางและคหบดีใส่เสื้อผ้าแพรผ้าต่วนตกแต่งด้วยลูกไม้เงินลูกไม้ทอง ผ้านุ่งหรือกระโปรงของผู้สูงศักดิ์มีการปักลวดลายวิจิตรสวยงาม บางชิ้นต้องใช้เวลาประดิษฐ์ถึง 4-5 เดือน (Richardson Mss : 40)

ร้อยโทยังฮัสแบนด์ เขียนเล่าถึงการเดินทางของเขาใน ค.ศ. 1888 ข้อเขียนนั้นพูดถึงผ้าไหม *lungi* ซึ่งเป็นผ้านุ่งราคา 18 รูปี และได้บรรยายด้วยว่าลายปักดอกไม้บนผ้าซิ่นของเจ้าหญิงมีราคาดอกละ 1 รูปี (1923 : 200) ความแตกต่างระหว่างราคาผ้าซิ่นไหมกับผ้าซิ่นฝ้ายอาจดูได้จากคำบอกเล่าของคาร์ล บ็อค นักท่องเที่ยวชาวอังกฤษ ซึ่งบันทึกไว้ว่า.-

หากตัวผ้าซิ่นทอด้วยไหม ส่วนที่เป็นเชิงก็ทำด้วยไหมเช่นกัน และมักจะมีเส้นเงินเส้นทองสอดสลับอย่างสวยงาม เฉพาะส่วนที่เป็นเชิงนี้บางครั้งมีราคาถึงชิ้นละ 60 รูปี ส่วนของตัวซิ่นถ้าทำจากฝ้ายล้วน ซึ่งทนทานมาก ราคาจะไม่เกิน 1.5 - 2 รูปี (1986 [1894] : 326)[7]

ผ้าที่ใช้ในบ้านและในพิธีกรรม

นอกจากจะใช้ทำเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มแล้ว ยังมีประโยชน์ใช้สอยในบ้านและในพิธีกรรมต่าง ๆ อีกหลายอย่าง ในหมู่ชาวบ้านที่ยากจน อาจไม่มีโอกาสได้ใช้มากนัก แต่ในหมู่ชาวบ้านทั่ว ๆ ไปมีการนำผ้ามาทำเป็นที่นอน

หมอน ผ้าห่ม ผ้าปูที่นอนและมุ้ง ผ้าที่ใช้ทำที่นอนหมอนมักจะย้อมสีมะเกลือหรือสีดำมีแถบสีแดงสลับหรือขลิบริม ผ้าปูที่นอนมักเป็นสีขาวหรือขาวสลับแดงเป็นแถบหรือเป็นลายตาหมากรุก บางผืนอาจมีการปักประดับหรืออาจทอเป็นลวดลายซับซ้อนขึ้น ส่วนที่ทำเป็นมุ้งกางกันยุงจะต้องทอด้วยหูกขนาดใหญ่พิเศษ ผู้ให้ข้อมูลบางคนบ่นถึงน้ำหนักของมุ้งผ้าฝ้ายทอเองในเวลาที่ต้องซักว่าหนักมาก

ผ้าและเครื่องนุ่งห่มมีบทบาทสำคัญในการทำพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การให้ผ้าเป็นเครื่องสักการะแก่พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย และญาติผู้ใหญ่ ในวันที่สี่ของเทศกาลสงกรานต์ (วันปากปี) อีกพิธีหนึ่งที่ผ้ามีบทบาทสำคัญคือ พิธีบวช ในระหว่างพิธี เณรหรือลูกแก้วจะต้องเดินรอบหมู่บ้านโดยสวมใส่เสื้อผ้าอย่างดีแบบเจ้านาย (ซึ่งมักจะยืมมาจากผู้มีฐานะดีในหมู่บ้านที่มีผ้าเตี่ยวทอจากไหม) เพื่อเป็นการระลึกถึงกำเนิดของพระพุทธเจ้าที่มีกำเนิดในราชตระกูล และในระหว่างพิธีก็จะได้รับผ้าสบงจีวรสีเหลือง ผ้าสบงนี้อาจซื้อมา แต่ส่วนใหญ่แล้วพวกผู้หญิงในหมู่บ้านจะช่วยกันทอ เย็บและย้อมเอง

พิธีกรรมอื่น ๆ ของหมู่บ้านก็มีการใช้ผ้าเช่นกัน ผ้าสีแดง-ขาวผืนเล็ก ๆ ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดถาดเครื่องเซ่นผี ผ้าฝ้ายทอใช้ในพิธีมงคลต่าง ๆ (เช่น ผ้ามัดหมี่ ผ้าสืบชะตา เป็นต้น) ในพิธีศพจะมีการใส่เสื้อผ้าให้ผู้ตายโดยกลับเอาด้านในออก เสื้อผ้าผู้ตายก็แจกจ่ายกันในหมู่ญาติใกล้ชิด หรือมอบให้ทางวัดไปแจกจ่ายที่เหลือก็เผาไปพร้อมกับผู้ตาย แม้ชาวบ้านภาคเหนือจะไม่ยอมรับว่าในพิธีแต่งงานเจ้าสาวจะต้องมีชุดแต่งงาน (ตามแบบของคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ - Lefferts 1990) แต่ชาวบ้านบางคนก็ยอมรับว่าจะต้องมีผ้าเช็ดหน้ามอบให้แก่เจ้าบ่าว[8]

ผ้าเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินชีวิตของผู้มีอันจะกิน นอกจากจะมีเสื้อผ้าสวยงามเป็นพิเศษกว่าใครสวมใส่แล้ว คนเหล่านี้ก็มักจะมีข้าวของเครื่องใช้ดี ๆใช้ด้วย นอกจากจะมีที่นอนหมอนมุ้งเครื่องใช้ในการ นอนอย่างอื่น ๆ สำหรับครอบครัวแล้ว ยังต้องมีชุดสำรองสำหรับรับแขกอีกด้วย และมักจะมีการเย็บปักถักทอ ที่พิเศษและใช้เวลาทำนานกว่าประเภทอื่นเพราะจัดเป็นชุดที่มีไว้อวดกันจนถือเป็นเครื่องใช้สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ดังที่เจ้าพนักงานชาวอังกฤษท่านหนึ่งกล่าวไว้ว่า "จะพบหมอนอยู่ตามบ้านที่ชอบโอ้อวด" (Lowndes : F 069/55/1871)[9] นอกจากนั้นตามคุ้มเจ้านายทางเหนือจะมีเครื่องใช้ที่ฟุ่มเฟือยอยู่หลายอย่าง เช่น อาวุธจากต่างประเทศ โคมไฟระย้า กระจก ตะเกียง ผ้าม่าน หมอนอิงสวย ๆ และบางครั้งก็มีแม้กระทั่งพรมจากต่างประเทศ (Taylor Mss : 73; Younghusband 1888 : 63-64; Richardson Mss : 64; Satow PRO 30/22(20/1) : 51)

ความแตกต่างทางด้านการนำผ้ามาใช้สอยของสามัญชนกับของคนชั้นสูงจะเห็นได้ชัดในโอกาสทางพิธีกรรมที่สำคัญหรือในเวลาที่เจ้านายเดินทางอย่างเป็นทางการ เรือพระที่นั่งของกษัตริย์ไทยภาคกลางได้รับการกล่าวขานว่าประดับประดาด้วย "ม่านทอง กษัตริย์ทรงพระภูษาทองฉลองพระบาททำด้วยทอง และทรงประทับบนบัลลังค์ทอง" (Dood 1923 : 289) นอกจากนี้ยังมีข้าราชการตามเสด็จมาในขบวนเรือยาวเหยียด ฝีพาย ล้วนแล้วแต่สวมเครื่องแบบเข้ากันเป็นหมวดหมู่แม้ว่าเราไม่อาจหาหลักฐานเกี่ยวกับขบวนเสด็จของเจ้านายฝ่ายเหนือได้ เราก็อาจคาดได้ว่าขบวนเรือเสด็จของเจ้านายฝ่ายเหนือก็คงประดับประดาด้วยม่านสวยงามไม่แพ้กัน นอกจากนั้นคนชั้นสูงยังเดินทางด้วยช้างและม้า และมีเรื่องราวบรรยายถึงการตกแต่งสัตว์ที่ใช้เป็นพาหนะด้วยผ้าต่าง ๆ สวยงามมาก ในโอกาสพิธีการพิเศษเจ้านายผู้สูงศักดิ์จะใส่เสื้อผ้าตกแต่งด้วยเงินและทองอย่างสวยงาม แมรี่ คอร์ท กล่าวถึงเครื่องประดับบนหลังช้างที่ทำด้วยทองว่ามีราคา "นับหลายพันรูปี" และกล่าวถึงเครื่องประดับทำด้วยเงินว่ามีค่านับ "หลายร้อยรูปี" (Cort 1886 : 349)

พิธีประจำปีที่สำคัญที่มีเจ้านาย คนชั้นสูงเข้าร่วมได้แก่ การทอดกฐิน ซึ่งมีขึ้นในราวเดือนตุลาคมหลังออกพรรษา ในพิธีดังกล่าวมีการถวายสบง จีวร และบางครั้งก็ถวายหมอนชุดใหม่ รวมทั้งข้าวของเครื่องใช้อื่น ๆ แก่พระภิกษุสงฆ์และสามเณร บางครั้งผ้าสบงจีวรที่ถวายพระสงฆ์ทำเป็นพิเศษ โดยทอจากไหมแทนที่จะทำจากฝ้ายธรรมดา (Cort 1886 : 147)[10] นอกจากนั้นบางครั้งครอบครัวผู้มีอันจะกินก็จัดพิธีพิเศษเกี่ยวกับการเกิด-

การตายหรือพิธีกรรมตามปฏิทินอื่นๆ และมีการแจกทานข้าวของเครื่องใช้จำพวกผ้าต่างๆ ด้วยในบรรดาของถวายทานในพิธีต่างๆ ของไทยมักจะรวมถึงการถวายผ้าที่พระสงฆ์ต้องใช้และหมอนปักต่างๆ(Davis 1984) นอกจากนั้นยังมีบันทึกจดหมายเหตุที่กล่าวถึงการให้ผ้าเป็นของขวัญแก่เจ้านายผู้มาเยือนอีกด้วย ในบรรดาของขวัญที่นายสโตว์ เจ้าหน้าที่ชาวอังกฤษได้รับจากเจ้าผู้ครองนครลำปาง ได้แก่ ที่นอนกำมะหยี่ หมอนปักด้วยไหมจีน และผ้านุ่งไหม (Satow Mss : 206)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ผ้าแพรพรรณต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นผ้าฝ้ายทอด้วยมือธรรมดา หรือผ้าไหมหรือผ้าที่ปักด้วยดิ้นเงินดิ้นทอง มีบทบาทสำคัญทางสังคม ตั้งแต่ใช้สวมใส่เป็นเสื้อผ้า จนถึงเป็นวัสดุใช้สอย และเป็นของถวายทานในพิธีต่างๆ แต่การศึกษาเกี่ยวกับความสำคัญของผ้าในสังคมภาคเหนือจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องประเด็นทางการค้าควบคู่ไปด้วย

การค้ากับการแบ่งแรงงานในสังคม

ฝ้ายในชีวิตประจำวันกับการค้าในท้องถิ่น

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ได้จากการสอบถาม ทำให้เรารู้ได้ว่าการทอผ้าไม่ใช่เป็นเพียงแต่ความชำนาญที่ผู้ชาวบ้านทุกคนมี หากแต่ยังเกี่ยวข้องกับการแบ่งงานตามขั้นตอนต่างๆ ในขบวนการผลิตและการค้าด้วย ขั้นตอนการผลิตดังกล่าว ได้แก่ การปลูก การเก็บเกี่ยว การปั่น การทอ การย้อมสี และการเย็บ ทั้งหมดนี้ไม่ได้ทำกันภายในครอบครัวแต่ละครอบครัว หากแต่เป็นการแบ่งหน้าที่ตามครอบครัว หมู่บ้าน หรือแม้แต่แบ่งเป็นภาค ในแต่ละขั้นตอนของขบวนการผลิตก็มีการแลกเปลี่ยนแรงงานและสินค้า ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมการค้าเกิดขึ้นแตกต่างกัน จึงจะขอพูดแยกเป็นแต่ละประเภท และเนื่องจากผ้าฝ้ายเป็นผ้าที่ใช้กันทั่วไปจึงจะขอพูดถึงบทบาทของการผลิตผ้าฝ้าย โดยชี้ให้เห็นว่า แม้ในการผลิตผ้าฝ้ายภายในครัวเรือนก็ยังเกี่ยวข้องกับการค้าภายในท้องถิ่น

หลักฐานหลายอย่างระบุว่าในภาคเหนือของประเทศไทยมีการปลูกฝ้ายกันมาก ดังนั้นฝ้ายดิบจึงเป็นสินค้าออกของภูมิภาคนี้ ริชาร์ดสันได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับการค้าของคนพื้นเมือง เมื่อปี ค.ศ. 1830 ไว้ว่า ขบวนพ่อค้าชาวจีนที่ไปค้าขายที่เชียงใหม่ และยูนนาน "กลับมาพร้อมด้วยสินค้าพวกฝ้ายเป็นหลัก" (Mss : 27) ในรายงานของเจ้าหน้าที่กงสุลอังกฤษก็กล่าวถึงฝ้ายดิบว่าเป็นสินค้าที่พ่อค้าชาวยูนนานต้องการมากที่สุด

แม้จะมีการปลูกฝ้ายมากพอกับความต้องการในท้องถิ่นและเพื่อการส่งออกไปขายที่อื่น แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าชาวบ้านทุกคนมีอาชีพปลูกฝ้าย การปลูกฝ้ายมีอยู่เฉพาะบางท้องที่และบางหมู่บ้านเท่านั้น จากผู้ที่ถูกสัมภาษณ์เกี่ยวกับการปลูกฝ้ายจำนวนเจ็ดสิบสามคน มีเจ็ดสิบสามเปอร์เซนต์ (53 คน) ที่ตอบว่าหมู่บ้านของตนมีการปลูกฝ้ายเพียงเล็กน้อยหรือไม่มีเลย และมีเพียง 27 เปอร์เซนต์ (20 คน) ที่บอกว่าอย่างน้อยมีคนในหมู่บ้านหนึ่งคนที่ปลูกฝ้ายเป็นจำนวนมาก (หมายความว่าปลูกมากกว่า 2-3 ต้น) ส่วนใหญ่บริเวณแหล่งปลูกฝ้ายจะอยู่ในแถบที่ราบสูง หมู่บ้านที่มีดินดีและการชลประทานที่เหมาะกับการปลูกข้าวจะไม่ใช้ที่ปลูกฝ้าย แต่จะปลูกข้าว ยาสูบ และพืชเศรษฐกิจอย่างอื่น[11] ดังนั้นจะเห็นได้ว่าลักษณะภูมิประเทศเป็นตัวกำหนดการค้า

ถึงแม้คนในพื้นที่ราบต่ำที่ปลูกข้าวเป็นพืชหลักจะไม่ได้ปลูกฝ้ายเอง คนเหล่านี้จำนวนมากก็ยังปั่นฝ้ายและทอผ้าใช้เอง คนเหล่านี้ต้องแลกเปลี่ยนสินค้ากันหลายต่อหลายทอด เพื่อจะได้ฝ้ายดิบมาทอผ้า บางพวกต้องเดินทางเป็นเวลา 2-3 วัน ไปยังหมู่บ้านที่ปลูกฝ้าย เพื่อซื้อหรือแลกเอาฝ้ายดิบ บางพวกก็เอามาเพื่อทอผ้าใช้ในบ้าน บางพวกก็เอาฝ้ายมาขายให้คนในหมู่บ้านของตนและหมู่บ้านใกล้เคียงอีกทอดหนึ่ง การแลกเปลี่ยนฝ้ายนี้เป็นการแลกเปลี่ยนทั้งในเชิงสินค้าและแรงงาน สินค้าที่ใช้แลกกับฝ้าย ได้แก่ หม้อดิน ข้าว ปลา เกลือ พริก ยาสูบ เมี่ยง หมาก และพลู ฝ้ายดิบยังใช้แลกกับด้ายย้อมสีและผ้าทอสำเร็จรูปอื่นๆ คนในพื้นที่สูงมักจะใช้

หูกทอผ้าแบบกี่เอว แทนการใช้หูกแบบตั้ง พวกนี้จึงใช้ฝ้ายที่ปลูกแลกกับมุ้งหรือหูกที่มีขนาดใหญ่พิเศษ ชาวบ้านที่ปลูกฝ้ายในพื้นที่ดอนมักจะทอผ้าไม่เป็น พวกนี้บางครั้งก็เอาแรงงานเข้าแลกกับสินค้าของคนในพื้นที่ลุ่ม โดยให้คนในที่ลุ่มเอาด้ายดิบไปสาว ปั่นและทอ แล้วจ่ายคืนเจ้าของฝ้ายดิบเป็นผ้าที่ทอแล้วคนละครึ่ง นอกจากนี้ คนในที่ดอนยังเดินทางไปค้าขายกับคนในที่ลุ่มโดยใช้ฝ้ายและสินค้าอื่น ๆ เป็นเครื่องแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ตนต้องการจากแถบนั้น

ขั้นตอนที่สองของการทอผ้าคือ การปั่นฝ้ายออกมาเป็นเส้นด้าย ซึ่งชาวบ้านจะทำกันเองเพื่อใช้ทอผ้าหรือขายให้แก่ผู้อื่นหรือรับจ้างทำให้คนอื่น แต่ไม่ใช่ชาวบ้านทุกคนจะปั่นฝ้ายเป็น จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน 67 คน ในหมู่บ้านต่าง ๆ สี่สิบเจ็ดเปอร์เซนต์ ตอบว่ามีคนในหมู่บ้านจำนวนน้อยที่ปั่นฝ้ายเป็น (ส่วนอีก 53% ตอบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ทำเป็น) การจะปั่นฝ้ายให้ได้เป็นเส้นยาวติดต่อกันต้องใช้ความชำนาญพอสมควร เด็กสาว ๆมักจะใช้การปั่นฝ้ายเป็นกิจกรรมหยอกล้อเกี้ยวพาราสีกัน ชาวบ้านที่ปั่นฝ้ายเป็นก็มักจะทอผ้าได้เองด้วย แต่บางคนก็จ้างคนอื่นทอให้ บางคนก็ขายด้ายที่ตนปั่นให้ผู้อื่น ชาวบ้านที่ปั่นด้ายไม่เป็นหรือไม่อยากปั่นด้ายเองก็มักจะซื้อด้ายที่ปั่นแล้วหรือจ้างคนมาปั่นให้ค่าจ้างปั่นมักจะเป็นการแบ่งด้ายที่ปั่นได้กันคนละครึ่ง

ในส่วนของการทอผ้าก็เช่นกัน ราวครึ่งหนึ่งของสตรีในหมู่บ้านจะทอผ้าไม่เป็นหรือไม่ก็ไม่ทอผ้าใช้เอง ผู้ให้สัมภาษณ์จำนวน 30 คน หรือ 45% ของจำนวนทั้งหมด 67 คน กล่าวว่ามีคนในหมู่บ้านจำนวนน้อยที่ทอผ้าใช้เอง อีก 37 คนหรือ 55% บอกว่าคนส่วนใหญ่ (ซึ่งไม่จำเป็นต้องแปลว่าทั้งหมด) ทอผ้าได้ คนที่ทอผ้าได้จำนวนหนึ่งทอเพื่อใช้ตามความจำเป็นในครอบครัว นอกนั้นทอไว้ขายเป็นบางส่วน โดยขายให้แก่ชาวบ้านด้วยกันหรือขายกับพ่อค้าผ้าที่เดินไปรับซื้อผ้าตามหมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อนำไปขายแก่หมู่บ้านที่ไม่มีการทอผ้า ผู้หญิงบางคนมีอาชีพรับจ้างทอผ้า สำหรับชาวบ้านที่ยากจน อาชีพนี้เป็นทางหนึ่งที่จะทำให้ครอบครัวมีเสื้อผ้าใช้ค่าจ้างทอผ้าสำหรับการทอผ้าหนึ่งหูกที่เจ้าของฝ้ายเป็นผู้จัดหามาให้ ผู้ทอจะได้รับส่วนแบ่งเป็นจำนวน 3 ช่วงความยาว ส่วนเจ้าของฝ้ายจะได้รับส่วนแบ่งเป็นจำนวน 10 ช่วงความยาว[13] คนที่ทอไม่เป็นหรือปั่นด้ายไม่เป็นมักจะซื้อผ้าที่ทอแล้วหรือซื้อเส้นด้ายที่เขาปั่นมาขายมาจ้างคนทอให้อีกทีหนึ่ง หรือไม่ก็ซื้อเสื้อผ้าที่ทำสำเร็จแล้วจากพ่อค้าเร่หรือจากตลาดในท้องถิ่น

อีกขั้นตอนหนึ่งของการผลิตผ้าคือ การย้อมและเย็บ การย้อมผ้าต้องอาศัยฝีมือและความชำนาญ ดังนั้นจึงมีหมู่บ้านบางแห่งที่มีชื่อเสียงทางการย้อมผ้าโดยเฉพาะ ชาวบ้านแหล่งอื่น ๆ จะพากันเอาเส้นด้ายหรือผ้าที่ทอเสร็จแล้วมาให้ย้อม สีย้อมที่ใช้กันทั่วไปคือ มะเกลือ หมู่บ้านย้อมผ้าจะมีความเชี่ยวชาญในการปลูกมะเกลือและเอาผลมาใช้ย้อมผ้า[14] นอกจากนั้นยังมีคนเดินเร่รับจ้างย้อมผ้า (ต่อมาใช้จักรยานเป็นพาหนะ) รับย้อมผ้าตามบ้าน หรือตามหมู่บ้าน ขั้นตอนสุดท้ายของการผลิตผ้าคือ การเย็บ ช่างทออาจตัด-เย็บผ้าไม่เป็น โดยเฉพาะหากต้องตัดเย็บเป็นกางเกงหรือเสื้อ ชาวบ้านจึงอาจจะต้องจ้างชาวบ้านคนอื่นที่มีฝีมือทางการตัดเย็บเป็นผู้ทำให้ และนับวันจะมีการจ้างช่างตัดเย็บกันมากขึ้น เมื่อมีการตัดเย็บด้วยจักร

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการทอผ้าที่ละเอียดซับซ้อน

จะเห็นได้ว่าแม้การทอผ้าฝ้ายแบบธรรมดาที่สุดก็ยังเกี่ยวข้องกับการค้าอยู่ไม่น้อย นอกจากแต่ละหมู่บ้านจะทำหน้าที่ต่างกันในการผลิตแต่ละขั้นตอน หมู่บ้านบางแห่งยังมีชื่อเสียงทางการผลิตงานฝีมือเฉพาะอย่างอีกด้วย ท้องถิ่นที่มีชื่อเสียงในการทอผ้าฝ้าย เช่น ที่สันกำแพง และป่าซาง ก็ยังรักษาชื่อเสียงดังกล่าวอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้

การทอผ้าที่ยุ่งยากซับซ้อนกว่าธรรมดา เช่น มีการสอดเส้นด้ายเพิ่มเติม หรือมีการใช้การทอด้วยด้ายหลาย ๆสี (ปรางค์วัฒนากุล และชีสแมน) มีทำกันในหมู่บ้านไม่กี่แห่ง[15] ปรางค์วัฒนากุล และชีสแมน ชี้ให้เห็นเทคนิคการทอที่ยาก เช่น การทอจกว่า "ต้องใช้*ไม้ค้ำ (Shed Sticks)* นับพันอัน" (1987 : 24)[16] แม้แต่ในหมู่บ้านเดียวกัน ช่างทอบางคนก็จะรู้จักวิธีการทอลวดลายเฉพาะอย่างเท่านั้น เช่น บางคนทอลายช้างได้

บางคนทอลายดอกไม้ อูฐ พระราชวัง นก งู และลวดลายอื่นๆ ที่เป็นที่นิยมได้ คนที่อยากเรียนรู้วิธีทอ ลวดลายต่างๆ จะพยายามขอให้ผู้ชำนาญการทอนั้นๆ สอนให้ แต่คนที่มีความจำดีเท่านั้นจึงจะจำลวดลาย หลายๆ อย่างเหล่านั้นได้ ลายทอที่ซับซ้อนมักจะปรากฏบนธงทิวที่ใช้ในเทศกาลต่างๆ ผ้าเช็ดหน้า ผ้าพันคอที่ ใช้ใส่ในงานบุญงานฉลอง ที่นอนสำหรับรับแขก ตลอดจนผ้าซิ่นและเชิงผ้าซิ่นต่างๆ

เครือข่ายการค้า

เครือข่ายการค้าของประเทศไทยในศตวรรษที่ 19 นั้น น่าสนใจทีเดียว การขนส่งสินค้าทำโดยเส้นทางเดินเท้า ทางเรือ แพ คาราวานวัวต่าง และเกวียน ต่อมาภายหลังจึงมีการใช้จักรยาน และมอเตอร์ไซด์เพิ่มเข้ามา คนเร่ขายผ้ามีทั้งผู้หญิงผู้ชาย แม้ว่าส่วนมากผู้ชายจะเดินทางไปขายไกลๆ ได้มากกว่าผู้หญิง พ่อค้าแม่ค้าเร่เหล่านี้บางคนทำงานเป็นอิสระ มีทั้งที่ทอผ้าไปขายเอง หรือซื้อมาขายต่อ บางคนก็ซื้อมาด้วยเงินเชื่อ เมื่อขายผ้าได้จึงค่อยจ่ายเงินให้เจ้าของผ้า บางครั้งพ่อค้าเร่เหล่านี้ก็เป็นลูกจ้างของผู้ผลิตผ้ารายใหญ่ๆ ให้เป็นผู้จำหน่ายผ้าให้ หรือให้เป็นผู้เอาสินค้าไปส่งผู้รับซื้อรายใหญ่ต่างถิ่น มีการจ้างคนขนเป็นรายวันหรือตามจำนวนระยะทางคิดเป็นกิโลเมตรหรือบางทีก็จ้างขนเป็นระยะทางไกล ใช้เวลานับเดือนหรือสองเดือนก็มี (ค่าจ้างคนขนราคาพอๆกับจ้างวัวต่าง แต่จ้างคนดีกว่าเพราะเดินทางได้ตลอดทั้งวัน แต่วัวต้องหยุดพักช่วงที่อากาศร้อนจัดตอนกลางวัน) นอกจากคนเร่ขายแล้วยังมีคนที่ขายประจำอยู่ตามตลาดในท้องถิ่น คนซื้อไม่จำเป็นต้องรอให้คนเร่ขายมาถึงที่ แต่สามารถไปซื้อหาได้เองตามตลาด หรือเข้าไปในเมืองเพื่อซื้อด้ายกรอด้วยมือหรือที่ทำเป็นธุรกิจ หรือแม้แต่ผ้าที่ทอสำเร็จแล้ว ตลอดจนที่ทำเป็นเครื่องนุ่งห่มแล้วก็ได้

นอกจากธุรกิจย่อยๆ ระดับหมู่บ้านแล้ว ยังมีธุรกิจระดับใหญ่เป็นกลุ่มการค้าของชาวบ้านที่ตั้งขึ้นเพื่อการผลิตและจำหน่าย กลุ่มการค้าใหญ่เหล่านี้จ้างชาวบ้านจำนวนมากให้มาปั่นด้ายและทอผ้าให้ พ่อค้าผ้ารายใหญ่เหล่านี้มักจะซื้อด้ายที่ทำขายเป็นธุรกิจมาทอ ดังนั้นจึงมักจ้างคนทอมากกว่าคนปั่นด้าย ช่างทออาจได้รับค่าจ้างเป็นรายวันหรือตามจำนวนชิ้นงานที่ทอได้ ศูนย์กลางการผลิตผ้าที่สำคัญอยู่ที่สันกำแพง ป่าซาง วังลุง ป่าป้อง และสันป่าตอง ทุกแห่งที่กล่าวมา ยกเว้นสันกำแพง ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำปิง ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักของภูมิภาคนี้ และเป็นแม่น้ำที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งไหลผ่านภาคกลางของประเทศไทย ขนาดของธุรกิจสิ่งทอนับว่าใหญ่พอสมควร ชาวบ้านคนหนึ่งเล่าว่าพ่อของเขาซื้อฝ้ายล่องแพมาตามน้ำ ครั้งละ 2-3 พันกิโลกรัม ที่ป่าป้องมีโรงงานทอผ้าขนาดใหญ่ 3-4 โรง แต่ละโรงงานมีคนงานทอผ้า 20-30 คน ทำงานเต็มเวลา นอกจากนั้นยังมีพวกที่ทำงานตามจำนวนชิ้นในหมู่บ้านใกล้เคียงอีกนับร้อยคน เจ้าของโรงงานคนหนึ่งมีชาวบ้านรับจ้างทำงานส่งเป็นชิ้นอยู่ในสังกัดร่วม 300 คน และมีเรือบรรทุกลำใหญ่หลายลำ มีคนต่อเรือทำงานอยู่ด้วย 8 คน เรือเหล่านี้ใช้บรรทุกข้าวไปเลี้ยงดูช่างทอ และใช้ขนส่งฝ้ายดิบ เส้นด้ายที่ส่งไปขาย ตลอดจนส่งผ้าที่ทอสำเร็จแล้วไปขายระหว่างเชียงใหม่ ตาก ปากน้ำโพ และบางทีก็ไกลถึงกรุงเทพฯ พ่อค้าในสันกำแพงมักจะมีขบวนวัวต่าง ไว้ขนสินค้าไปมาแถวพม่า ลาว และจีนตอนใต้

การค้ามีบทบาททั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์สิ่งทอ ชาวบ้านจำนวนมากไม่ได้ทอผ้าใช้เอง แต่ต้องซื้อ (หรือไม่ก็เที่ยวขอจากคนอื่นหรือขโมย) กว่าจะได้เงินมาซื้อเสื้อผ้า ชาวบ้านต้องทำงานสารพัดอย่างเป็นต้นว่า รับจ้างเขาทำงาน หรือไม่ก็ทำมาค้าขายของบางอย่าง หรือทำธุรกิจการค้าหากำไร ดังได้กล่าวแล้วในตอนต้นว่า เศรษฐกิจของชนบทภาคเหนือของประเทศไทยเป็นเศรษฐกิจแบบต้องพึ่งการตลาด ไม่ใช่เป็นเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้อย่างที่หลายคนเข้าใจ การผลิตฝ้ายโดยวิธีง่ายๆ เพื่อตอบสนองความต้องการในชีวิตประจำวันในหมู่บ้านจึงมีความเกี่ยวเนื่องกับการค้าขายแลกเปลี่ยนกันหลายขั้น ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ผ้าไหมกับการค้าในภูมิภาค

ขณะที่ผ้าฝ้ายเป็นผ้าที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ผ้าไหมกลับเป็นผ้าที่เชิดหน้าชูตาเจ้าของผู้สวมใส่ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษรระบุว่าผ้าไหมนั้น นอกจากจะเกี่ยวข้องกับชีวิตคนชั้นสูงแล้ว ยังเป็นผ้าที่ทอโดยผู้หญิงในราชสำนักหรือคุ้มเจ้านาย *ริชาร์ดสัน* เขียนไว้ในปี ค.ศ. 1830 ว่า *"มีการจ้างลูกสาวและบ่าวของเจ้านายในตำแหน่งสูงๆ ให้ทอผ้าและเย็บปักเสื้อผ้าสตรี"* (Mss : 37) *บ็อค*เองก็ได้ยืนยันเกี่ยวกับเรื่องนี้ โดยกล่าวถึงพระชายาของเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่สองว่า *"ทรงประทับในบ้านไม้สักหลังใหญ่ และทรงใช้เวลาอยู่กับการทอผ้าไหม โดยมีบ่าวช่วยปั่นเส้นไหมให้"* (Bock 1884 : 322)[17]

นอกจากในราชสำนักหรือในคุ้มแล้ว มีแหล่งที่มีการทอผ้าไหมมีอีกเพียงสองแห่งคือ สันกำแพง กับฮอด ซึ่งที่สันกำแพงนั้นยังมีการทอผ้าไหมอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน ส่วนที่ฮอดนั้นมีเพียงหลักฐานเหลือบอกให้รู้ว่ามีการทอผ้าไหมกันในอดีต แต่ไม่มีหลักฐานบอกให้ทราบว่าทำไมฮอดซึ่งอยู่ห่างจากเชียงใหม่เพียง 70 กิโลเมตร จึงเป็นศูนย์กลางการผลิตและทอผ้าไหม และทำไมฮอดจึงสิ้นสุดการมีบทบาทดังกล่าวไปในที่สุด (ชาวบ้านเล่าว่าเป็นเพราะตัวดักแก้หายาก และมักจะอยู่ไม่รอด)[18] ในส่วนที่เกี่ยวกับสันกำแพงนั้น มีผู้เฒ่าผู้แก่จากครอบครัวช่างทอไหมที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งเล่าประวัติความเป็นมาของการทอผ้าไหมในแถบนั้นว่า เมื่อเจ้านายรบทัพจับศึกได้ชัยชนะมาก็จะกวาดต้อนเอาช่างฝีมือต่างๆ มาไว้ในอาณาจักรของตน พวกช่างเครื่องเงินอยู่อีกบริเวณหนึ่ง ส่วนพวกช่างทอก็อยู่ที่สันกำแพง

ข้าพเจ้าเห็นว่าการจะเข้าใจความสำคัญของไหมในเชิงสังคมศาสตร์ เราจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับการค้าด้วย การค้าขายแลกเปลี่ยนไหมนั้นต่างจากฝ้าย เพราะฝ้ายมีการปลูกมากในบริเวณที่ดอนและมีมากพอที่จะส่งไปขายที่อื่น แต่ไหมดิบนั้นต้องซื้อเข้ามาจากที่อื่น เพราะการเลี้ยงไหมมีทำกันเฉพาะในแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังจะเห็นได้จากข้อเขียนของเฟรเซอร์ - ลู ดังนี้.-

ประเทศไทยซึ่งเป็นผู้ผลิตผ้าไหมรายใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้ทำการซื้อขายไหมกับเพื่อนบ้านคือ เขมร และพม่ามาช้านาน ชาวเขมรและลาวมักจะเลี้ยงไหมเพื่อใช้เอง ส่วนพม่าก็ไม่ได้ผลิตไหมเพื่อใช้เอง พม่าไม่ได้ผลิตไหมมากนัก ไหมคุณภาพดีคือไหมที่มาจากเมืองจีน (Fraser - Lu 1988 : 26; ดูเพิ่มเติมจาก Shway Yoe 1963 [1882]: 269-273)

แม้ในประเทศไทยเอง การเลี้ยงไหมก็มีทำกันเป็นบางแห่ง *อิงแกรม*กล่าวถึงภาคกลางของประเทศไทยว่า *"โดยธรรมชาติแล้วไม่ใช่แหล่งที่เหมาะกับการเลี้ยงไหม หรือปลูกฝ้ายอย่างทางภาคเหนือและภาคอีสาน เพราะมีน้ำท่วมทุกปี ทำให้ไม่เหมาะกับการปลูกฝ้ายหรือปลูกหม่อน และในหน้าแล้งก็แล้งมากเกินไป"* (Ingram 1971 : 114) แถบที่เหมาะกับการเลี้ยงไหมคือ ภาคอีสานของไทยและเขมรบางแห่ง กัปตันโจนส์ บันทึกไว้ว่า.-

การเลี้ยงไหมในประเทศสยาม มีอยู่ทั่วไปในบริเวณที่มีคนลาวตั้งถิ่นฐานอยู่ โดยเฉพาะที่โคราช และในประเทศเขมรแถบ บาตัมบัง (Battambang)

สินค้าไหมจากเขมรส่วนใหญ่มักจะส่งไปที่ไซ่ง่อน ไหมโคราชซึ่งราคาถูกเป็นไหมชนิดเดียวที่พอจะส่งออกไปขายทำเงินได้บ้าง โดยส่งไปขายที่สิงคโปร์ และอาจต่อไปถึงบอมเบย์โดยเอาไปปนกับไหมที่คุณภาพดีกว่า (Captain Jones, 18 ตุลาคม 1890 ดูเพิ่มเติมจาก Knox F 069/21/21 มกราคม 1860; Kennedy F 069/40/31 พฤษภาคม 1866)

ในภาคเหนือมีการเก็บตัวไหมที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ และที่ฮอดในสมัยศตวรรษที่ 19 ก็มีการเลี้ยงไหมเองด้วย แต่ส่วนใหญ่แล้วมักจะซื้อไหมดิบจากที่อื่นมาทอเป็นผ้า ดังที่บอคชี้แจงไว้ต่อไปนี้.-

ชาวบ้านเก็บตัวดักแด้ไหมที่เกิดตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในการทอผ้า แต่ก็ไม่เพียงพอกับความต้องการในครอบครัว และผ้าไหมที่ได้ก็มีเนื้อค่อนข้างหยาบ จึงต้องมีการซื้อเส้นไหมจากยูนนาน โดยแลกกับผ้าฝ้ายของลาวซึ่งมีมากจนเกิดความต้องการใช้ในท้องถิ่น (Bock 1884 : 324)

ที่สันกำแพงซึ่งผลิตผ้าไหมกันอยู่จนถึงปัจจุบัน มีการนำไหมเข้ามาจากหลวงพระบาง ลาว และต่อมาก็มีการนำเข้าจากเมืองมัณฑะเลของพม่าด้วย นอกจากนั้นยังมีพวกพ่อค้าฮ่อนำไหมดิบจากมณฑลยูนนานของจีนมาขายด้วย (Hill 1982;, Bowie 1992)

นอกจากการทอผ้าไหมเพื่อสนองความต้องการของเจ้านายในราชสำนักหรือในคุ้มแล้ว ยังมีการทอผ้าไหมเพื่อส่งออกอันเป็นช่องทางทำรายได้ที่สำคัญอีกด้วย ทั้งนี้สามารถจะหาหลักฐานยืนยันได้หลายอย่าง *ฮิลเดอแบรนด์*บันทึกไว้ว่า รายได้ที่สำคัญส่วนของหนึ่งเจ้านายในเชียงใหม่มาจาก *"การขายเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มที่มาจากฝีมือการทอของบ่าวไพร่นับร้อย ๆ คนของพวกเจ้านายเหล่านั้น"* (1875 : 16) ใน ค.ศ. 1830 ริชาร์ดสันก็ได้กล่าวถึงการมีบทบาทอย่างแข็งขันทางด้านการค้าของบรรดาคนชั้นสูงต่าง ๆ โดยกล่าวว่า "พวกเจ้านายเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นพ่อค้า" (Mss : 36) ข้อเขียนของร้อยโทยังฮัสแบนด์ ค.ศ. 1888 กล่าวถึงประเด็นน่าสนใจเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทางเพศเพื่อการผลิตผ้าไหมไว้ดังนี้.-

*ภรรยา*สำเร็จรูปนั้นสามารถซื้อหากันมาได้ด้วยราคาเพียง 50 รูปี ซึ่งนับเป็นการลงทุนที่ดีมาก เพราะ*ภรรยา*เหล่านี้ถ้าดูแลจัดการดี ๆ แล้วภายในเวลา 1 ปี เธอจะทำประโยชน์ให้ได้เป็น 2 เท่า ของที่สามีลงทุนไปโดยการทำงานฝีมือต่าง ๆ *ภรรยา*อาวุโสของเจ้านายผู้หนึ่งสามารถจะทอซิ่นผ้าไหมได้หนึ่งผืนในเวลา 5 วัน ซิ่นผืนหนึ่งดีเป็นราคาท้องถิ่นประมาณผืนละ 18 รูปี (Yonghusband 1888 : 58)

อีกหลักฐานหนึ่งมาจากข้อสังเกตของ*เอดวาร์ด*ที่เขียนถึงเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่คนหนึ่ง ซึ่งมีบ่าวไพร่ร่วม 300 คน ทำหน้าที่ทอผ้าให้ กัปตันลอนเดสเขียนไว้ว่า *"งานทอผ้าและงานเย็บปักเป็นงานฝีมือหลัก และผ้านุ่งไหมก็เป็นที่ต้องการอย่างมาก เพราะคนพวกนี้ (Burmans) นุ่งผ้ายาวเป็นสามเท่าของผ้าที่ชาวพม่าใช้"* (Lowndes : F 069/55/1871)[19] จะเห็นได้ว่าพวกเจ้านายชั้นสูงมีความได้เปรียบทางด้านการค้าทั้งในแง่แรงงานจ้างและแรงงานเกณฑ์ ดังที่ข้าพเจ้าได้เคยชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างผลิตภัณฑ์ที่ทำเพื่อเป็นบรรณาการ และที่ทำเพื่อการค้าไปแล้ว (Bowie 1988)

นอกจากผ้าไหมที่ทอในเชียงใหม่แล้ว ยังมีการนำเข้าผ้าไหมจากที่อื่นด้วย มีผู้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการค้าผ้าไหมในศตวรรษที่ 19 ไว้ว่า ผ้าไหมจำนวนหนึ่งที่นำมาเชียงใหม่นั้น กองคาราวานวัวต่างของพ่อค้าฮ่อ นำมาจากยูนนานในประเทศจีน สินค้าไหมเหล่านี้ ได้แก่ ไหมดิบ เสื้อ ผ้าไหม และเสื้อขนสัตว์ กางเกงไหม หมวก และพรมสักหลาด (Stringer 1890, 1891; Lowndes F 069/55/1871; Black 1899; Forbes; Hill 1982) นอกจากนั้นเชียงใหม่ยังนำเข้าไหมดิบและผ้าไหมจากหลวงพระบางในประเทศลาวด้วย ผ้าไหมจากลาวส่วนใหญ่ที่นิยมซื้อกันคือ ผ้าประเภท *"Chowls"* ซึ่งจากคำบอกเล่าของรองกงสุลอังกฤษในเชียงใหม่ บอกว่า ผลิตในหลวงพระบางและ "ขายดีในเชียงใหม่" (Stringer 1890)

ผลิตภัณฑ์จากอังกฤษ®: รอยต่อการค้าระหว่างประเทศ

นอกจากผ้าฝ้ายและผ้าไหมที่ผลิตขึ้นในภาคเหนือของอาณาจักรไทยแล้ว ยังมีการนำเส้นด้ายและผ้าจากต่างประเทศเข้ามาด้วย ดังนั้นคนในภาคเหนือของไทยจึงก้าวไปไกลมากกว่าการเป็นสังคมที่เลี้ยงตัวเองได้ หากแต่ยังมีเครือข่ายการค้าทั้งในระดับภูมิภาคและในระดับนานาชาติอีกด้วย ส่วนการค้ากับประเทศอื่นของคนในภาคกลางนั้นมีหลักฐานว่า มีมานานตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 ยกตัวอย่างหลักฐานจากชาวดัชท์ สมิทบันทึกไว้ว่ามีการนำผ้ากว่า 15,000 ชิ้น จากอินเดียเข้ามายังอยุธยาทุกปี (Smith 1977 : 92) ในบันทึกของนายราฟ ฟิทช์ เมื่อปี 1587 แม้จะไม่ได้กล่าวเจาะจงถึงการค้าผ้าก็ได้กล่าวถึงเมืองเชียงใหม่ว่าเป็นเมืองใหญ่ "มีพ่อค้าเดินทางมาจาก

เมืองจีนมากมาย" (1903-5 [15991]) จากคำบอกเล่าของพ่อค้าจีนในระยะต่อมาเกี่ยวกับสินค้าที่นำไปขายมีผ้าเป็นสินค้าสำคัญรวมอยู่ด้วย ตามคำกล่าวของ*ริชาร์ดสัน*ขบวนคาราวานพ่อค้าจีนใน ค.ศ. 1830 ได้นำสินค้าไหม *"ทั้งที่ทอสำเร็จรูปแล้วและที่ยังไม่ได้ทอไปยังเชียงใหม่ และนำสินค้าพวกฝ้ายกลับไปเป็นส่วนใหญ่"* (Mss : 27)

ข้าพเจ้าได้กล่าวไปแล้วในตอนต้นเกี่ยวกับการติดต่อระหว่างเชียงใหม่กับเพื่อนบ้าน เช่น จีน ลาว และพม่า ในแง่ของการนำเอาไหมดิบเข้ามาและส่งฝ้ายดิบกับไหมที่ทอสำเร็จรูปแล้วออกไป ในตอนต่อไปจะพูดถึงความสัมพันธ์ทางการค้าผ้าที่เชียงใหม่กับประเทศอื่นๆ ในบรรดาพ่อค้าจากยุโรปและอินเดีย (Stringer, 1890) ดูเหมือนว่าพ่อค้าจากอังกฤษจะเป็นแกนสำคัญในการนำสินค้าผ้าเข้ามาขายในภูมิภาคนี้ เมื่อนายแมคลีออดเดินทางไปประเทศจีนผ่านทางเชียงใหม่ ในปี ค.ศ. 1836 เขาได้พบว่ามีการค้าขายสินค้าจากอังกฤษทั้งในเชียงใหม่ และเลยขึ้นไปทางเหนือจนถึงเชียงตุง (McLeod Mss : 61) เมื่อสกอมเบิร์กเดินทางมาเชียงใหม่ เมื่อ ค.ศ. 1860 เขาก็ได้กล่าวถึง "การค้าขายที่คึกคักระหว่างมะละแหม่ง (Maulmain) กับเชียงใหม่" (F 069/21/21 กุมภาพันธ์ 1860) เขากล่าวถึงขบวนพ่อค้าจากมะละแหม่งบรรทุก "สินค้าจำนวนมากจากอังกฤษ โดยเฉพาะผ้าและเครื่องมือช่างต่างๆ ซึ่งพบว่ามีวางขายอยู่ตามตลาดในเชียงใหม่" (F 069/21/7 พฤษภาคม 1860) นอกจากนี้เขายังกล่าวถึงพ่อค้าที่เดินทางกลับมณฑลยูนนานของจีนพร้อมด้วย "สินค้าจากอังกฤษที่เข้ามาขายในเชียงใหม่ผ่านทางกรุงเทพฯ กับมะละแหม่ง" (F 069/21/18 มิถุนายน 1860)

พบหลักฐานมากมายในปลายศตวรรษที่ 19 ที่ยืนยันเกี่ยวกับสินค้าผ้าในตลาดเชียงใหม่ที่นำเข้ามาจากที่อื่น รายงานของข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำพม่าในปี 1871 กล่าวถึงเชียงใหม่ว่าเป็น "ศูนย์กลางการค้าสินค้าจากอังกฤษจำนวนมาก" (Ingram 1971 : 116) ผู้ที่ได้ไปเชียงใหม่กล่าวถึงร้านค้าที่เรียงรายเป็นแถบล้วนแล้วแต่มีสินค้าฝ้ายจากอังกฤษดังเช่นที่*ยังฮัสแบนด์*เขียนไว้ว่า *"ร้านรวงเหล่านั้นเป็นร้านเล็กๆ เตี้ยๆ หันหน้าเข้าหาถนน ส่วนใหญ่มีสินค้าจำพวกผ้าพิมพ์และสินค้าฝ้ายถูกๆ"* (1888 : 29; Satow Mss : 56; Bock 229) รายงานของกงสุลอังกฤษปี 1874 กล่าวว่าในเชียงใหม่ ร้านเหล่านี้มีไม่ต่ำกว่าหนึ่งร้อยร้าน (Ingram 1971 : 116)

เส้นทางขนส่งสินค้าอังกฤษสู่ตลาดเชียงใหม่คือ มะละแหม่ง ประเทศพม่า และตอนเหนือของแม่น้ำในกรุงเทพฯ สินค้าจากกรุงเทพฯ ที่สำคัญคือ สินค้าจำพวกฝ้ายที่มีคุณภาพปานกลางรวมทั้งพวกเส้นด้ายต่างๆ (RGWB : 18 ตุลาคม 1890) เนื่องจากค่าใช้จ่ายในการขนส่งสินค้าจากมะละแหม่ง สูงกว่าค่าใช้จ่ายในการขนสินค้ามาจากกรุงเทพฯ นับสิบเท่า สินค้าจากมะเลแหม่ง จึงเป็นสินค้าที่มีราคาสูง พวกไหม ป่าน และสินค้าที่มีขนาดเล็ก (RGWB : 18 ตุลาคม 1980; Archer 1895) สินค้าที่ปรากฏในบันทึกของกงสุลอังกฤษว่าส่งมาจากมะละแหม่ง ได้แก่ ฝ้าย เส้นด้าย เส้นไหม สีย้อมสีแดง เข็ม ผ้าดอก ผ้าแกบบิค ทั้งสีขาวและสีอื่นๆ ผ้ามัสลิน กำมะหยี่ ผ้าโสร่ง เสื้อสีขาว ผ้าขนสัตว์ ไหมทอจากโรงงาน ผ้าโพกหัวทำจากไหม การปักดิ้นทองและพรม (Stringer 1890, 1891; Archer 1894)

นอกจากนั้นเชียงใหม่ยังเป็นทางส่งผ่านสินค้าบางอย่างไปสู่ดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไป ดังที่ Colquhoun กล่าวไว้ว่า *"สินค้าผ้าและเครื่องมือช่างต่างๆ จากอังกฤษถูกส่งต่อจากเชียงใหม่ไปยังราชสำนักอื่นๆ"* (1883 : 220 - 221; Ingram 1971 : 116) มีผู้พบผ้าจากอังกฤษที่ส่งไปไกลถึงหลวงพระบาง รัฐฉาน เชียงตุง และยูนนานของจีน (Ingram 1971 : 166; Stringer 1890) อีกหลักฐานหนึ่งเกี่ยวกับการค้าขายระหว่างประเทศของเชียงใหม่ได้จากการสนทนาระหว่างนายโฮลท์ ฮอลเลท ช่างสำรวจชาวอังกฤษ กับเจ้าอุบลวรรณา ธิดาเจ้าเมืองเชียงใหม่ ดังปรากฏในบันทึกของนายออลเลทว่า.-

ท่านเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ในแต่ละปีมีขบวนม้าและลาต่างกว่า 700-1,000 ตัวมาจากยูนนาน และกว่า 7,000-8,000 ตัวจากเชียงตุง เชียงรุ่ง และจากรัฐฉานของอังกฤษ ใช้ช้างนับพันตัวบรรทุกสินค้าจากเชียงแสนไปหลวงพระบางและที่อื่นๆ มีพวกรับจ้างแบกหามสินค้านับ 5,000 คน ไปพม่าตอนล่าง อีกสี่พันคนไปตามรัฐใกล้เคียง และไปยังรัฐฉานของอังกฤษที่อยู่เหนือขึ้นไป นอกจากนี้ยังมีวัวต่างกว่า 3,000 ตัว ที่ใช้ขนสินค้าไปมา

ระหว่างเชียงใหม่กับเมืองละกอน อีก 500-600 ตัวขนสินค้าไปพม่าตอนล่าง และยังมีการขนสินค้าขึ้นล่องโดยใช้เรือขนไปตามแม่น้ำในช่วงฤดูฝน ระหว่างเชียงใหม่กับระแหง (ตาก) มีเรือขึ้นล่องนับร้อยลำ และบางลำก็เลยไปไกลถึงกรุงเทพฯ (1890 : 104)[20]

จะเห็นได้ว่าธุรกิจเกี่ยวกับเส้นใยและสิ่งทอของเชียงใหม่นั้น เป็นธุรกิจขนาดใหญ่ทีเดียว ตัวเลขที่แน่นอนเกี่ยวกับการนำเข้าสิ่งทอมีปรากฏในราว 25 ปีหลังของศตวรรษที่ 19 จากการคำนวณจำนวนเรือที่นำสินค้าประเภทผ้าเข้ามาสู่เชียงใหม่ในปี ค.ศ. 1882 ปรากฏว่ามีมูลค่าถึง 1,200,00 รูปี (Stringer 1890) จาก หลักฐานรายงานของฝ่ายการค้าของอังกฤษ นอกเหนือจากสิ่งทอที่นำเข้าจาก มะละแหม่ง สิ่งทอที่มาจากกรุงเทพฯ มีมูลค่าถึง 700,000 รูปี ในจำนวนนี้เป็นจำนวนที่เชียงใหม่ซื้อแห่งเดียวถึง 500,000 รูปี ที่เหลือนอกนั้นเป็นส่วนที่จำหน่ายในท้องถิ่นอื่นแห่งละเล็กละน้อย (RGWB 18 ตุลาคม 1890) หากประมาณว่า ผ้าชิ้นหนึ่งราคาหนึ่งรูปี ก็หมายความว่าในปีหนึ่งๆ มีการนำผ้าเข้าถึง 500,000-1,200,000 ชิ้น[21]

ในแง่ของจำนวนพลเมืองของสมัยนั้น ยังเป็นการยากที่จะคำนวณได้ (Ingram 1971 : 55-58) อย่างไรก็ตามฮิลดีแบรนด์ประมาณไว้ว่า ในบริเวณตัวเมืองและรอบๆ เมืองเชียงใหม่คงมีพลเมืองอยู่ราว 10-11,000 คน (R 069/65/1875) นั่นก็หมายความเชียงใหม่และอาณาจักรอื่นๆ ทางภาคเหนือไม่ได้เป็นตลาดนำเข้าสินค้าสิ่งทอแต่เพียงแห่งเดียว แต่เข้าใจว่ามีชาวบ้านในแหล่งอื่นๆ เป็นลูกค้าซื้อสินค้าเหล่านี้ด้วย ทั้งนี้มีหลักฐานยืนยันจากหลายแหล่งจากบันทึกของ*ริชาร์ดสัน* ในปี 1830 กล่าวไว้ว่า ชาวบ้าน *"ต่างก็ใคร่จะได้เป็นเจ้าของผ้าไหม ผ้าฝ้ายและสินค้าอื่นๆ ที่เรานำไปขาย"* (Mss : 40) ความต้องการสินค้านั้นมีขึ้นลงมากน้อยต่างกันไป ดังที่อลาบาส-เตอร์พูดถึงการค้าในภาคกลางของไทยว่า "ในช่วงเทศกาลปีใหม่ สินค้าขายได้ดีกว่าช่วงอื่นๆ ทั้งนี้เพราะในช่วงปีใหม่คนส่วนใหญ่ทั้งไทยและจีนพากันหาผ้าใหม่มานุ่งห่ม (F 069/27/20 มีนาคม 1862) ผ้าใหม่ที่นิยมนุ่งห่มกันเป็นส่วนใหญ่คือ "ผ้าคลุมไหล่จากบอมเบย์" (alabaster, F 069/49/18 มกราคม 1868)

นอกจากผ้าทอสำเร็จรูปแล้ว ชาวบ้านยังซื้อเส้นด้ายสำเร็จจากโรงงานอีกด้วย ดังเช่นที่*ริชาร์ดสัน*รายงานไว้ว่า ชาวบ้านในภาคเหนือของประเทศไทย *"ได้สั่งซื้อไหมที่ยังไม่ได้ทำเข้ามา"* (Mss : 19) รายงานทำนองเดียวกันมีปรากฏในรายงานของฝ่ายกงสุลอังกฤษด้วย รายงานของสริงเจอร์เมื่อปี 1890 ได้ระบุถึงเส้นใยสิ่งทอที่ชาวบ้านสั่งเข้ามาใช้ดังนี้.-

ชาวบ้านนิยมใช้เส้นด้ายสีทอผ้าชิ่นหรือผ้าที่นุ่งซ้อนข้างใน และบางครั้งก็ใช้ทอเป็นผ้าเนื้อหยาบๆ ที่ใช้ทำเสื้อสำหรับผู้ชายใส่ บางครั้งก็มีการย้อมสีเส้นด้ายให้เป็นสีที่คนในแถบนั้นนิยม สีเขียวเข้มดูเหมือนจะเป็นสีโปรดที่นิยมย้อมกัน (1890)[22]

ชาวบ้านมักพูดถึง*ฝ้ายละหาน (fai lahaan)* หรือฝ้ายนอก (imported thread) และเรียกฝ้ายที่ผลิตในละแวกนั้นว่า ฝ้ายเมือง[23] มักจะนิยมเอาฝ้ายละหานมาทำเป็นด้ายเส้นนอน เพราะมีเนื้อละเอียดและเส้นเหนียวเวลาทอก็เรียบเสมอกันดี ทั้งฝ้ายละหานและฝ้ายเมืองใช้เป็นด้ายเส้นยืน (woof) มักจะเอาฝ้ายละหานมาทอตรงแถบกลางของผ้าชิ่นส่วนที่เป็นสี เนื่องจากมีสีสดใสสวยงาม เราไม่ทราบแน่ชัดว่าที่ชาวบ้านนิยมใช้สิ่งทอจากที่อื่นนั้นเพราะราคาถูกหรือเพื่อความเชิดหน้าชูตา ชาวบ้านในแต่ละแห่งก็คงซื้อสินค้าที่แตกต่างกันออกไป แต่จากสภาพการณ์ที่ว่าคนทางภาคเหนือเป็นพวกที่มีการแบ่งชั้นกันภายในสังคม จึงน่าจะสรุปเอาได้ว่า คนที่มีฐานะดีมักจะซื้อผ้าหรือด้ายราคาแพงที่สั่งเข้ามาจากที่อื่น ส่วนชาวบ้านที่มีฐานะยากจนก็คงจะซื้อผ้าหรือด้ายราคาถูกจากตลาดในท้องถิ่น

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าทุกขั้นตอนของการค้าและการผลิตสิ่งทอมักจะเกี่ยวเนื่องกับธุรกิจการค้าทั้งในระดับท้องถิ่น และในระดับต่างประเทศมีการขายฝ้ายดิบให้พ่อค้าชาวยูนนาน และมีการสั่งไหมดิบจากที่อื่นเข้ามาใช้ มีการนำเอาเส้นใยสำเร็จรูปมาทอผสมกับเส้นใยที่ปั่นขึ้นเอง มีการแข่งขันกันอยู่ในระหว่างสิ่งทอที่ผลิตในท้องถิ่นกับสิ่งทอที่สั่งมาจากที่อื่นมีการแข่งขันระหว่างเส้นใยที่ย้อมตามวิธีธรรมชาติกับเส้นใยที่ย้อมจากโรงงานเพื่อการค้า

ทั้งข้าและเจ้าล้วนมีบทบาทนานาประการในกิจการค้าระดับนานาชาตินี้ ตามแต่สภาพทางเศรษฐกิจและสถานภาพทางสังคม

บทสรุป : การเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์ภาคเหนือของไทยในศตวรรษที่ 19 ถูกทำให้หยุดอยู่กับที่เพราะคนมองข้ามบทบาททางการค้า นักวิชาการส่วนใหญ่มองสังคมภาคเหนือในช่วงก่อนการเซ็นสนธิสัญญาบราวน์ริงกับประเทศอังกฤษใน ค.ศ. 1855 ว่าเป็นสังคมแบบเลี้ยงตัวเองที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง บันทึกจดหมายเหตุทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงว่ามีขึ้นเมื่อศตวรรษที่ผ่านมานี้เอง

แต่จากการศึกษาเรื่องราวของการผลิต การค้าขายและการซื้อสิ่งทอในสมัยก่อนการเซ็นสนธิสัญญาบราวน์ริง พบว่ามีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์มานานก่อนหน้าสนธิสัญญาดังกล่าว รายงานที่ข้าพเจ้าเสนอมาข้างต้นนี้ ชี้ให้เห็นหลักฐานเกี่ยวกับการค้าขายในเชียงใหม่ ระยะก่อนปี ค.ศ.1855 ได้แสดงให้เห็นว่ามีการนำสินค้าเข้ามาจาก อินเดีย จีน และชวา (Ingram 1971 : 113) และสินค้าเหล่านี้ส่วนมากเป็นผ้าแพรพรรณชั้นดี (Guy 1990) และในปี ค.ศ. 1862 มีตัวแทนชาวอังกฤษกล่าวถึงการที่สินค้าจากอังกฤษไม่สามารถสู้กับสินค้าจากอินเดียทั้งในแง่ราคาและคุณภาพคือ "ทั้งวัสดุและสีไม่ทนทานเมื่อถูกน้ำ" (F 069/27/ 20 มีนาคม 1862) แต่เมื่อมีการพัฒนาด้านเทคนิคที่ดีขึ้นและมีการพัฒนาด้านการขนส่งทางทะเลตลอดจนด้านการผลิตสิ่งทอ รวมทั้งการลดภาษีสินค้าเข้าจากอังกฤษ ทำให้ผลิตภัณฑ์สิ่งทอจากอังกฤษสามารถแข่งขันกับผลิตภัณฑ์จากแหล่งอื่นได้ ดังนั้นในปี 1885 จึงปรากฏในรายงานของกงสุลอังกฤษว่าแม้ผ้าฝ้ายจากอังกฤษจะไม่ทนทานเท่าผ้าฝ้ายที่ทอเองในท้องถิ่น แต่ก็มีราคา "ถูกกว่ามาก" (Ingram 1971 : 115)

แต่ปรากฏหลักฐานว่าการค้าผ้าและเส้นใยสิ่งทอกลับซบเซา คงเป็นช่วง ๆ ตลอดระยะปลายศตวรรษที่ 19 ราคาสินค้าประเภทฝ้ายที่ถีบตัวสูงขึ้นในช่วงสงครามกลางเมืองอเมริกา ทำให้การค้าฝ้ายสิ้นสุดลง (F 069/27/20 มีนาคม 1862) รายงานของกงสุลในปี 1871 ก็กล่าวถึงความซบเซาของการค้าสิ่งทอในภาคเหนือโดยไม่ได้ระบุเหตุผล (F 069/55) ข้อเขียนของฮิลเดอแบรนในปี 1875 กล่าวถึงการตกต่ำของกิจการนำเข้าว่ามีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่อาณาจักรไทยภาคกลางเข้ามาแทรกแซงในกิจการของหัวเมืองฝ่ายเหนือมากขึ้น และยังมีการผูกขาดภาษีขาเข้าของสินค้าสิ่งทออีกด้วย[24] รายงานของชาวอังกฤษในปี 1890 กล่าวถึงการค้าที่ตกต่ำว่า มีคำบ่นจากพวกพ่อค้าฮ่อเกี่ยวกับการค้าขายสินค้าที่นำมาจากมะละแหม่ง เนื่องจากมีการปรับเปลี่ยนระบบเงินเชื่อใหม่[25] นอกจากนั้นสินค้าที่มาจากกรุงเทพฯ ก็ลดลงด้วยอย่างมาก จากตัวเลขการนำเข้าสินค้าจากกรุงเทพฯ ที่สูงถึง 12 หลัก ในปี 1882 (1,200,000 รูปี) ในปี 1890 ลดลงเหลือแค่ 1.5 หลัก (150,000 รูปี) สำหรับด้ายย้อมสี (Stringer 1890) อาจสันนิษฐานสาเหตุของภาวะซบเซาด้านการค้าของช่วงนี้ได้มากมาย[26] และจำเป็นจะต้องคิดถึงผลกระทบของสนธิสัญญาบราวน์ริงในแง่ที่ซับซ้อนไปกว่าที่เข้าใจกัน สนธิสัญญานี้ไม่ได้ทำให้เกิดการ ขยายตัวทางการค้าไปในทิศทางเดียวกันอย่างที่คาดหวัง

ในขณะเดียวกันก็มีการเปลี่ยนแปลงด้านแฟชั่นการแต่งกายด้วย โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับแบบเสื้อ ในปี 1868 *อลาบาสเดอร์*กล่าวถึงความทรงจำของเขาเกี่ยวกับ ลักษณะเสื้อที่ใช้กันเมื่อ 10 ปีก่อนหน้านั้นว่า *"ข้าพเจ้าจำได้ว่าเมื่อ 10 ปีก่อนหน้านั้น เวลามีงานเทศกาลที่มีผู้คนมาร่วมนับ 4-5 หมื่นคน ส่วนใหญ่เขาจะใส่ผ้าผืนเดียว คือ นุ่งโสร่งและมีผ้าพันคอเท่านั้น แต่เดี๋ยวนี้แทบทุกคนหันไปใส่เสื้อผ้าฝ้ายหรือผ้าไหม"* (Alabaster F 069/46/18 มกราคม 1868) แม้ว่า*ริชาร์ดสัน*จะกล่าวไว้ว่าในปี 1830 ผู้หญิงสวมเสื้อกันบ้างแล้ว แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ กล่าวว่าคนทั่วไปหันมาใส่เสื้อกันในช่วงเวลา หลังจากนั้นที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะการเปลี่ยนแปลงความนิยมด้านการแต่งกาย หรืออาจเป็นเพราะผู้หญิงชาวบ้านเริ่มสามารถซื้อหาเสื้อผ้ามานุ่งห่มกันได้มากขึ้น ข้อเขียนของบ็อคเมื่อปี 1884 มีข้อสังเกตว่า *"ผู้หญิงสาวบางคนเริ่มใส่เสื้อที่ตัดพอดีรูปทรง คือ มี*

ลักษณะกระชับตัว แขนลีบพอดีกับแขน คล้ายกันกับแฟชั่นการแต่งกายแบบ "เลดี้เวอร์ซี่" ในปารีสและลอนดอน จะถอดจะใส่แต่ละทีก็แสนยาก" (1986 [1884] : 327)[27] ในรายงานการค้าปี 1890 *สตริงเจอร์*แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการแต่งกายของคนทางภาคเหนือว่า *"ผู้ชายมีการแต่งตัวสวมเสื้อตามแบบยุโรป ส่วนผู้หญิงก็ใส่เสื้อผ้าฝ้ายกันมากขึ้น"* นอกจากนั้นยังกล่าวถึงการเริ่มมีการใช้ผ้าเช็ดตัวว่า *"แต่ผ้าเช็ดตัวไม่ได้นำมาใช้ตามวัตถุประสงค์หลักดั้งเดิม หากแต่นำมาใช้เป็นผ้าคลุมไหล่ทั้งในหมู่ผู้หญิงและผู้ชาย"* (1890) จะสังเกตได้ว่าผู้ชายเริ่มเปลี่ยนจากใส่ผ้าเตี่ยวมาเป็นเตี่ยวสะตอ คือ กางเกงหลวม ๆ ที่ปัจจุบันถือว่าเป็นรูปแบบเครื่องแต่งกายตามธรรมเนียมสมัยก่อน

ส่วนที่ว่าชาวบ้านซื้อหาผ้าแบบไหนมาใช้ และชาวบ้านกลุ่มไหนที่นิยมซื้อผ้าทอจากที่อื่น และผ้าชนิดไหนขายได้ดีในช่วงใด หรือคนนิยมใช้กันในโอกาสใดนั้น เป็นเรื่องที่จะต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไป อย่างไรก็ตามการได้เข้าใจเกี่ยวกับความซับซ้อนของขบวนการผลิตสิ่งทอต่าง ๆ มากขึ้นจะช่วยให้เห็นคุณค่าภายนอก (eternal values) และสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยได้ดีขึ้น นอกจากนั้นการศึกษาถึงการทำผลิตภัณฑ์สิ่งทอต่าง ๆ ทำให้ข้าพเจ้าเห็นคุณค่าของประเพณีการที่ลูกหลานนำผ้าไปกราบไหว้ผู้ใหญ่ในโอกาสวันปีใหม่ด้วย เช่นเดียวกันกับการถวายผ้าแก่พระภิกษุสามเณรในโอกาสการทำบุญต่าง ๆ เมื่อได้ตระหนักว่าในอดีตกาลนั้นผ้าพวกนี้ต้องทอเย็บย้อมกันด้วยมือของพ่อ แม่ ญาติพี่น้อง และบางครั้งก็เป็นฝีมือของผู้หญิงชาววังด้วย และยิ่งหากดูความแตกต่างระหว่างผ้าที่ปะชุนของชาวบ้านจน ๆ กับผ้าที่บรรดาเจ้านายในคุ้มใส่ ผ้าของพวกเจ้านายเหล่านั้นก็ยิ่งเป็นสิ่งหรูหราน่าตื่นตามากยิ่งขึ้น และเมื่อมองดูในแง่ของสังคมที่มีการค้าขายขึ้นหน้าขึ้นตาก็ยิ่งเห็นว่าผลิตภัณฑ์สิ่งทอมีบทบาทในสังคมชัดเจนยิ่งขึ้น แม้ว่าจะมีสิ่งต้องศึกษาค้นคว้าและมีปัญหาต้องตอบอีกมากมายเกี่ยวกับเรื่องนี้ สิ่งที่เราได้รู้ได้เข้าใจมาจนถึงจุดนี้ในปัจจุบันนี้ก็ช่วยให้เราเข้าใจถึงบทบาทของการค้า และทำให้เห็นคุณค่าของผลิตภัณฑ์ สิ่งทอต่าง ๆ ที่มีจุดเริ่มต้นมาจากปั่นทอกันแบบง่าย ๆ ในบ้าน จนถึงไหมปักอย่างงดงามต่าง ๆ ทั้งยังช่วยให้เราเห็นภาพสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของเจ้านายไพร่ฟ้าในสมัยศตวรรษที่ 19 ได้แจ่มชัดมากขึ้น

เชิงอรรถ

1. รายงานนี้มาจากงานวิจัยภาคสนามเพื่อทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก ระหว่างปี พ.ศ. 2527-2529 โดยทุนสนับสนุนจากสภาวิจัยสังคมศาสตร์ ร่วมกับสภาวิจัยแห่งชาติของประเทศไทย และในปี พ.ศ. 2532 ก็ได้ทำการวิจัยภาคสนามเพิ่มเติมอีกโดยทุนของบัณฑิตวิทยาลัยแห่งมหาวิทยาลัยวิสคอนซินเมดิสัน ผู้วิจัยขอขอบคุณ ม.ร.ว.รุจยา อาภากร อาจารย์ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล คุณแพทรีเซีย ชีสแมน คุณคริสติน เฮส ไทรเตอร์ และคุณฮิว วิลสัน ที่ให้ความช่วยเหลือแนะนำ

2. ในการอ้างถึงเอกสารทางประวัติศาสตร์และข้อมูลจากคำบอกเล่าต่าง ๆ นั้น จะต้องทำอย่างรอบคอบ คาร์เตอร์ ได้ให้ความเห็นต่อไปอีกว่า "เส้นด้ายและไหมดิบมาจากแหล่งอื่นเป็นส่วนใหญ่" (1988 [1904] : 26) ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีข้อเท็จจริงที่ซับซ้อนมากกว่านี้อีก

3. มีสุภาษิตพม่าแสดงถึงคุณค่าของไหมในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไว้ว่า "เวลาไปทำบุญอย่าเพิ่งนุ่งเสื้อ ให้ถือไปจนกว่าถึงที่หมายแล้วค่อยใส่ จะได้ใช้ได้นาน ๆ" (Nash 1965 : 232)

4. ข้อความที่กล่าวถึงความยากจนของข้าทาสของวัดในพม่าที่จะยกมานี้ แสดงให้เห็นว่าจำนวนเสื้อผ้าที่คนหนึ่งใส่นั้นบ่งบอกถึงสถานะทางเศรษฐกิจของผู้สวมใส่ "ทาสพวกนี้ยากจนมาก เสื้อผ้าที่พวกผู้ชายใส่ก็ซอมซ่อ พวกผู้หญิงเองก็ไม่ใส่เสื้อซ้อนไว้ชั้นใน" (RGWB : ตุลาคม 1899)

5. มีนักร้องพเนจรบางคนที่ "ร้องเพลงแลกกับฝ้าย" คำกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่าฝ้ายเป็นสินค้ามีราคา ซอเป็นการร้องเพลงที่นิยมกันในหมู่ชาวบ้านเพื่อความรื่นเริงเป็นการร้องโต้ตอบกันระหว่างชายกับหญิง โดยมีดนตรีบรรเลงประกอบ โดยเฉพาะซอเก็บนก แต่ในหมู่บ้านที่มีฝ้ายใช้กันเหลือเฟือจะมีการร้องซอ เรียกว่า *"ซอแลกฝ้าย"* บ้านไหนอยากให้ช่างซอมาร้องก็จะสร้างห้างเล็กๆ บนต้นไม้ แล้วเอาฝ้ายมาขดทำเป็นรูปนกติดไว้ขณะที่ช่างซอร้องไปก็จะมีการยิงนกคือ สอยเอานกฝ้ายมาใส่ย่ามของตน พอเก็บนกได้หมดก็ไปร้องยังบ้านต่อไปที่เตรียมการต้อนรับแบบเดียวกันนี้ไว้รออยู่แล้ว (รายละเอียดเกี่ยวกับซอเก็บนกดูได้จาก ฉิมพะเนาว์ 2527/1984)

6. *กุนหรือขึ่น (Kun or Khyyn)* เป็นชนกลุ่มหนึ่งอยู่ในแถบเชียงตุงพวกนี้บางคนถูกจับเป็นเชลยและถูกพามาตั้งรกรากอยู่ในเชียงใหม่ ในยามบ้านเมืองสงบเชียงใหม่กับเชียงตุงก็มีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน มีการค้าขายติดต่อกันและมีภาษาและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน

7. ในช่วงศตวรรษที่ 20 ค่าแรงในการทำการเกษตรกรรมจ่ายเป็นวันละหนึ่งวิน (WIN) ซึ่งมีค่าเท่ากับ 12 สตางค์ หรือ 1.8 รูปีต่อวัน ส่วนคนทำงานไม้ (สัก) มีค่าแรงราว 1.4-1.3 รูปีต่อวัน ลูกหาบได้ ค่าแรงวันละ 1.2 รูปี (Bowie 1992 a)

ชาวบ้านเล่าว่าในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 เงิน 1 รูปี ซื้อเสื้อผ้าได้ถึง 1 ชุด คือ เสื้อ 1 ตัว กับกางเกงหรือผ้านุ่ง 1 ผืน นอกจากนี้ในรายงานการค้าของนายสตริงเจอร์ ในปี 1890 ก็กล่าวว่าผ้าฝ้ายหนึ่งชิ้นราคา 1 รูปี (RGWB : 16 พฤษภาคม 1891)

8. ข้าพเจ้าเชื่อว่ามีการผลิตสิ่งทอในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากกว่าและจัดเป็นส่วนสำคัญทางเศรษฐกิจของชาวบ้านมากกว่าด้วย ดังนั้นสินค้าพวกฝ้ายจึงมีส่วนสำคัญในการฉลองการแต่งงานของชาวบ้านในภาคอีสานมากกว่าในภาคเหนือ

9. ภาพประกอบลายเส้นแสดงการเข้าเฝ้าเจ้านายของนายแมคลีออด ในปี 1836 ทำให้เห็นความสำคัญของหมอนที่ใช้กันในหมู่คนชั้นสูง "เจ้านายน้อยผู้ชายคงจะสังเกตเห็นว่าข้าพเจ้านั่งไม่ค่อยสบายนัก จึงกระซิบกับท่านพ่อของท่านให้คนนำเอาหมอนมาให้ข้าพเจ้า ซึ่งโดยปกติแล้วจะไม่มีใครได้รับอนุญาตให้ใช้หมอนเมื่ออยู่ต่อหน้าเจ้าเหนือหัว" (Mcleod Mss : 57)

10. ข้อความเกี่ยวกับกษัตริย์ไทยในภาคกลางต่อไปนี้แสดงให้เห็นค่าของสบงจีวรที่พระใช้ทุกๆปี กษัตริย์จะเสด็จไปถวายผ้าพระกฐินตามพระอารามหลวงต่างๆ ตามที่ปรากฏในบันทึกของกรุงสยาม ค่าผ้าที่ถวายนี้มีมูลค่าไม่ต่ำกว่าหนึ่งหมื่นเหรียญสหรัฐ (Dodd 1923 : 200)

11. แถบที่มีการทอผ้าฝ้ายกันมากอยู่ที่ป่าซาง (จังหวัดลำพูน) จอมทอง ฮอด เมืองวิน และสันกำแพง ซึ่งเป็นที่ดอนไม่ค่อยมีที่ทำนามากนัก ส่วนใหญ่ผู้ที่ปลูกฝ้ายเป็นล่ำเป็นสันมักเป็นชาวเขาซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อย เช่น กระเหรี่ยงและมูเซอ (โบวี่ 1992 a)

12. แม้ว่าผู้ชายจะมีส่วนช่วยในกิจกรรม ปลูกฝ้ายและปั่นฝ้ายดิบ แต่เรื่องของการสาวฝ้ายและการทอผ้านั้นตกเป็นหน้าที่ของผู้หญิงเกือบทั้งหมด

13. แม้หญิงชาวบ้านที่ทอผ้าเป็นก็ไม่ได้ทอผ้าไปจนตลอดชีวิต บางคนที่มีลูกอ่อนก็ต้องเลี้ยงลูก คนที่พ่อแม่หรือคนในบ้านเจ็บป่วยก็ต้องไปทำหน้าที่พยาบาลดูแลคนเจ็บหรือคนแก่ที่ตามองไม่เห็น

14. มะเกลือมีราคาค่อนข้างแพง ในต้นศตวรรษที่ยี่สิบ ค่าย้อมตกราวๆ 20 สตางค์ต่อผืนหรืออาจแพงว่าค่าแรงที่ได้ในหนึ่งวัน ในการย้อมก็มีเคล็ดความเชื่อต่างๆ นานา ในวันที่จะทำให้สีย้อมติดทน มีแม้กระทั่งให้เด็กผู้ชายมาช่วยกันจับหม้อย้อมไว้เพื่อสีจะได้ติดทนนานสีไม่ตก

15. หมู่บ้านดังกล่าวได้แก่ บ้านต้นแหน-อำเภอสันป่าตอง บ้านแอ่น-อำเภอฮอด และหมู่บ้านอีก 2-3 แห่งในอำเภอจอมทอง และในจังหวัดลำพูน โดยเฉพาะแถบป่าซาง บ้านต้นแหนมีชื่อเสียงในการทำผ้าคลุมไหล่เชิงผ้านุ่ง และผ้าปูที่นอน บ้านแอ่นมีชื่อในการทำตีนจก และเชิงผ้านุ่ง แม้จะบอกไม่ได้ว่าหมู่บ้านใดในเขตอำเภอจอมทองที่ทอเชิงตีนจก แต่จากการที่สังเกตเห็นผู้หญิงจอมทองใส่ซิ่นทอในช่วงเทศกาลงานบุญต่าง ๆ ทำให้เชื่อว่าในสมัยก่อนคงจะมีหลายแห่ง ที่เป็นศูนย์กลางการทอผ้า ส่วนลำพูนนั้นก็มีชื่อเสียงในการทอผ้าลายสลับสีต่าง ๆ

16. แต่ปรางค์วัฒนากุล กับซีสแมน กลับบอกว่าสมัยก่อน "ผู้หญิงทุกคนต้องมีตีนจกอย่างน้อย 1 ผืน เพื่อใช้ในโอกาสพิเศษต่าง ๆ" (1987 : 12) เนื่องจากเชิงผ้าตีนจกนั้นต้องใช้ฝีมือในการทอและมีราคาแพง ข้าพเจ้าจึงไม่สู้เห็นด้วยกับข้อสังเกตดังกล่าว ข้าพเจ้าคิดว่ามีแต่คนฐานะดี และคนที่ทอผ้าชนิดนี้เป็นเท่านั้นที่จะมีโอกาสเป็นเจ้าของเชิงซิ่นตีนจก

17. Patel เล่าว่าได้พบกับพ่อค้าคนหนึ่งซึ่งซื้อ "โสร่งทอด้วยดิ้นเงินดิ้นทอง" มาจากเจ้านายเมืองลำปาง เธอเชื่อว่าโสร่งเหล่านี้คงจะเป็นฝีมือของเจ้านายฝ่ายหญิงหรือช่างทอในสังกัด (Patel 1990 : 125, 143) นอกจากนั้นเธอยังอ้างตัวอย่างของชาวพม่าว่าสตรีที่ฐานะดี "จะทอด้ายทองแทรกลงไปบนผืนผ้าของตนเพื่อแสดงให้รู้ว่านางไม่ได้ทอผ้าใช้เองเพราะความจำเป็นทางเศรษฐกิจ" (Owen 1977 : 165, อ้างถึงใน Patel 1990 : 143)

18. จากการสอบถามชาวบ้านหลาย ๆคน ไม่มีใครเคยทราบว่ามีการทอผ้าไหมที่ฮอด แม้คนรุ่นหลัง ๆ ที่มีภูมิลำเนาอยู่ที่นั่นก็ไม่มีใครเคยเห็น แต่คนเก่าแก่หลายคนบอกว่าเคยเห็นเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น ตะแกรงเลี้ยงตัวไหมและอื่น ๆ แต่ไม่มีใครบอกได้ว่าทำไมจึงเลิกกิจกรรมนี้ไป คำอธิบายที่ได้มาบ้างก็บอกเป็นทำนองว่า เป็นเพราะตัวไหมมักตายง่าย แค่เด็ก ๆ ร้องเอะอะนิดหน่อยก็ทำให้มันตายได้ ดังนั้นเมื่อประชากรลูกเด็กเล็กแดงมีมากขึ้นก็คงมีเสียงดังมากขึ้นตัวไหมจึงอยู่ไม่รอด มีชาวบ้านบางคนเล่าว่าเคยจำที่พ่อแม่เล่าให้ฟังว่าได้ยินเสียงตัวไหมเวลากินใบหม่อนดัง "พาบ พาบ กิ๋น พาบ พาบ" Cort เขียนเล่าไว้ด้วยว่า "ตัวไหมเติบโตขยายพันธุ์กันมากมาย จนทำให้ได้ไหมดิบเป็นจำนวนมาก แต่ต้นหม่อนที่ใช้เลี้ยงไหมไม่เคยมีโอกาสได้ออกลูก" (1886 : 348)

19. ลอนเดสเล่าเกี่ยวกับการเดินทางของเขาคราวหนึ่งเกี่ยวกับการทอผ้าไหมในฮอดว่า "มีความทนทานมาก หัวหน้าหมู่บ้านคนหนึ่งเอาผ้า *(putso)* ของเขามาให้ดูและอวดว่าใช้มานานเจ็ดปีแล้วยังไม่ขาด" (F 069/55)

20. พ่อค้าจีนจากรัฐฉานเล่าถึงการมาเชียงใหม่ครั้งแรกของเขาในปี ค.ศ. 1855 ว่า "มีพ่อค้ากว่า 8-9 พันคน เดินทางมาค้าขายพร้อมด้วยล่อ ม้า และวัวทุกปี พ่อค้าเหล่านี้นำทอง ทองแดง เหล็ก และไหมมาขายและซื้อขาย งาช้าง เขาสัตว์ และหมาก กลับไปขายที่เชียงตุง" (F 069/55)

21. อาร์เชอร์กล่าวว่าเรือที่ขึ้นล่องตามลำน้ำปิง สามารถบรรทุกของได้ราว 4 ตัน (1894)

22. อลาบาสเตอร์ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการนำเข้าเส้นใยของทางภาคกลาง เพื่อใช้ทอผ้าถุงหรือผ้าซิ่นว่าใช้ด้ายสีเขียว แดง และสีอื่น ๆ ซึ่งมาจากอังกฤษเป็นจำนวนไม่น้อย (F 069/46 18 มกราคม 1868) ส่วนสตริงเจอร์บันทึกไว้ในปี 1882 ว่า "เส้นด้ายสีต่าง ๆ บรรทุกช้างนับได้ถึง 37 เชือก" ส่งจากเชียงใหม่ไปหลวงพระบาง (RGWB : 24 มิถุนายน 1892)

23. ฝ้ายมี 2 ชนิดใหญ่ คือ ฝ้ายเมืองหรือฝ้ายดอกน้อย และฝ้ายดอกหลวง ฝ้ายดอกหลวงมีเส้นใยยาวกว่า แต่ต้องปลูกใหม่ทุกปี ส่วนฝ้ายดอกน้อยมีเส้นใยสั้นกว่าแต่ปลูกทุกสามปี

24. ฮิลเดอแบรนด์ชี้แจงว่า พ่อค้าคนจีนผูกขาดการส่งออกสิ่งทอ "พ่อค้าไม่สามารถจะรอได้ พ่อค้าจีนจึงซื้อสินค้าได้ในราคาต่ำมาก ๆ บางครั้งต่ำกว่าราคาต้นทุนในมะละแหม่งเสียอีก" ดังนั้นจึงทำให้กิจการค้าหยุดชะงัก (Hildebrand, F 069/65/1977; และ Ramsay 1971)

25. Stringer เขียนไว้ดังนี้.-

เมื่อก่อนพ่อค้าเหล่านี้สามารถขายสินค้าได้ในทันทีที่มาถึง แต่เดี๋ยวนี้เขาต้องรอหลายวันกว่าจะได้ขาย และก็ขายได้ในราคาต่ำมาก สาเหตุคงมาจากการเงินฝืดเคือง และจากการที่สินค้าจากกรุงเทพฯ ราคาถูกกว่าสินค้าที่มาจากมะละแหม่ง หรือจากการที่พ่อค้าสามารถซื้อสินค้าเงินเชื่อจากกรุงเทพฯ ได้นานถึง 1-3 เดือน แทนที่จะจ่ายเงินสดให้พ่อค้าฮ่อ (1890)

26. รวมทั้งเหตุผลจากสภาพยุ่งยากทางการเมืองของพม่าตอนบนกับรัฐฉาน เนื่องมาจากความพยายามที่จะรักษาความสงบของเจ้าหน้าที่ฝ่ายอังกฤษ (RGWB, 16 พฤษภาคม 1891) และเหตุผลจากการจราจลในยูนนาน (F 069/59/ 1873) ลาว (พวกฮ่อโจมตีหลวงพระบางใน ค.ศ. 1887) (MeCarthy 1900 : 172) รวมทั้งผลกระทบจากการก่อความยุ่งยากของพระยาผาบในปี 1889 (Stringer 1990)

27. Cort ก็ได้ตั้งข้อสังเกตทำนองเดียวกันว่า "บางคนก็เริ่มสวมเสื้อ แต่การแต่งกายที่นิยมกันเป็นส่วนใหญ่ในหมู่สตรีคือ ใช้ผ้าฝ้ายหรือไหมสีสดคาดรอบอกตั้งแต่ใต้แขนลงมา" (Cort 1886 : 348)

REFERENCES CITED

ARCHIVAL SOURCES :

BR : "The manners and customs of the Chiang Mai Laos." In Bangkok Recorder, 30 August 1866.

RGWB : Rangoon Gazette Weekly Budget.

FO69 : Foreign Office Series #69, Public Records Office, London, England.

McLeod Mss : Journal of Captain McLeod. Manuscript Division, British Museum, London, England, 1836.

Richardson Mss : Journal of Dr. Richardson. Manuscript Division, British Museum, London, England, 1830-1836.

Satow Mss : Journal of Sir Ernest Satow. PRO30/33 (21/1). Public Recrods Office, London, England, 1885-1886.

Taylor Mss : Autobiography of Hugh Taylor. Manuscript, Phayab College Library, Chiang Mai, Thailand, 1888-1930.

PUBLISHED SOURCES :

Appadurai, Arjun
1986 The Social Life of Things : Commodities in Cultural Perspective. Cambridge : Cambridge University Press.

Backus, Mary, ed.
1884 Siam and Laos as Seen by our American Missionaries. Philadelphia.

Baranski, Heinz
1988 Sophisticated Weaving from Northern Laos. Arts of Asia 18(4) : 148-149.

Bock, Carl.
1986 [1884]. Temples and Elephants : Travels in Siam in 1881-1882. Oxford : Oxford Unvesity Press.

Bowie, Katherine A.
1988 Peasant Perspectives on the Political Economy of the Northern Thai Kingdom Chiang Mai in the Nineteenth Century : Implications for the Understanding of Peasant Political Expression. Ph.D. Dissertation, Anthropology, University of Chicago.
1992a Assessing the Early Observers : Cloth and the Fabric of Society in Nineteenth Century Northern Thailand. American Ethnologist. Forthcoming.
1992b Unraveling the Myth of the Subsistence Economy : The Case of Textile Production in Nineteenth Century Northern Thailand. Journal of Asian Studies. Fourthcoming.

Brailey, Nigel J.
1968 The Origins of the Siamese Forward Movement in Western Laos, 1850-92. PhD Dissertation, University of London.

Brown, Ian.
1980 Government Initiative and Peasant Response in the Siamese Silk Industry, 1901-1913. In Journal of the Siam Society 68/2 (July) : 34-47.

Bunnag, Tej
1977 The Provincial Administration of Siam, 1892-1915. Kuala Lumpur : Oxford University Press.

Lefferts, H. Leedom, Jr.
1988 The Kings as Gods : Textiles in the Thai State. John E. Vollmer, ed. Proceedings of the First Symposium of the Textile Society of America. Minneapolis Institute of Art, September 16-18, pp. 78-85.
1990 Textile Exchange in T'ai Societies. Proceedings of the Fourth International Conference on Thai Studies, 11-13 May 1990. Vol. 1. Kunming, China : Institute of Southeast Asian Studies, pp. 363-371.

McCarthy, James
1900 Surveying and Exploring in Siam. London : John Murray.

McGilvary, Daniel
1912 A Half Century Among the Siamese and the Lao. New York : Fleming H. Revel Co.

Nartsupha, Chatthip and Suthy Prasartset, eds.
1978 The Political Economy of Siam 1851-1910. Bangkok : The social Science Association of Thailand.

Nash, Manning
1965 The Golden Road to Modernity. Chicago : University of Chicago Press.

Patel, M.V.
1990 Silver Challenge Cups and a Bronze Frog Drum : Colonialism and the Development of Teak Capitalism in Northern Thailand. M.A. Thesis, Anthropology, Macquarie University.

Prangwatthanakun, Songsak, and Patricia Cheesman
1987 [2530] Lanna Textiles : Yuan, Lue, Lao. Chiang Mai University : Center for the Promotion of Arts and Culture. Bangkok : Amarin Printing Group.

Ramsay, James Ansil
1971 The Development of a Bureaucratic Polity : The Case of Northern Siam. Ph.D. Dissertation, Department of Government, Cornell University.

Reid, Anthony
1988 Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680. New Haven : Yale University Press.

Schneider, Jane
1976 Peacocks and Penguins : The Political Economy of European Cloth and Colors. American Ethnologist 5 : 413-48.
1987 The Anthroplogy of Cloth. Annual Review of Anthroplogy 16 : 409-448.

Shenakul, Nisa.
1986 Exhibition of Sin Jok Textiles. Siam Society Newsletter 2 (2) : 9-10.

Shimbhanao, Surasingh
1982-1984 [2525-2527] Lokhathat Chaw Laanaa Syksaa cak Soh Kep Nok (The World View of Lanna People Based upon Soh Kep Nok Songs). Sangkhomsaat 6/2 : 11-36. Chiang Mai : Chiang Mai University.

Shway Yoe
1963 [1882] the Burman : His Life and Notions. New York : W.W. Norton & Co.

Smith, George Vinal
1977 The Dutch in Seventeenth-Century Thailand. Center for Southeast Asian Studies Special Report #16. Detroit : Cellar Books.

Weiner, Annette B. and Jane Schneider, eds.
1989 Cloth ahd Human Experience. Washington : Smithsonian Institution Press.

Younghusband, Lt. G.J.
1888 Eighteen Hundred Miles on a Burmese Tat. London : W.H.

Calavan, Sharon Kay.
1974 Arsitocrats and Commoners in Rural Northern Thailand. Ph.D. Dissertation, Anthropology, University of Illinois at Urbana-Champaign.

Carter, A. Cecil, ed.
1988 [1904] The Kingdom of Siam. Bangkok : Siam Society.

Cheesman, Patricia
1988 Lao Textiles : Ancient Symbols–Living Art. Bangkok, Thailand : White Lotus Co.

Chira Chongkol
1982 Textiles and Costumes in Thailand. Arts of Asia 12 : 121-131.

Colquhoun, Archibald Ross.
1885 Amongst the Shans. London : Field and Tuer.

Cort, Mary Lovina
1886 Siam : The Heart of Farther India. New York : Anson D.F. Randolph & Co.

Crawfurd, John.
1987 [1828] Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China. Introduction by David K. Wyatt. Singapore : Oxford University Press.

Davis, Richard B.
1984 Muang Metaphysics : A Study of Northern Thai Myth and Ritual. Bangkok : Pandora.

Dodd, William Clifton
1923 The Tai Race : Elder Brother of the Chinese. Cedar Rapids, Iowa : The Torch Press.

Edwardes, M.
1972 Ralph Fitch, Elizabethan in the Indies. New York : Barnes and Noble.

Fleeson, Katherine Neville
1899 Laos Folklore of Farther India. New York : Fleming H. Revell Co.

Forbes, A.
1987 The 'cin-ho' (Yunnanese Chinese) Caravan Trade with North Thailand During the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries. Asian History 21 : 2 : 1-47.

Fraser-Lu, Sylvia
1988 Handwoven Textiles of Southeast Asia. Singapore : Oxford University Press.

Freeman, John H.
1910 An Oriental Land of the Free, Philadelphia : Westminster Press.

Guy, John.
1990 Indian Textiles for the Thai Market : A Royal Prerogative ? In Textiles in Trade : Proceedings of the Textile Society of American Biennial Symposium. p. 215. September 14-16, 1990 Washington D.C.

Hallett, Holt
1890 A Thousand Miles on Elephant in the Shan States, Edinburgh.

Hill, Ann Maxwell
1982 Familiar Strangers : The Yunnanese Chinese in Northern Thailand. Ph.D. Dissertation, Anthropology Department, University of Illinois at Urbana-Champaign.

Ingram, James C.
1964 Thailand's Rice Trade and the Allocation of Resources. In The Economic Development of Southeast Asia : Studies in Economic History and Political Economy, edited by C.D. Cowan. New York : Frederick A. Praeger. Pp. 102-126.
1971 Economic Change in Thailand, 1850-1970. Stanford : Standford University Press.

ความหวัง ศรัทธาและเนื้อนาบุญ : ลวดลายตัวอักษร บนผืนผ้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ร็อบบิน แม็คซเวล

หอศิลป์แห่งชาติออสเตรเลีย

.....

ผู้แปล : เครือมาศ วุฒิการณ์
สุจิตร พิตรากูล

บทนำ

บทความเรื่องนี้เขียนขึ้นจากแรงบันดาลใจในช่วงเวลาที่ผู้เขียนกำลังเขียนหนังสือเรื่อง *"ผ้าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : ขนบธรรมเนียมประเพณี การค้า และการปรับเปลี่ยน"* (Textiles of Southeast Asia: Tradition, Trade and Transformation) ในหนังสือเล่มนี้ผู้เขียนแบ่งเนื้อหาของการศึกษาเรื่องผ้าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกเป็นบทโดยเน้นความสำคัญของอิทธิพลทางวัฒนธรรมหลักจากภายนอกและการสะท้อนถึงอิทธิพลนั้น ๆ บนผืนผ้าในรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ

ผู้เขียนรู้สึกข้องใจเป็นอย่างมากที่ศิลปะอิสลามซึ่งพบเห็นได้ทั่วไปในดินแดนแถบนี้ยังไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร แม้ว่าศาสนาอิสลาม (เช่นเดียวกันกับคริสต์ศาสนา) นั้นจะมีผลกระทบในเชิงลบต่อศิลปะของคนบางกลุ่ม แต่ผลกระทบดังกล่าวมักเกิดขึ้นเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในระบบความเชื่อซึ่งเป็นรากฐานของศิลปะต่าง ๆ รวมทั้งศิลปการทอผ้าด้วย การศึกษาแบบสมัยใหม่ก็ส่งผลคล้ายคลึงกันต่อจิตสำนึกทางวัฒนธรรมของผู้คนโดยที่ความเชื่อทางศาสนาบางอย่างไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย

คำบรรยายภาพ Caption

16 ส่วนหนึ่งของผ้ารัดเด็กบาติก มีอักษรเป็นบทกวีอยู่ที่ขอบผ้าทั้ง 2 ด้าน ยอกยาการ์ตา อินโดนีเซีย สมบัติของออสเตรเลียเนชั่นแนลแกลอรี่ แคนเบอร์รา
Section of a batik baby carrier, Yogyakarta, Java, Indonesia, with calligraphic verse across each end. Collection of Australian National Gallery, Canberra, acc.no.1987.344.

17 ผ้าฝ้ายใช้ในงานฉลอง ทอด้วยเทคนิคจกและขิด Sipirok สุมาตราตอนเหนือ อินโดนีเซีย ภาพโดย จอห์น แมกซ์เวล
Ceremonial supplementary weft cotton textile, Sipirok, north Sumatra, Indonesia. Photograph John Maxwell.

18 แถบผ้าฝ้ายใช้สำหรับมัดคัมภีร์ พม่า สมบัติของออสเตรเลียเนชั่นแนลแกลอรี่ แคนเบอร์รา
Tablet-woven cotton manuscript binding, Myanmar. Collection of Australian National Gallery, Canberra, acc.no.1991.725.

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (บรรณาธิการ). **ผ้าเอเชีย : มรดกร่วมทางวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2536. น.205-213

ดังนั้นผู้เขียนจึงพยายามที่จะศึกษาลวดลายตัวอักษรต่าง ๆ ซึ่งเป็นหัวใจของศิลปะอิสลามทั่วโลกอย่างละเอียดถี่ถ้วน เมื่อเริ่มต้นค้นคว้าผู้เขียนทราบว่ามีผ้าอินโดนีเซีย มาเลเซีย และฟิลิปปินส์ มีลวดลายตัวอักษรอารบิคปรากฏอยู่บนผืนผ้าและตั้งใจไว้แต่แรกว่าจะศึกษาหน้าที่และความหมายเชื่อมโยงระหว่างผ้าทอและลวดลายที่ปรากฏ อย่างไรก็ตามในขณะที่กำลังศึกษาเรื่องลวดลายตัวอักษรอิสลาม ที่ปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้เขียนก็ได้ค้นพบว่า กลุ่มคนอื่น ๆที่ไม่ใช่อิสลามนั้นก็นิยมใช้ลวดลายตัวอักษรบนผ้าทอโดยใช้ตัวอักษรอื่น ๆ นอกเหนือจากตัวอารบิค ในบทความนี้ผู้เขียนจึงต้องการจะเปรียบเทียบการใช้ลวดลายตัวอักษรบนผ้าทอเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยจะยกตัวอย่างจากประเทศพม่า เขมร อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ และไทย ทั้งนี้การที่ผู้เขียนเชื่อว่าการเปรียบเทียบนี้จะทำให้ความเข้าใจในเรื่องของความหมายและหน้าที่ของผ้ามีมากขึ้นตลอดจนเข้าใจลวดลายต่าง ๆ บนผืนผ้านั้นด้วย

ตัวอย่างที่ผู้เขียนอ้างถึงที่นี้ส่วนใหญ่เป็นตัวอย่างจากอินโดนีเซียที่ซึ่งผู้เขียนได้ทำการศึกษาอย่างละเอียด ดังนั้นจึงไม่ได้ครอบคลุมทุกประเทศในแถบนี้ อย่างไรก็ดีผู้เขียนหวังว่านักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับส่วนอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะสามารถเชื่อมโยงกับลักษณะรูปแบบของผ้าทออื่น ๆ ได้จากลวดลายตัวอักษรที่ปรากฏ ผ้าที่จะกล่าวถึงในบทความนี้เป็นผ้าซึ่งอยู่ในหอศิลป์แห่งชาติออสเตรเลียในนครแคนเบอร์รา

หลักฐานที่แสดงให้เรารู้ว่าช่างฝีมือท้องถิ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สามารถอ่านออกเขียนได้นั้นมีปรากฏตั้งแต่ศตวรรษที่ 3 และในช่วงระยะเวลาหลายร้อยปีที่ผ่านมาคัมภีร์โบราณอินเดียเป็นรากฐานอันสำคัญยิ่งของตัวอักษรพม่า มอญ ไทย เขมร และชวา-บาหลี ปัจจุบันจะพบว่าตัวอักษรของกลุ่มชนที่กล่าวมานี้มีความหลากหลายและแตกต่างกันมาก ดังจะเห็นได้จากความแตกต่างอันไกลลิบระหว่างตัวอักษรโบราณของคนบาตักและลัมปุงในเกาะสุมาตรา และอักษรไทยสมัยใหม่ ตัวอักษรที่เขียนกันในยุคปัจจุบันก็ต่างกันอย่างมากกับตัวอักษรที่ใช้เขียนวรรณกรรมในอดีต

ในคาบสมุทรมลายู อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์นั้น ได้มีการรับเอาอักษรอารบิคมาใช้แทนอักษรอินเดียโบราณ ในการเขียนคัมภีร์ต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะใช้ภาษาอารบิค ภาษาท้องถิ่น เช่น ภาษามาเลย์ก็ถูกแทนที่ด้วยภาษาอารบิคเช่นกัน

เมื่ออิทธิพลทางการค้าและการเมืองจากยุโรปแผ่ขยายเข้ามาในภูมิภาคนี้ อักษรโรมันได้เข้ามาแทนที่อักษรอินเดียและอารบิค โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรณกรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา ตามที่ปรากฏในประเทศฟิลิปปินส์ มาเลเซีย และอินโดนีเซีย นอกจากนี้มีการใช้อักษรจีนเป็นครั้งคราวในงานศิลปะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะมีคนจีนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่เป็นชุมชนขนาดใหญ่ในบางแห่ง

ความหลากหลายในรูปแบบของตัวอักษรอันได้แก่ สันสกฤต อารบิค โรมัน ที่ใช้กันในภูมิภาคนี้ จึงเป็นต้นแบบที่ช่างทอนำมาใช้ทอเป็นลวดลายต่าง ๆ บนผืนผ้า ดังจะเห็นได้จากวิธีการที่ผู้หญิงเอเชียตะวันออก-เฉียงใต้นำตัวอักษรเหล่านี้ประสมประสานในงานที่ทอเพื่อเป็นจุดเด่นของลวดลายผืนผ้าบ้าง เพื่อสื่อความบางอย่างบ้าง หรือไม่ก็เพื่อเป็นการทำเครื่องหมายหรือลงชื่อไว้บ้าง

ในการศึกษานี้ผู้เขียนุให้ความสนใจเฉพาะผ้าที่เป็นผ้าดั้งเดิมเท่านั้น ผ้าสมัยใหม่ที่ทอขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มักจะมีชื่อหรืออักษรย่อของนักออกแบบเสื้อบนผืนผ้า เช่น ผ้าของปีแอร์ การ์แดง หรืออีฟเซนต์ลอรองท์ ซึ่งมิได้สื่อความหมายที่สลักสำคัญ อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาผ้าดั้งเดิมนี้ผู้เขียนจะพยายามแสดงให้เห็นว่าความเชื่อในอดีตเกี่ยวกับองค์ประกอบต่าง ๆ และพลังอำนาจบนผืนผ้ามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างไรกับความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องของอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ของตัวอักษร และการประสมประสานของความเชื่อนั่นเองที่ทำให้มีการนำเอาตัวอักษรมาทอขึ้นเป็นรูปแบบลวดลายต่าง ๆ ในผ้าพื้นเมือง

ดังนั้นผู้เขียนจึงตั้งชื่อบทความนี้ว่า *"ความหวัง ศรัทธา และเนื้อนาบุญ : ลวดลายตัวอักษรบนผืนผ้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้"* เพื่อชี้ให้เห็นถึงหน้าที่และความหมายของผ้าที่มีตัวอักษร

ศรัทธา

เป็นที่ทราบกันดีว่า ผ้ามีบทบาทที่สำคัญมากในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากจะใช้เป็นองค์ประกอบในการตกแต่งประดับประดาแล้ว ผ้ายังทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างผู้คนในพิธีกรรมและบรรดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ผ้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะสามารถให้ข้อมูลต่าง ๆ แก่เราได้เกี่ยวกับผู้ใช้หรือผู้สวมใส่ เป็นต้นว่า ภูมิลำเนา สถานภาพทางสังคม เพศ ตำแหน่ง รวมทั้งอายุ เราจะได้ข้อมูลเหล่านี้จากรูปแบบ สีสัน และองค์ประกอบอื่น ๆ บนผืนผ้า แต่การเขียนอักษรลงบนผ้านั้นจะให้ข้อมูลที่ละเอียดกว่าเกี่ยวกับผู้ที่เข้าร่วมพิธีกรรมเท่านั้น

ส่วนใหญ่ผ้าที่มีตัวอักษรมักจะแสดงให้เห็นถึงศรัทธาของผู้ใช้หรือผู้สวมใส่ โดยจะเขียนเป็นข้อความปรากฏอยู่คู่กับสัญลักษณ์ของศาสนาที่จัดเป็นองค์กร เช่น ไม้กางเขนของชาวคริสต์ ดาบสองคมของนักบุญอาลีวัดหรือเจดีย์ของชาวพุทธ หรือไม่ก็เทพเจ้าจากมหากาพย์ของชาวฮินดู

บางครั้งจะมีการทอผ้าขึ้นเพื่อใช้เฉพาะในงานมงคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่นั้น กลุ่มคนไทจะทอผ้าที่มีลวดลายตัวอักษรขึ้นใช้ในขบวนแห่และแขวนในวัดทุกครั้งที่มีงานฉลอง ในเขมรมีการนำเอาผ้ามัดหมี่ด้วยด้ายเส้นพุ่งมาแขวนไว้หลังหรือเหนือพระพุทธรูป ผ้านั้นจะมีข้อความเป็นตัวอักษรที่ทอขึ้นด้วยเทคนิคการทอมัดหมี่เส้นพุ่ง ปรากฏอยู่คู่กันกับภาพพุทธประวัติ

ในอินโดนีเซียเราจะพบผ้าบาหลีบางชนิดมีลวดลายตัวอักษรปักปรากฏอยู่ตามเชิงผ้า ซึ่งแม้ว่าจะเกินความจำเป็นแต่ผู้ทอผ้าเหล่านี้อาจต้องการจะแสดงออกถึงความรู้ความเข้าใจทางศาสนาที่ตัวเองมีอยู่ ในขณะที่การเขียนภาพม่านกั้นเป็นงานศิลปะส่วนหนึ่งของผู้ชาย งานเย็บปักม่านกั้นต่าง ๆ จะตกอยู่ในมือของผู้หญิงที่อ่านออกเขียนได้ ผู้หญิงชนชั้นสูงในบาหลีส่วนใหญ่จะสามารถอ่านคัมภีร์ที่เป็นมหากาพย์ของอินเดียได้ การใช้ตัวอักษรบนผืนผ้าประกอบลวดลายและฉากต่าง ๆ ที่เห็นชัดและเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว

ในชุมชนชาวคริสต์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เราจะพบว่ามีตัวอักษรปรากฏอยู่ตามผ้าที่ใช้บนแท่นบูชาและตามป้ายและธงต่าง ๆ ที่ใช้ในพิธีทางศาสนา

ผ้าที่มีอักขระอารบิคนั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งศรัทธาทางศาสนาอย่างชัดแจ้ง เชื่อกันว่าคัมภีร์และผ้าที่เต็มไปด้วยตัวอักษรนั้นจะมีอำนาจความศักดิ์สิทธิ์สูง และเครื่องรางของขลังที่มีตัวอักษรเขียนไว้บนกระดาษหรือผ้านั้นจะใช้ใส่คล้องคอเพื่อความงามและความขลัง ในบรรดาผ้าต่าง ๆของอิสลามจะมีผ้าอันเป็นตัวอย่างที่เด่นชัดของการใช้ตัวอักษร คือผ้าที่ใช้คลุมหินดำกาบา ซึ่งเป็นที่เคารพสูงสุดของศาสนาอิสลาม บนผ้าจะปักด้วยข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอ่านควบคู่กันกับ ชาฮาดัด (shahadat)

ข้อความจากคัมภีร์ที่พบบนผืนผ้าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ จะเป็นข้อความขอพรพระเจ้า ลวดลายตัวอักษรบนผ้าอิสลามเหล่านี้มักจะซับซ้อน แต่ส่วนใหญ่จะมีพระนามของพระอัลล่าห์ ปรากฏอยู่เสมออันเป็นรูปแบบที่จำได้ค่อนข้างง่ายและใช้กันทั่วไปแม้กระทั่งในกลุ่มคนไม่รู้หนังสือ จึงทำให้ลวดลายตัวอักษรนี้แพร่หลายไปทั่ว ในอินโดนีเซียมีผ้าซึ่งเขียนด้วยอักษรอิสลามที่เป็นที่รู้จักกันดี เช่น ผ้าบาติดที่ทำขึ้นในบริเวณฝั่งทางเหนือของเกาะชวาซึ่งมีตัวอักษรลายเส้นที่วิจิตรจนไม่สามารถอ่านได้ แต่กระนั้นก็ยังใช้กันอยู่อย่างแพร่หลายในรูปของผ้าแขวนผนัง ผ้าโพกศีรษะหรือผ้าคลุมไหล่

ผ้าที่มีตัวอักษรอารบิคปรากฏมักจะมีความสัมพันธ์กับความเชื่อทางศรัทธาของอิสลามอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งตรงกันข้ามกันกับจารีตที่เก่าแก่กว่า การใช้สัญลักษณ์เหล่านี้บนผืนผ้าที่ใช้พิธีกรรมสร้างความเชื่อมั่นในศรัทธาที่มีอยู่ของผู้ทอให้กับผู้ร่วมพิธีกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพิธีโบราณของท้องถิ่น ผู้ชมพิธีกรรมนั้นจะสามารถรู้ถึงศรัทธาความเชื่อของผู้อยู่ในพิธีจากลวดลายตัวอักษรบนผืนผ้าได้เด่นชัดยิ่งกว่าบทสวด

ผ้าทอที่ใช้ในพิธีกรรมดังกล่าวมีความหลากหลายตั้งแต่ป้าย ผ้าคลุม ผ้าที่ใช้แขวน เสื้อผ้าอาภรณ์ ซึ่งแสดงสถานภาพ และผ้าที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมซึ่งถือว่าศักดิ์สิทธิ์ จะใช้ในโอกาสและพิธีกรรมต่าง ๆ

ตลอดทั้งปี ไม่ว่าจะเป็นโศลกในพิธีแต่งงาน ผ้าห่อเด็กทารก เครื่องประดับ นักรบผู้กล้า ที่ประทับของผู้ปกครองนคร ตลอดจนผ้าห่อศพของผู้ตาย สิ่งทอจะแตกต่างไปตามภาวะทางเศรษฐกิจและชุมชน ในพิธีปล่อยเรือลงน้ำ หรือพิธีกรรมที่จัดในทะเล ชาวทะเลในภาคใต้ของฟิลิปปินส์จะใช้ผ้าทอที่มีอักษรอารบิคประดับประดาตลอดแม้จนบนใบเรือ

ลายอักษรบนสิ่งทอใช้เป็นเครื่องหมายแสดงตำแหน่งและสถานภาพของผู้ทำหรือผู้สวม อาภรณ์และเครื่องประดับของผู้ทออาจจะจารึกชื่อและตำแหน่งไว้ นอกจากนี้ยังอาจจารึกชื่อ ตำแหน่งสำคัญ และวีรกรรมของผู้นำในอดีตด้วย กระโปรงชนิดดีของสตรีชาวอาบุงนั้นประดับด้วย ดิ้นทองอย่างหนา ดูเหมือนจะเป็นวิธีสื่อความหมายอันซ่อนเร้นคำเกี้ยวพาราสีของหนุ่มสาวชาวมาเลย์อาจจะปรากฏบนกระโปรงชุดแต่งงานของเจ้าสาวก็ได้ อาทิ ปักว่า ท่านนี้สูงส่ง ส่วนตัวข้านั้นเป็นสามัญชน แต่ทองคำบริสุทธิ์นั้น แม้กระทั่งหลอมตัวก็ยังส่งประกาย

ขณะที่เครื่องประดับและอาภรณ์ที่ใช้ในพิธีแต่งงานมีความหลากหลายมากนั้น สิ่งทอก็ยังใช้ประกอบในพิธีศพตลอดมา ในเกาะสุมาตราผ้าห่อศพและผ้าปูศพในพิธีฝังจะใช้ผ้าบาติก เช่นเดียวกับในรัฐกะลันตัน (Kelantan) ที่ใช้ผ้ามัดหมี่เส้นพุ่ง (weft ikats) ที่มีลายอักษรซึ่งใช้ในคาบสมุทรมาเลย์ ผ้าคลุมที่ฝังศพและผ้าคลุมหีบศพของผู้นำทางศาสนาอิสลามคนสำคัญ ใช้ผ้าไหมที่สวยงามและหรูหราอย่างยิ่ง และจะถักทอเป็นลายตัวอักษรที่มีความหมายทางศาสนา ในเรื่องนี้มีบางรัฐที่ได้รับการยกย่องให้เป็นแบบอย่างในการผลิตสิ่งทอชนิดนี้ อย่างไรก็ตาม ลายทอเป็นอักษรมิใช่มีแต่ในพิธีฝังศพของอิสลามเท่านั้น ที่บ้านมูลศรี จังหวัดตรังในภาคใต้ของไทยก็มีผ้าคลุมศพเป็นผ้าทอลายอักษรซึ่งเป็นข้อความที่เตือนสติผู้อยู่ข้างหลังที่ยังมีชีวิตอยู่ให้ประกอบคุณงามความดีเท่านั้น เช่น

"นางอินเชย เตือน มิตรสนิท
ให้เป็นผู้มีความงามทั้งกายและใจ
ความตายมาเยือนโดยไม่มีการเตือน
เกิดและตายเป็นของธรรมดา
ความดีเท่านั้นที่ยังคงเหลืออยู่ตลอดไป"
(วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย)

(Vimolphan Peetathawatchai, Folk Crafts of the South. Bangkok : House-wives Voluntary Foundation 1976, p.124)

การออกแบบลายอักษรไม่เพียงแต่เป็นเครื่องแสดงถึงความผูกพันกับศาสนาที่ศรัทธาเท่านั้น ในระยะหลังยังสะท้อนให้เห็นถึงระดับการศึกษาอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ผู้ผลิตสิ่งทอได้เริ่มถ่ายทอดความเชื่อความศรัทธาลงไปในระบบการศึกษาใหม่ ในหลายแห่งของภูมิภาคนี้การเขียนหนังสือและการแกะสลักเป็นงานของผู้ชาย ขณะที่งานทอผ้าเป็นงานที่สะท้อนความรู้สึกของผู้หญิง มีบ่อยครั้งที่พบว่าชื่อและความหมายของการแกะสลักคล้องจองกับงานที่พบบนสิ่งทอ

สตรีรุ่นสาวที่เป็นผู้ทอมักจะทอตัวอักษรบนผืนผ้าที่ค่อนข้างธรรมดาทั้งนี้เพื่อเน้นความสามารถที่ก้าวไกลของผู้ทอ ขณะที่ลายเหล่านั้นมักจะเป็นชื่อหรือบางทีก็ชื่อเมือง หมู่บ้านของผู้ผลิต คำอื่นๆ ก็สามารถทำได้เช่นกัน ส่วนใหญ่จะเป็นคำที่แสดงถึงความรักที่มั่นคง และความสุขนิรันดรกาล การหวนกลับมาของคนรัก และความซื่อสัตย์ของคู่ครอง

เมื่อสัปดาห์ที่แล้วนี่เอง ข้าพเจ้าได้เห็นสิ่งทอชนิดแขวนได้จาก ลำปุง, สุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย ที่มีลายปักเป็นอักขระมาเลย์ บนแถบรอบๆ ขอบล่างมีอักษรโรมันตัวโต เขียนว่า

ดอกอะไร ที่ฉันประดับในเช้านี้?

ดอกมะลิบานแย้มที่เธอปลูกไว้นานมาแล้ว

สิ่งที่น่าสนใจยิ่งคือ การปักอักษรลงไปนี้ เป็นการปักตัวท้ายไปหาตัวหน้า และปักจากด้านหลังของผ้าด้วย ราวกับว่าผู้หญิงคนนี้ได้ถ่ายทอดตัวอักษรลงบนผ้าจากเงาของตัวอักษรนั้นในกระจก โดยปักด้วยดิ้นทอง (หรือในอีกทางหนึ่งคือเจ้าหล่อนปักจากด้านหลังของผ้าปัก) สิ่งที่มีข้อความปรากฏอยู่ ยกเว้นความบางอย่างเช่น ชื่อคน จะเป็นสิ่งทอที่ไม่นำมาใช้ปูนั่ง แต่จะนำมาใช้บนศีรษะ หรือท่อนบนของลำตัว หรือใช้แขวนกับฝาผนัง ห้อยจากเพดาน ทำเป็นธงทิว ผ้าห่อของ ผ้าประดับศาลพระภูมิ รูปสลัก ตลอดจนเป็นของขวัญ รูปแบบของลายในสิ่งทอจะบอกถึงอารมณ์ ความปรารถนา และความตั้งใจของผู้ทำ

ลายผ้านอกจากจะใช้เป็นเครื่องหมายแสดงความศรัทธาต่อศาสนาแล้ว ยังเป็นการแสดงความไม่รับรู้ถึงอำนาจจากชาติอื่นที่เข้ามาปกครอง อาทิ ชาวสเปนในฟิลิปปินส์ และชาวดัตช์ ในอินโดนีเซีย สิ่งทอที่ผลิตในสมัย *Acehnese* ที่มีผู้สะสมในประเทศเนเธอร์แลนด์ช่วงต้นศตวรรษนี้ แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัด ถึงการต่อต้านอำนาจการปกครองของชาวดัช ในระหว่างสงคราม Acheh เพราะประกอบด้วยลายอักขระเป็นส่วนใหญ่

ในทางกลับกัน ในกลุ่มผู้สะสมสิ่งทอจากอาเซียอาคเนย์ ซึ่งเป็นชาวยุโรปมีตัวอย่างสิ่งทอบางชิ้นที่เป็นลายอักขระอิสลามซึ่งแสดงให้เห็นรสนิยม และความชื่นชมของผู้สะสมชาวต่างชาติ งานสะสมนี้ชี้ให้เห็นว่า การทำลายอักขระอารบิกบนสิ่งทอในอินโดนีเซีย ได้ทำในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 โดยพัฒนาควบคู่มากับลัทธิชาตินิยม ปริมาณสูงสุดของผ้าบาติกลายอักขระที่ส่งออกจากเกาะชวาไปสุมาตรานั้น อยู่ในช่วงสมัยเดียวกับจังหวะที่ผู้ผลิตมีบทบาทในการเคลื่อนไหวทางลัทธิชาตินิยม

ความหวัง

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า สิ่งทอเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อ ก็คือ การทออักขระบนสิ่งทอเพื่อปกป้องภยันตราย ผู้รู้จำนวนมากกล่าวถึงความเชื่อในแง่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสิ่งทอในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ ผ้าถูกนำมาใช้ในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เพื่อคุ้มครองภัยบุคคลและหมู่คณะทั้งในขณะที่ประสบภัยธรรมชาติอย่างฉับพลัน และในโอกาสพิธีกรรมปกติ เช่น สิ่งทอที่ใช้เป็นผ้ายันต์ป้องกันภัย และปกป้องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนสถาน

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การเขียนอักขระ อักษร นั้นเป็นเครื่องรางชนิดหนึ่ง และเป็นขบวนการของการเขียนคาถา *(Annem arie Schimmel, Islamic Calligraphy, Laiden, E.J. Brill, 1970. p.14)* เชื่อกันว่าอักขระที่เขียนไว้จะช่วยป้องกันเช่นเดียวกับสิ่งทอ ชิ้นผ้าหรือกระดาษที่ลงอักขระไม่ว่าโดยการจารึกย่อ หรือคัมภีร์อัลกุรอ่านบรรจุในกล่องหรือลอกเกต หรือผ้าห่อคัมภีร์ ล้วนแล้วแต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อคุ้มกันภัย เครื่องรางที่รู้จักกันแพร่หลาย ตลอดทั่วภาคพื้นเอเชียอาคเนย์อยู่ในชื่อของ *Jimat, azimat, agimat* หรือ *anting-antiny* โดยเฉพาะในยามที่มีภัย เครื่องรางของขลังมักจะมีใช้มาก

การสักลำตัว (taboos) เป็นเครื่องหมายของความกล้าหาญของผู้ถูกสัก และเพื่อให้ได้ชัยชนะในสงครามของเหล่าทหารหาญ ลายสักให้ทั้งความสวยงามและมีผลทางด้านจิตใจ ทำให้ศัตรูคร้าม หรือเกรงขาม และเสริมพลังความกล้าให้กับตนเอง

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการสวมใส่เสื้อยันต์เพื่อจุดประสงค์เดียวกันกับที่กล่าวมาข้างต้น เสื้อยันต์เหล่านี้ทำขึ้นด้วยวิธีการหลากหลาย มีสัญลักษณ์ที่เขียนขึ้นเพื่อคุ้มกันอันตรายจากศัตรูและสิ่งชั่วร้าย ลวดลายที่ปรากฏบนเสื้อยันต์มักจะเป็นลายเส้น ทั้งที่เป็นรูปเรขาคณิตและรูปที่เหมือนจริง คล้ายกับลายที่สักตามตัว ลวดลายบนเสื้อยันต์นี้อาจจะมีมาก่อนการสักบนร่างกายและบนผืนผ้า

ในภูมิภาคนี้ การเขียนยันต์ดูจะเป็นที่นิยมมาก โดยเขียนบนเสื้อและผ้ายันต์ และเสื้อทหาร มีจุดมุ่งหมายในทางนามธรรมหรือสัญลักษณ์มากกว่ารูปธรรมที่ใช้ป้องกันศาสตราวุธได้จริง ๆ เสื้อกั๊กผ้าฝ้ายทอมือของนักรบไทย และพม่า มักจะมีลวดลายเป็นรูปมนุษย์และสัตว์ที่เขียนด้วยหมึกผสมผสานกับยันต์ที่เป็นตัวอักขระ

ลายยันต์พวกนี้มักจะทำกันอย่างหยาบๆ เสื้อยันต์ และเสื้อเชิ้ตของชาวอินโดนีเซียก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับเสื้อเชิ้ตผ้าฝ้ายธรรมดา ที่มีลายสีหมึกเป็นยันต์อักขระหรือพิมพ์แบบบาติก ซึ่งพบในลัมบุงและเกาะชวา ในขณะที่ในลัมบอคจะเป็นผ้าทอมือด้วยเส้นพุ่ง (ถึงแม้ว่าเราจะไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับการทำเสื้อยันต์เหล่านี้ แต่เราก็คาดได้ว่าคงจะมีพิธีการทำคล้ายๆ กับการทำสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั่วไป) ประโยชน์ของการลงอักขระอิสลามบนเกราะเสื้อยันต์บนเสื้อของชาวลอมบอค และบนผ้าพิมพ์บาติกด้วยอักขระอารบิก คงจะมีวัตถุประสงค์คล้ายคลึงกันกับผ้าอัชเจ *(Acehnese)*

ในชุมชนคริสเตียนของประเทศฟิลิปปินส์เสื้อยันต์ เครื่องรางของขลังจะเขียนด้วยตัวอักษรลาติน โดยใช้ข้อความในคัมภีร์ไบเบิล และภาพวาดของนักบุญต่างๆ ชิ้นส่วนผ้าที่มีอักษรลาตินจะเป็นเครื่องรางป้องกันภูติผี และศัตรู ทำนองเดียวกับผ้ายันต์ที่เขียนหรือถักด้วยอักษรสันสกฤตหรืออารบิค ชุดทูนิค, เสื้อชั้นใน และเสื้อยันต์ก็ใช้ประโยชน์ในด้านการป้องกันทำนองเดียวกัน ตัวอักษร, คำ, ตัวเลขและโศลกจากคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ประสมประสานกับลวดลายของสัตว์รวมทั้งลายยันต์แบบดันตระ ลวดลายเหล่านี้มักอยู่ควบคู่กันกับสัญลักษณ์ทางศาสนาเสมอ เช่น ไม้กางเขน รูปนักบุญ พระพุทธรูป ดาบสองคมของนักบุญอาลี บางครั้งลวดลายได้มาจากตัวอักษรทั้งหลาย เรียงต่อๆ กัน ที่นิยมมากที่สุดของลายอักษรอารบิกคือ ลายอักษรที่ประกอบเป็นสิงห์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของนักบุญอาลี ลายสิงห์และนกเป็นลายสัตว์ที่นิยม จากโศลกคัมภีร์อัลกุรอ่าน แม้ว่าจะมีตัววายังปะปนอยู่บ้าง

การที่ตัวอักษรเหล่านี้เป็นภาษาที่ผู้สวมใส่ไม่สามารถเข้าใจได้นั้น ได้เพิ่มมนต์ขลังและความศักดิ์สิทธิ์ให้กับเสื้อที่ใส่และเขียนลวดลาย ดังนั้นในฟิลิปปินส์ จึงนิยมเขียนเสื้อยันต์ด้วยภาษาลาติน ในพม่ามักจะเขียนด้วยภาษาบาลี และบนเกาะสุมาตรานั้นก็จะเขียนด้วยภาษาอารบิค ในเกาะนีอัสมีเสื้อยันต์ที่ใช้ในพิธีกรรม เขียนด้วยสีทองวูบวาบ ซึ่งเป็นที่นิยมกันมาก

โดยทั่วไปแล้ว ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะไม่นิยมใส่เสื้อยันต์ไปในงานที่เป็นทางการ ยกเว้นในราชสำนักมาเลย์ที่นิยมใส่ทั้งชายหญิง เสื้อจะเขียนด้วยอักษรอารบิคที่ตกแต่งให้งดงามสลับกับลวดลายดอกไม้และเครือเถา ต้นแบบของอาภรณ์เหล่านี้บางแบบมาจากราชสำนักโมกุลโดยตรงในขณะที่แบบอื่นๆ ได้รับอิทธิพลจากตะวันออกกลาง และนานนานครั้งจะพบว่ามีการปิดทองบนเสื้อผ้าพิธีการ เช่น เสื้อปาเลมบัง ที่ปิดด้วยแผ่นทอง *(prada)* เสื้อที่ใช้ในพิธีกรรม เชื่อว่าสามารถปกป้องคุ้มครองผู้ครองนครและคนในราชสำนัก

นอกจากเสื้อยันต์แล้ว ผ้าชนิดอื่นๆ ยังทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองได้ เช่นเดียวกัน นักรบชาวบูกิ มีผ้าผูกศาสตราวุธ ที่เขียนโศลกจากคัมภีร์อัลกุรอ่าน พร้อมด้วยรูปดาวและสัญลักษณ์อื่นๆ ของศาสนาอิสลาม คนในราชสำนักมาเลย์ก็จะใช้หัวเข็มขัดลงยันต์ การใช้ผ้าคลุมศีรษะเพื่อคุ้มกันภัยนิยมแพร่หลาย เช่น ทหารไทยจะสวมหมวกที่มีเครื่องหมายอุณาโลม สำหรับชาวเขมรและชาวชวาใช้ผ้าโพกศีรษะเช่นเดียวกับชาวอิสลาม การใช้ผ้าลงยันต์ที่มีอยู่แพร่หลายและมีประวัติอันยาวนานในภูมิภาคนี้ และมีชื่อตามลักษณะการใช้สอย เช่น ผ้า*bangun tulak* ซึ่งแปลว่าไล่ผี

ในพิธีปลุกเสกผ้ายันต์จะมีการอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือมาเป็นสักขีพยานโดยการร่ายมนต์ ผ้ายันต์บาหลีซึ่งเป็นผ้าทอที่มีลวดลายดันตระเขียนอักขระอันศักดิ์สิทธิ์ด้วยหมึก ทำหน้าที่ป้องกันอันตรายและไล่ผี (ปัจจุบันนี้นิยมใช้กระดาษเขียนเป็นยันต์และแขวนเหนือประตูหรือทางเข้าบ้านและวัด)

ผ้าสี่เหลี่ยมผืนเล็กที่มีตัวอักษรมักใช้กันทั่วไป เพื่อจุดมุ่งหมายทางศาสนา เช่น ผ้าห่อคัมภีร์ของไทยก็จะมีการเขียนโศลก ผ้า *usap* ของเกาะลัมบอคก็เต็มไปด้วยสัญลักษณ์แทนพระนามพระอัลล่าห์ ในขณะที่ผ้าคลุมอาหารในพิธีกรรมทางศาสนาของชาวมาเลย์ทั้งสองฝั่งคาบสมุทรมะละกา ก็จะมีพระนามพระอัลล่าห์เขียนด้วยสีทองปรากฏอยู่เช่นกัน ผ้าเหล่านี้น่าจะมีต้นกำเนิดมาจากผ้าที่ใช้ในพิธีบวงสรวงบรรพชนซึ่งเป็นวัฒนธรรมเก่าแก่ ก่อนศาสนาอิสลามเข้ามา

เนื้อนาบุญ

ผ้าทอในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นองค์ประกอบอันสำคัญในการให้และแลกเปลี่ยนสิ่งของในงานมงคลต่าง ๆ ครอบครัวของเจ้าสาวจะตอบแทนการให้สินสอดทองหมั้นของเจ้าบ่าวด้วยผ้าทอ ดังเช่น ชาวเมืองบาตัก (Batak) ทางเหนือของเกาะสุมาตราที่มีชื่อเสียงในเรื่องของผ้าที่นำมาเป็นของที่ให้แก่กันในวันแต่งงาน

ผ้าที่ทำขึ้นในศตวรรษนี้จะมีการเขียนตัวอักษรและรายละเอียดของพิธีกรรมมากขึ้น ผลจากการศึกษาแบบตะวันตก โดยเฉพาะการศึกษาของผู้หญิง ทำให้มีการใช้อักษรโรมันเพิ่มขึ้น ข้อความบางอย่างก็เป็นข้อความใหม่ บางอย่างเป็นข้อความเก่าแต่นำมาเขียนด้วยอักขระโรมัน และใช้ภาษาประจำชาติมากกว่าภาษาถิ่น ดังตัวอย่างเช่น ในผ้าทอพื้นเมือง*ยูโลส (Ulos)* จากอังโกลา บาตัก (Angola Balak) จากที่เคยทอคำทักทายด้วยภาษาถิ่นบาตักไว้บนผืนผ้าเป็นอักขระโรมันว่า horas mahita ได้เปลี่ยนมาใช้ภาษาอินโดว่า selamat pakai คำว่า selamat pakai นี้ ปรากฏอยู่ในผ้าทอต่าง ๆ เช่น ผ้าบาติก ผ้าทอยกดอก ผ้าปักต่าง ๆ ของสุมาตรา ชวา บาหลี กะลีมันตันและทางตะวันออกสุด ในประเทศมาเลเซียคำนี้และคำอื่น ๆ เช่น selamat datang และ silahkan duduke ก็อาจปรากฏอยู่เป็นภาษายาวี โดยเขียนด้วยอักขระอารบิก

โดยทั่ว ๆ ไป สิ่งทอจะทอขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้ในงานเลี้ยงฉลอง เช่นงานแต่งงาน แต่บางครั้งจุดประสงค์อื่นก็มี เช่น ผลิตขึ้นเพื่อเป็นของขวัญแก่แขกผู้มีเกียรติ

บนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สิ่งทอ เพื่อจุดประสงค์ในการให้นั้น อยู่ในรูปแบบที่ต่างออกไป จะเป็นการมอบผ้าทำบุญให้วัด ซึ่งผ้าเหล่านี้จะปรากฏตัวอักขระเป็นชื่อผู้มอบ สถานะ ที่อยู่ ตลอดจนคำอุทิศของผู้มอบอย่างชัดเจน เช่น ในพม่า ผ้าตุง หรือ*กาลากา* อย่างดี มักเป็นภาพพุทธประวัติเพื่อถวายเป็นพระพุทธบูชา โดยแขวนไว้ภายในวิหาร หรือบริเวณวัด ผ้าตุงเหล่านี้มีขนาด 4.42x1.65 เมตร สีสันฉูดฉาด และเปล่งประกายแห่งความเลื่อมใสศรัทธาเต็มเปี่ยมแก่ผู้พบเห็น ผู้สร้างดูจะมีวัตถุประสงค์ที่จะประกาศให้ถึงคนรุ่นหลัง โดยจารึกนามผู้สร้างไว้ ดังเช่น สร้างอุทิศถวายโดยโกซายจากบ้านตองยี ใกล้กับเมืองอมรบุรี (Amarapura) จ.ศ. 1273 (ค.ศ. 1911) ด้วยการลงรักปิดทองเป็นลายเส้นอักษรสีแดงปิดทับพื้นดำ

ผ้าพม่าอีกแบบหนึ่งคือ แถบผ้าฝ้ายปูโต๊ะ หรือทำเป็นเกลียวเชือก *(Sa-Si gyo)* สำหรับแต่งลายเครื่องถมที่ปิดทับบนผืนสิ่งทอ มักจะมีนามผู้สร้างอุทิศถวายในบวรพุทธศาสนา โดยมักจะแต่งเป็นโศลก ใช้ผูกพระคัมภีร์และคำสอนในใบลานต่าง ๆ เชือกผูกสีแดงและสีขาวเหล่านี้มักจะใช้ถวายเป็นราชสักการะแด่พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ของเจ้าครองนคร คำปวรณาตนของผู้สร้างอุทิศถวายในตำราจากห้องสมุดในประเทศสหราชอาณาจักรเขียนไว้อย่างชัดเจนและผู้สร้างถายอุทิศ คือ พระราชินีของพระเจ้ามินคงกษัตริย์ผู้สร้างเมืองมัณฑเลย์ โดยตั้งจิตอธิษฐานว่าขอให้ผลบุญที่กระทำในครั้งนี้ส่งให้พระนางได้เข้าถึงซึ่งพระนิพพาน และยังขอแบ่งผลบุญให้กับผู้ร่วมอนุโมทนา ทั้งเป็นมนุษย์และนาค (Nat) และพระนางยังขออุทิศกุศลให้แก่ผู้ร่วมพิธีในครั้งนี้ โดยพร้อมเพรียงกันด้วย

เพื่อให้คำจารึกเหล่านี้เป็นที่เข้าใจอย่างกว้างขวาง คำจารึกนี้จะเขียนด้วยตัวอักขระพม่า ถึงแม้ว่าภาษาที่ใช้ทางศาสนาของชาวพม่าจะเป็นภาษาบาลี แต่คนรู้ภาษาบาลีก็มีอยู่เฉพาะผู้ที่ศึกษาทางศาสนาเท่านั้น ดังนั้นคำจารึกนี้ จึงใช้ภาษาที่คนทั่วไปเข้าใจได้

ในศตวรรษที่ 20 นี้ ลายเซ็นเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย และเป็นที่ชื่นชอบกันในหมู่ช่างศิลป์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในผ้าบาติกทางเหนือของชวา คนทำผ้าบาติกที่มีชื่อเสียงจะเซ็นชื่อของตนกำกับไว้ มีการปลอมแปลงลายเซ็นเหล่านี้เพื่อที่จะได้ขายผ้าได้ง่าย นอกจากนี้ในสิ่งทออื่น ๆ โดยเฉพาะสิ่งทอที่ทำโดยคนรุ่นใหม่ก็มีการเซ็นชื่อของตนกำกับไว้ที่มุมของสิ่งทอด้วย

สรุป

ในบทความบทนี้ ข้าพเจ้าได้อธิบายถึงผ้าทอต่าง ๆ ซึ่งมีอักขระประกอบของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่คำอธิบายก็ไม่สามารถทำได้อย่างลึกซึ้งมากนัก ในขณะที่ลวดลายจากอักขระมีได้หลากหลาย แต่ระบบการศึกษาและการสื่อสารสมัยใหม่ได้พาความลึกลับและอำนาจของภาษาเขียนลบเลือนไป เมื่อเด็ก ๆ ทุกคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สามารถอ่านออกเขียนได้ ความชื่นชมในความขลังของตัวอักขระก็จางหาย การเขียนข้อความหรือภาพประกอบอักขระบนผ้าทอของภูมิภาคนี้คงดำรงอยู่ได้ไม่ยืนยาวนักเป็นแน่

อานิสงส์ผ้าพันกัมพีร์[1]

เอกสฺมึ สมเย สตฺถา เชตวเน วิหรตฺเต โมคฺคลฺลานเถรํ อารพฺภ กเถสิ ฯ

โภ สาธโว ดูราสัปปุริสสะทังหลาย *เอกทา* ในกาลคาบ ๑ สัพพัญญูเจ้าแห่งเรา *วิหรติ* เจ้าค็สถิตสำราน *เชตวเน* ในป่าเชตวันอาราม *อารพฺภ* เจ้าค็ปรารภ *โมคฺคลลานเถรํ* เชิ่งมหาโมคคลานเถรเจ้าให้เปนเหตุ *พาเทสิ* เจ้าค็เทสนา *อิมํ ธมฺมเทสนำ* ยังธัมมเทสนาดวงนี้ *เอกทิวสำ* ยังมีในวัน ๑ โมคคลานเถรเจ้า *วนฺทิตฺวา* ค็ไหว้แล้ว *อาปุจฺฉิ* ค็บอกอำลาคาว่า สัพพัญญูเจ้าแล้ว *เอรำ คิตฺวา* เจ้าค็สยองขึ้น อ*ากาเส* สู่อากาส *ภาวเน* ในชั้นฟ้าตาวติงสาสวัรค์ *ธรมาเน* เจ้าค็จระเดินไปสู่ที่พระวิมานปราสาทแห่งเทพพบุตต์ตน ๑ *ฐิโต* ค็ตั้งอยู่ ค็มีแล *โส วิมาโน* อันว่าเจ้าวิมานประสาทหลังนั้น *ทิสฺวา* ค็เหน *เถรสฺส* มหาเถรเจ้า *อาหริตฺวา* ค็ลงมาจากปราสาทแห่งตน *อุปสงฺกมิตฺวา* ค็เข้าไป *เถรำ* สู่มหาเถรเจ้าหั้นแล ฯ

เถโร อันว่าเถรเจ้า *ปุจฺฉิ* ค็ถาม *เทวปุตฺตำ* เชิ่งเทวบุตต์ตนนั้นว่า *เทวปุตฺเต* ดูราเทวบุตต์ *อยำ ปาสาโท* อันว่าปราสาทหลังนี้ *ตุยฺหำ* แห่งท่าน *สุวณฺณ มโย* ค็แล้วด้วยแก้วแลคำทังมวล *ทฺวาทสโยชนิเก* อันสูงได้ ๑๒ โยชนะ *มณฺฑิโต* อันประดับไปด้วยช่อฟ้าแลหิ่งกะดิ่งคำ ดูวิโรจน์โสตการงามมากนักหนา ฯ

อสฺสราหิ ปริปุณฺโณ อันเต็มไปด้วยนางฟ้าทังหลาย อันมากว่าทังหน้าชะพัดแวดล้อมอ้อมเปนปริวารนางฟ้าลางพ่องค็ขับ ลางพ่องค็ฟ้อนแลดีดสีตีเป่ายังตุริยนนตรีเสพเทวบุตต์ตนนั้น *ตฺวำ* อันว่าท่าน *ปโมทติ* ค็ชมชื่นยินดี *อคฺคิรุยฺหิตฺวา* ค็ขึ้นขี่ *นาวำ* ยังเรือคำเหล้มประเสิฏ แลเตมไพด้วยนางฟ้าแลเทวบุตต์หนุ่มทังหลาย *พิราหิ* ค็เหล้น *โปกฺขรณียำ* ในชะพังวังโปกขรณี ค็ดูวิโรจน์โสตตะการงาม ฯ

ตวำ เทพบุตต์ ค็ได้เสวิยยังสมบัติทิพพ์ทังหลายดั่งนี้ *อพฺพาสิ* เทวบุตต์ได้กะทำกุสสลบุญดั่งรือนั้นชา เมื่อมหาโมคคัลลานเถรเจ้าแลถามดั่งนั้นแล้ว เทวบุตต์ตนนั้น *กโรนฺโต* จักกล่าวแก้ว่า *ภนฺเต* ข้าไหว้พระเปนเจ้า *อหำ* อันว่าผู้ข้าเมื่อก่อน ได้เกิดมาในเมืองมนุสสโลกพุ้น *อทาสิ* ข้าค็ได้ส้างแปงยังบุญแท้ดีหลี ค็ข้าและ ฯ ท่อวา ด้วยมีแท้ *สาสเน* ในเมื่อสาสนาพระเจ้าอัน ๑ ชื่อว่ากัสสปะดั่งนั้น *อหำ* อันว่าผู้ข้าเมื่อยังเปน คนนั้น *วนำ อารามำ* ไปสู่วัด *ทิสฺวา* ข้าค็เหน *ปุราณพุทฺธพิมฺพำ* ยังพุทธรูปเจ้าบุราณแต่ปางก่อนพุ้น สาสนาพระเจ้าอัน ๑ ชื่อว่ากัสสปะหั้นแล ฯ

อหำ อันว่าผู้ข้า *วิยุหิตฺวา* กวาดเผี้ยวเสียแล้ว ฯ

อหำ อันว่าผู้ข้า *ปสฺสาจิตฺโต* มีจิตใจอันเหลื้อมใสมากนัก *หริตฺวา* แก้ออกไป *วตฺถานิ* ยังผ้าบิ้งแห่งตนผืน ๑ หุ้มบิ้งแล้ว *พุทฺธรูปำ* พระพุทธรูปเจ้าองค์นั้น แล้ว *โสภติ* ค็ดูรุ่งเรืองงาม *ปูเชมิ* ข้าค็ปูชาด้วยดอกไม้คันธรัสสะของหอม ฯ

อหำ อันว่าผู้ข้า *วนฺทิตฺวา* ค็ไหว้นบครบยำแยงเหลื้อมใสชมชาบอาบไปทั่วทุกแห่ง *อนุสริตฺวา* ผู้ข้าค็กะทำบุญท่อนั้น ฯ

---

[1] http://laomanuscripts.net

ตโต จวิตฺวา ผู้ข้าค็คาดจากชาติอันเปนคน *นิพฺพตฺติ* ค็ได้เอาตนเมือเกิดในวิมานผาสาทอันรุ่งเรืองไปด้วยแก้ว แลคำ อันเตมไปด้วยนางฟ้าแลเทพพบุตต์ทังหลายอันมาก โดยดั่งเจ้าคูหากหันนี้ค็ข้าแล ฯ

เทวบุตต์ตนนั้น บอกเล่ายังกุสลบุญแห่งตนดั่งนั้น เถโร อันว่ามหาโมคคัลลานเถรเจ้า *คเหตฺวา* เจ้าค็ถือเอาปวัตติอาการข่าวสารแห่งเทพพบุตต์ตนนั้น *โอตริตฺวา* ค็ลงมาแล้ว *อุปฺปสงฺกมิตฺวา* เจ้าค็เข้าไป *ภควนฺตำ* สู่สำนักแห่งสัพพัญญูเจ้า *วนฺทิตฺวา* ไหว้ยังสัพพัญญูเจ้าแล้ว *นิสีทิ* ค็นั่งอยู่ *เอกมนฺตำ* ในสถานที่ ๑ *นิสินฺโน* เขาคันว่านั่งอยู่แล้ว *อาห* กล่าว *ภควนฺตำ* เชิ่งสัพพัญญูเจ้าว่า *ภนฺเต* ข้าไหว้สัพพัญญูเจ้าว่า *ปุญฺญำ* อันว่าบุญ อันปุคคละทังหลายหากได้กะทำส้างแปงในมนุสสโลกเมืองคนนี้ให้ได้ผละในเมืองฟ้าฐานเปนดั่งรือนั้น ค็จาว่า *ภควา* อันว่าสัพพัญญูเจ้า *อาห* กล่าวว่า *โมคฺคลฺลาน* ดูราโมคคลา *ปุญฺญำ* อันว่าบุญอันปุคคละได้ส้างแลให้ทานในมนุสสโลกเมืองคนดั่งอั้น ค็ได้เอาตนเมือเกิดในเมืองฟ้า เปนดั่งท่านได้เหนชู่อันแล *ภควา โมคฺคลาน* ดูราโมคคลาน อันว่าสัพพัญญูเจ้าค็กล่าวว่าดั่งนี้แล้ว เทเสนฺโต อันจักเทสนาสำแดงยังอานิสงสะอันยิ่งกว่านั้น *อาห* กล่าวว่า *เหมมวณฺโณ สุรุปฺโป ภาคยวณฺโณ ทายโก* ดั่งนี้เปนเค้า ฯ

ทายโก อันว่านอระยิงชายทายกผู้ใดได้ให้ผ้าบิ้งพุทธรูปเจ้าแลผ้าพันหนังสือแลกัมพีร์ พันหนังสือธัมม์คำสอนแห่งพระตถาคตะดั่งนั้น *ชาโต* เกิดมา *ยทา ภาเว* ในภาวะที่ใดก็ดี *สุรุปโป* มีรูปอันงาม *เหมวณฺโณ* มีวัณณะดั่งคำ *ภาคยวณฺโณ* อันมีภาคยะวัณณะอันงาม *ชนปิโย* เปนที่รักแก่คนแลเทวดาทังหลายแล *พหุทาสีทาสา* อันมีทาสาแลทาสีอันมาก *พหุโคณมหีสา* อันมีงัวควายช้างม้าหลายแท้ดีหลีแล ฯ อันนี้ค็ด้วยผละอันได้ให้ผ้าบิ้งพุทธรูปเจ้าแลผ้าพันหนังสือแลกัมพีร์นั้นแล ฯ

บ่ท่อแต่นั้น *โส ปุคฺคโล* อันว่าปุคคละผู้ใดได้ให้ผ้าบิ้งพระพุทธรูปเจ้า แลผ้าพันหนังสือแลกัมพีร์นั้น *เทวินฺโท* จักได้เปนพระญาอินท์กิน ๒ สวัรค์ชั้นฟ้าจาตุมหาราชิกาแลตาวติงสาสวัรคเทวโลก *อนุภวิตฺวา* ค็ได้ เสวิยสรีสมบัติทิพพ์จิรกาลมืนนานนัก ฯ

บ่ท่อแต่นั้น *จกฺกวตฺติราชา* ค็จักได้เปนพระญาจักกวัตติราช *สตฺตรตฺตนสมฺปนฺโน* อันประกอบไปด้วยแก้ว ๗ ประการ อันมีแก้วเปนประธาน *อนุภวิตฺวา* ค็ได้เสวิยสรีสัมบัติอันมาก *จตุทีปโป* สุขในทวีปทัง ๔ มีทวีปน้อย ๒ พันเปนปริวาร ฯ

บ่ท่อแต่นั้น *ปเทสราชา* ค็จักได้เปนพระญาในประเทสราชบ้านน้อยเมืองใหย่บ่อาจจักนับได้แท้ดีหลีแล *มหาเสฏฐิ หุตฺวา* ค็จักได้เปนมหาเสฏฐีใหย่ มีข้ายิงชายช้างม้างัวควายมากนัก บ่อาจจักนับได้แท้ดีหลีแล ฯ

โย ปุคฺคโล ปุคคละผู้ใดได้ส้างผ้าบิ้งพระเจ้า แลผ้าพันหนังสือแลกัมพีร์พันหนังสือนั้น *ชาโต* เกิดมา *ยทา ยถา ภาเว* ในภาวะอันใดอันใดก็ดี *ปากฏโต* อันเปนผู้ลือชาผากฏ *ตตฺถาตตฺเถ ปูชิโต* อันคนแลเทวดาทังหลายค็หากสักการะปูชาในที่อันนั้นๆ *มหาลาโภ* มีลาภสักการอันมาก *มหายสฺโส* มียสสักดิ์ปริวารอันมาก *อโสโก* เปนอันหาโสกทุกข์บ่ได้ *นิรุปฺปทโว* อันหาอุปปทวะอันตายบ่ได้แล ฯ

โส ทายโก อันว่านระยิงชายทายกทังหลายฝูงใดได้ให้ผ้าบิ้งพระพุทธรูปเจ้า แลกัมพีร์ผ้าพันหนังสือธัมม์เปนทานดั่งอั้น *ลภนฺติ* ค็จักได้ *ติวิธำ สุขำ* ยังสุข ๓ ประการ มีนิพพานเจ้าเปนที่แล้ว *ยทา อริยเมตฺเตยฺโย โพธิสตฺโต* พระเจ้าตนชื่อว่าเมตเตยยะโพธิสัตต์เจ้าลงมาเลียงลดตรัสประหญาสัพพัญญูตัญญาณเปนพระในกาลยามใด *โส ทายโก*

อันว่าปุคคละผู้ใดได้ให้ผ้าบิ้งพระพุทธรูป แลผ้าพันหนังสือแลกัมพีร์ แลให้เปนทาน *ชาโต* ค็จักได้ลงมาเกิด *ภควโต สนฺติเก* ในสำนักพระเจ้าอันชื่อว่าอริยเมตเตยยะเจ้าหั้นแล ฯ *สุตฺวา* ค็จักได้ฟังธัมม์เทสนาแห่งสัพพัญญูเจ้าองค์ชื่อว่าอริยเมตเตยยะ *ปาปุณึสุ* ค็จักได้เถิงธัมม์วิเสส เปนต้นว่าโสตา *ปาปุณึสุ* ค็จักได้เถิง *อรหนฺตํ* ยังอรหันตาในสำนักพระเจ้าองค์ชื่อว่าอริยเมตเตยย (น.๑๐) เจ้า บ่อย่าชะแล ฯ

เทสนาวสาเน ในเมื่อแล้วรัสสธัมมเทสนา *พหุชนา* อันว่าคนทังหลายอันมาก อันได้ไต่เต้าเข้ามาฟังยังรัสสธัมมเทสนา *ปาปุณึสุ* ค็ได้เถิงธัมม์วิเสส ตามบุญสมพารอันตนหากได้หอมหยับนับมาแต่ปุริมชาติก่อนพายหลัง ค็มีแล ฯ

สตฺถา รุปฺปินํ พุทฺธพิมฺพ ปิฏกเตยฺยํ ชาตพฺพ ฯ นิฏฺฐิตํ กรียากล่าววัณณนา ยอยังผละอานิสงส์สลองปุคคละผู้ได้ให้ผ้าบิ้งพระพุทธรูปเจ้า แลกัมพีร์แลผ้าพันหนังสือคำสอนสั่งเปนทาน *นิฏฺฐิตํ* ค็สระเด็จบัวรมวณควรท่อนี้ก่อนแล ฯ

จุลลสกราชได้พัน ๒ ๑๕ ตัว ปีกดเส็ด เดือน ๘ ออกค่ำ ๑ มิง (เม็ง) กัดเป้า ริจฉนาแล้วยามกลองงาย มีเจ้าคัมสีพาย แลภริยา ปุตตะนัตตาพันธุวงสา มีใจใสสัทธาเปนออกยิ่ง จิ่งได้ส้างสัพพ์สลองไว้กับสาสนาพระพุทธเจ้าตาบต่อเท้า ๕๐๐๐ พระวัสสา ขอให้ได้ดั่งคำมักคำปราถนา *นิพฺพาน ปจฺจโย โหนฺตุ โน ทุวํ ทุวํ* ฯ

อานิสงส์ผ้าอาบน้ำฝน[1]

นโม ตสฺสตฺถุ ฯ อติเต กาเล กามลนคเร กามลราชา นมกาเลสิ ฯ

สาธโว ฟังดูราสัปปุริสสะทังหลาย ในกาลเมื่อข้ามล่วงพ้นไพแล้ว ยังมีพระญาตน ๑ ชื่อว่า กามละ เพราะเสวิยสัมปัตติบ้านเมืองเปนพระญาอยู่ในเมืองกามลนคอรทีนั้นแล ในกาลเมื่อนั้นโพธิสัตต์เจ้าค็ได้มาเกิดเปนศน ค็อยู่ในเมืองอันชื่อว่ากามลนคอร อันกะทำเลี้ยงชีวิตตน แลเลี้ยงชีวิตแม่ตนด้วยอันประกอบชอบธัมม์แล ยังมีวัน ๑ นั้น โพธิสัตว์เจ้าค็เข้าไปสู่ป่า เพื่อว่าจักประโยชนะด้วยอันหาไม้แลหลัวมาขายเลี้ยงชีวิตแม่แห่งตนดั่งอั้นแล เมื่อนั้นโจรค็มาครุบชิงเอาผ้าชีวอรแห่งพระปัจเจกเจ้าตนอันอยู่ในป่าที่นั้นแล อันว่าพระปัจเจกเจ้าตนนั้นเท่ามานุ่งผ้าอาบน้ำอยู่ค็มีแล ฯ

ในกาลเมื่อนั้น โพธิสัตต์เจ้าค็หันยังพระปัจเจกเจ้าแล้วค็คระนิงใจว่าดั่งนี้ ในกาลบัดนี้เปนอันควรกะทำบุญในสำนักแห่งพระปัจเจกเจ้าตนนี้แท้แล โพธิสัตต์เจ้าคระนิงใจแล้วดั่งอั้นค็จิ่งมาปิดใบไม้มา (น.๒) หยิบนุ่งตางผ้า อันว่าผ้าแห่งตน ๒ ผืน ค็มาหื้อทานแก่พระปัจเจกเจ้าตนนั้น แล้ว *โส* อันว่าพระปัจเจกเจ้าตนนั้นค็ลวดนุ่งยังผ้า ๒ ผืนนั้น แล้วเมื่อนั้นโพธิสัตต์เจ้าค็หันยังพระปัจเจกเจ้าตนนั้นนุ่งผ้า ๒ ผืนนั้น ค็เปนอันดูงามมากนัก แท้แลโพธิสัตต์เจ้าค็มีใจยินดีเชิ่งวัตถุทานแห่งตนอันได้หื้อทานแล้วแล เมื่อนั้นโพธิสัตต์เจ้าค็ตั้งจังคำปราถนาในสำนักพระปัจเจกเจ้าตนนั้นว่าดั่งอั้นแล ว่า *ภนฺเต* ข้าแด่พระปัจเจกเจ้า อันว่าผ้าทิพพ์ทังหลายค็จุ่งบังเกิดมีแก่ข้าในอัตตภาวะชั่วนี้แลชั่วหน้า ด้วยเตชะทานแห่งข้านี้เทิอะ ฯ

ตทา ในกาลเมื่อนั้น อันว่าโพธิสัตต์เจ้าตั้งไว้แล้วยังคำปราถนาดั่งอั้น *เอโก เทวปุตฺโต* แล้วยังมีเทวบุตต์ตน ๑ ค็จุตติหื้อเปนลมพัดใบไม้ทังหลายหื้อกลายเปนผ้าทิพพ์ตกลงมาอยู่แทบตีนแห่งโพธิสัตต์เจ้าในขณะบัดเดียวนั้นมากกว่าแสนผืน ยังผ้าทิพพ์ทังหลายมวลฝูงนั้นแล้ว โพธิสัตต์เจ้าค็เอาผ้านั้นหื้อทานแก่พระปัจเจกเจ้าตนนั้นค็บ่หลอสักผืนหั้นแล *ตสฺส ทาน เตเชน สกฺกสฺส ภวนํ อุณฺหากาลํ เทเสสิ* (น.๓) ในกาลบัดนั้นค็เมือสำแดงอาการอันร้อนคะด้างแขงยังหินปัณฑุกัมพลาสิลาบาท อันเปนทิพพ์อาสสนาแห่งพระญาอินทา ค็ด้วยเตชะอานุภาพด้วยบุญแห่งโพธิสัตต์เจ้าค็มีแล โส อันว่าพระญาอินท์ตนนั้นค็ร่ำเพิงยังเหตุอันนั้น *ยตฺวา* ค็รู้อันโพธิสัตต์เจ้าได้หื้อผ้าเปนทานแก่พระปัจเจกเจ้าดั่งอั้น พระญาอินท์ค็อนุโมทนาสาธุการเชิ่งทานแห่งโพธิสัตต์เจ้าแล พระอินท์ค็หื้อตกลงายังผ้าทิพพ์ผืน ๑ ค็

[1] www.lannamanuscripts.net รหัส DELMN018_324_0792

เพื่อว่าจักมาปูชาโพธิสัตต์เจ้าดั่งอั้น ผ้าทิพพ์ผืนนั้นค็ลงมาเถิงที่อากาสกลางหาว แล้วค็แตกเปน ๒ ผืน ตราบต่อเท้ารอดแสนผืนค็ตกลงมาปูชาโพธิสัตต์เจ้าค็มีแล ฯ

โพธิสตฺโต ทิพฺพวตฺถานิ ยถา รุจิ คเหตฺวา ปจฺเจกพุทฺธ อปุจฺฉิตฺวา อตฺตโน เคหํ อาคมาสิ ฯ โพธิสัตต์เจ้าค็เอายังผ้าทิพพ์ทังหลายฝูงนั้นตามใจอันมักแห่งตน แล้วค็สั่งอำลายังพระปัจเจกเจ้า แล้วค็เมือสู่เรือนแห่งตน ในเมื่อโพธิสัตต์เจ้า เมือ (น.๔) สู่เรือนแห่งตนแล้วดั่งอั้น ส่วนว่าผ้าทิพพ์ทังหลายฝูงนั้นค็หากขึ้นไพสู่อากาสกลางหาว แล้วค็ไพตามโพธิสัตต์ แล้วค็ตกลงมาเพียงเรือนโพธิสัตต์เจ้านั้นแล ฯ

ในกาลเมื่อนั้นส่วนว่าคนทังหลายเปนต้นว่าท้าวพระญา เสนาอามาตย์ทังหลาย เขาค็หันพวงผ้าทิพพ์ทังหลายฝูงนั้นตกลงมาด้วยเตชะอานุภาพบุญแห่งโพธิสัตต์เจ้าอันได้กะทำในสำนักพระปัจเจกเจ้าตนนั้น ส่วนว่าท้าวพระญาทังหลายค็ยินดีเซิ่งบุญอันโพธิสัตต์เจ้าได้กะทำนั้น ส่วนว่าท้าวพระญาค็แต่งยังเครื่องทังหลายอันควรสักการะปูชาแก่โพธิสัตต์เจ้า สิ่งมีต้นว่า ช้างค็ร้อยตัว ม้าค็ร้อยตัว ข้ายิงข้าชายค็ร้อย แลรถอันเตมไพด้วยม้าอาชาไนยค็ร้อย แลบ้านฝูงนั้นหื้อมีส่วยไรประหมาณพันคำชุบ้านหื้อปูชาแก่โพธิสัตต์เจ้าหั้นแล ฯ

สตฺถา อภิสมฺโพธิ ปตฺวา กรวเสนธมฺมเสนฺโต อโหสิ ฯ *สตฺถา* อันว่าพระพุทธเจ้าได้เถิงประหญาแล้วเจ้าค็สำแดงยังธัมม์เทสนาด้วยสามัตถะอันตนได้หื้ผ้าเปนทานแก่พระปัจเจกเจ้าดั่งอั้น แลกล่าวคาถาว่าดั่งนี้ *กิญฺจิ ทานา รชตสุวณฺณวตฺถญฺจ ตำ อปฺปทานำ สุคตปเสฏฺฐาติ* ดูราสัปปุริสสะทังหลาย *โย ปุคฺคโล* อันว่าปุคคละผู้ใด *ทตฺวา* หื้อแล้วยังทานสะน่อย กล่าวคือว่าหื้อราคทิ ผ้าผ่อนอาภอรณ์ เข้าน้ำโภชนะ (น.๕) อาหารค็ดี หื้อตั้งใจมีสัทธาบ่หดหย้อเทาะไพมา สัพพัญญูนักปราชญ์เจ้าฝูงเปนแล้วเมื่อก่อน ย่อมสักเสินยกยอยังปุคคละผู้นั้นว่าประเสิฏยิ่งนักหนาแล ฯ

ดูราสัปปุริสสะทังหลาย ปุคคละผู้นั้นแม่นว่าได้เกิดในภาวะที่ใด แลเทียรย่อมได้ลาภสักการอันประเสิฏกว่าท่านทังหลายฝูงอื่นค็มีแล ฯ

โส ปุคฺคโล อันว่าปุคคละผู้นั้นท่วนเทียวไพมาในอัตตภาวะ ๒ อัน คือว่าเมืองคนค็จักได้เปนพระญาจักก์ตนประเสิฏ ๑ คันเกิดเมืองฟ้าค็ได้เปนเจ้าแก่เทวดาทังหลาย ฯ

โส ปุคฺคโล อันว่าปุคคละผู้นั้น *จกฺกวตฺติราชา* ค็จักได้เปนพระญาจักกวัตติราชา ปราบทวีปทัง ๔ จักสมริทธีบัวรมวณด้วยแก้ว ๗ จำพวก คือว่าช้างแก้ว ม้าแก้ว เสนาแก้ว พ่อเรือนแก้ว (นางแก้ว, จักรแก้ว) แลแก้วมณีโชติ อันหื้อแล้วสัมปัตติทิพพ์ทังมวล อันมีในเมืองคนแลเมืองฟ้า ค็ย่อมสมริทธิแก่ปุคคละผู้หื้อทานนั้นแล ฯ

สตฺถา อิมำ ธมฺมเทสนำ อาหริตฺวา ชาฏกำ สโมธาเนสิ ฯ *สตฺถา* สัพพัญญูพระพุทธเจ้าค็นำเอามายังธัมมเทสนาอันชุ่มนุมมายังธัมมชาฏกะ (น.๖) อันนี้ กล่าวคือว่าคาถาดั่งนี้

ภิกฺขเว ดูราภิกขุทังหลาย อันว่าพระญาอินตนหื้อผ้าทิพพ์ตกลงมาเพื่อปูชาโพธิสัตต์เจ้านั้นบ่ใช่ปุคคละผู้ใด คืออนุรุทธเถรในกาลบัดนี้แล ฯ

เทวปุตฺโต อันว่าเทวบุตต์ตนได้ให้ลมพัดใบไม้ตกลงมาเปนผ้าทิพพ์ปูชาโพธิสัตต์เจ้าวันนั้น บ่ใช่ปุคคละผู้ใด คือว่ามหาอานันทะตนเปนภัณฑาคาริกอุปัฏฐากตถาคตะในกาลบัดนี้แล ฯ

ราชา อันว่าพระญาตนแต่งตั้งเครื่องเข้าของทังหลายแลสิ่งแลร้อยปูชาโพธิสัตต์เจ้าวันนั้น บ่ใช่ปุคคละผู้ใด คือว่ามหาโมคคัลลานตนเปนอัคคสาวกะแห่งพระตถาคตะในกาลบัดนี้แล ฯ

อันว่าพระปัจเจกเจ้าตนนั้น อันโพธิสัตต์เจ้าหื้อผ้าเปนทาน ค็หากนิพพานไพแล้วแล ฯ

อันว่าชายผู้หื้อผ้าเปนทานแก่พระปัจเจกเจ้าวันนั้น บ่ใช่ปุคคละผู้ใด *อหำ เอวำ* คือว่าหากได้องค์พระตถาคตะ อันเปนครูสั่งสอนแก่คนแลเทวดาทังหลายในกาลบัดนี้แล ฯ

ตุมฺเห ภวนฺตา เจ้าทังหลาย *ธาเรสุ* จุ่งจำเอาชาดกอันนี้เพื่อหื้อเปนหิตประโยชนะในสาสนาแห่งพระตถาคตะสืบตราบต่อเท้า ๕๐๐๐ วัสสา กรียากล่าวชาดกแห่งเจ้าโพธิสัตต์หื้อทานผ้า ๒ ผืน เปนทานแก่พระปัจเจกเจ้าแต่ในกาลเมื่อก่อน ค็แล้วเท่านี้ก่อนแล ฯ

****